

ғылыми-әдістемелік журнал науқно-методический журнал

СОҚШАҚ

Тропинка

№4 (99) тамыз 2022 жыл

«Если учитель имеет только любовь к делу, он будет хороший учитель. Если учитель имеет только любовь к ученику, как отец, мать, - он будет лучше того учителя, который прочёл все книги, но не имеет любви ни к делу, ни к ученикам. Если учитель соединяет в себе любовь к делу и к ученикам, он - совершенный учитель.»

Л. Толстой

65 лет

Абдулхайров Абжемилъ
ЗАКЕРЬЯНОВИЧ

**Педагог, ученый,
турист-краевед**

(2-4 стр)

ҚҰРМЕТТІ «СОҚПАҚ-ТРОПИНКА» ЖУРНАЛЫНЫҢ ОҚЫРМАНДАРЫ!

Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаев 2022 жылды елімізде «Балалар жылы» деп жариялап, балаларға ерекше назар аудару қажеттігін атап айтқаны баршаңызға мәлім. Балалар - біздің болашағымыз. Олардың дамуына жан-жақты ат салысып, бала жанының бағбаны бола білсек, еліміздің болашағы жарқын боларына нық сеніммен қарай аламыз. «Балалар жылы» аясында республикалық ауқымды бағдарламалар, акциялар, жиындар мен жобалар қолға алынып, жүзеге асып жатыр. Әрине, оның ішінде бала демалысы да назардан тыс қалмақ емес.

Балалардың демалысын ұйымдастыру қашанда маңызды тақырыптың бірі. Демалыстың жоспарлануы барысында сауықтыру ем-шаралары, рухани тәрбие мен білім беру бағыттарын қоса ескеру қажет. Себебі бұл

кезең балалардың ата-анасынан жыраққа шығып, өзін-өзі дамыту мен басқаруға мүмкіндік алар уақыты.

«Балдәурен» республикалық оқу-сауықтыру орталығы 2002 жылдан өз қызметін бала демалысы мен сауықтыруы саласында атқарып келеді және биыл өзінің 20 жылдық мерей тойын атап өтуде. Орталықтың 20 жылдық жұмысы барысында еліміздің барлық өңірлеріндегі жасөспірімдердің демалуына мүмкіндік ашу мақсатында Қапшағай, Балқаш, Түркістан қалаларында Орталық филиалдары бой көтерді. Қазіргі таңда Орталықтар жақын шет елдердің балалар орталықтарымен тығыз байланысты сақтап, демалыс барысында балалардың жан-жақты дамуына жағдай жасауда. Орталық қызметінің басты мақсаты – баланың жеке басының сауығуы, демалуы, зияткерлік, физикалық және рухани-адамгершілік дамуы үшін жағдай жасау болып табылады.

Көптеген балдәурендіктер үшін Орталық табыс векторына ұласып, жаңа болашаққа апаратын жолға айналды. Әр ауысымның бағдарламаларында балалар көшбасшылық дағдыларды меңгеріп, өз пікірін ашық білдіруге үйреніп, топпен жұмыс жасау барысында тәжірибе алмасады. Мұның барлығы – олардың көпшілігіне болашақта жоғары нәтижелерге қол жеткізуге көмек беретін баға жетпес тәжірибе.

Балалардың бақытты балалық шағы мен жарқын болашағы үшін талмай еңбек етіп жүрген ұстаздар қауымына және «Соқпақ-Тропинка» журналының ұжымына жұмыстарыңызда табыс, дендеріңізге саулық пен қажымас қайрат тілеймін! Болашағымыздың туын ұстар балаларымыз аман болсын!

«Балдәурен» РОО
Бас директоры

Алибаев Сержан
Төлеметұлы

ЖУРНАЛ ҚР АҚПАРАТ МИНИСТРЛІГІНДЕ
(01.XII.2003) №4482-Ж ТІРКЕУ ТУРАЛЫ
КУӘЛІКТЕ ТІРКЕЛГЕН.
ЖУРНАЛ ҚР АҚПАРАТ ЖӘНЕ ҚОҒАМДЫҚ
ДАМУ МИНИСТРЛІГІНДЕ (24.XII.2021)
ҚАЙТАДАН ТІРКЕЛДІ.

№ 4 (99), ТАМЫЗ 2022 жыл

МЕНШІК ИЕСІ: МКҚК «Батыс Қазақстан облысы әкімдігі білім басқармасының балалар мен жасөспірімдер туризмі және экология облыстық орталығы» (ОБЖТжЭО)

Батыс Қазақстан облысы әкімдігі
Білім басқармасының қолдауымен
жылына 6 рет шығады.

Журналдың негізін қалаған – **Фомин В.П.**
ХБЖТжЭА академигі, п.ғ.к.

Шеф-редактор – **Ғ.И. Бекқалиев** БҚО әкімдігі білім басқармасының балалар мен жасөспірімдер туризм және экология облыстық орталығының директоры

Редакциялық кеңес:
Кеңес төрайымы – **А.Ә. Мыңбаева** Батыс Қазақстан облыстық білім басқармасының басшысы.

Кеңес мүшелері:
М.С.Жұмаев – альпинизм бойынша Халықаралық деңгейдегі спорт шебері;
Д.В.Смирнов – А.А.Остапеч – Свешников атындағы ХБЖТжЭА-ның президенті, п.ғ.к.;
О.Б.Мазбаев – ХБЖТжЭА-ның академигі, география ғылымдарының докторы;
Е.С.Никитинский – профессор, педагогика ғылымдарының докторы;
А.З.Абдулхаиров – доцент, педагогика ғылымдарының кандидаты;
А.Г.Шаяхметов – ХБЖТжЭА-ның академигі.

Редакция алқасы:
Г.З.Усағалиева – ОБЖТжЭО-ның директорының оқу-әдістемелік жұмысы жөніндегі орынбасары;
А.Б.Мукашева – ОБЖТжЭО-ның директорының оқу-тәрбие жұмысы жөніндегі орынбасары;
К.Е.Неталиева – ОБЖТжЭО-ның туризм және қауіпсіз маршруттар бөлімінің меңгерушісі;
Р.С.Альмұханова – ОБЖТжЭО-ның өлкетану және аймақаралық ынтымақтастық бөлімінің меңгерушісі;
Н.Х.Гагауов – ОБЖТжЭО-ның экологиялық туризм бөлімінің меңгерушісі;
Р.Е.Нурманов – ОБЖТжЭО-ның спорттық бағдарлау бөлімінің меңгерушісі;
В.В.Мазуренко – ОБЖТжЭО-ның спорт және дене шынықтыру бөлімінің меңгерушісі.

Нөмірмен жұмыс жасағандар:
Қайрлиева Қ.Ж. – бас редактор
Карина Ж.М. – корректор, аудармашы
Қушекқалиев Ж.Н. – дизайн, беттеуші

Журнал редакциясының пікірі жарияланым авторларының пікірімен сәйкес келмеуі мүмкін. Журналда жарияланған материалдарды редакцияның келісімінсіз көшіріп басуға тыйым салынады. Міндетті түрде сілтеме жасалынуы тиіс.

Жазылым индексі:
Жеке – 75184
Мекемелер мен ұйымдарға – 25184
Редакция мекен - жайы:
090004 Қазақстан Республикасы, Орал қ.,
Исағай батыр көшесі, 71/1
Тел.(7112) 52-59-42, 52-58-91
e-mail: evrasia_centre@mail.ru
www:turizmzko.kz

Форматы А4 210x297 мм, офсетті басып шығару.
Таралымы 450 дана
Тапсырыс № 529
АК «Кокше-Полиграфия» компаниясында басылған,
Ақмола обл, Көкшетау қ.

ҚҰТТЫҚТАЙМЫЗ! - ПОЗДРАВЛЯЕМ!

Педагог, ученый, турист-краевед.....2
Ерназарова А.Ш.
Бақытты мекен - «Балдәурен!».....6

ӨЛКЕТАНУ - КРАЕВЕДЕНИЕ

Абдулхаиров А.З.
Прошлое и настоящее первого дворцового комплекса-Гираев – «Девлет-сарая» (Салачик), г.Бахчисарай.....8
Байтукова А.Б.
Он жетінің бірі.....16
Молдашев А. Ж.
Жауынгердің үшбұрышты хаттары.....20
Тимощук Е. А.
Возвращение к истокам.....24
Тулегенова Б. А.
«Мұражай - тарих айнасы».....27

ТУРИЗМ

Замалетдинов И.В.
Туристский поход как форма патриотического воспитания.....29
Ескабулов Е. М.
«Менің кіші - отаным» тарихи-өлкетану экспедициясының III-ші кезеңінің күнделігі.....32

ЭКОЛОГИЯ

Анатолий Р. Қ.
Солтүстік Каспий маңы аумағындағы лалагүл тұқымдасының өкілі қызғалдақтың таралу ареалы.....35

ӘДІСНАМА - МЕТОДОЛОГИЯ

Бородулин В.В., Карина Ж.М.
Жаяу, шаңғы және тау туризмі техникасы мен тактикасы бойынша айыппұлдар кестесінің мағынасын ашу.....39
Нурманов Р.Е.
«Спорттық бағдарлау» оқу құралы.....46

ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ПРАКТИКА

Қайрлиева Қ.Ж.
Табиғат ғажайыптарына саяхат.....54
Ғайнеден Т.Ғ.
«Ұлағатты ұстаз тағылымы» музей сағаты.....60

ТУРИСТІК ЖАҒАЛЫҚТАР

VI Казахстанская олимпиада юных геологов 2022!.....64

Педагог, ученый, турист-краевед

Абдулхайров Абжемиль ЗАКЕРЬЯНОВИЧ – кандидат педагогических наук, PhD, доцент кафедры социально-гуманитарных дисциплин Крымского инженерно-педагогического университета им. Февзи Якубова, доктор философии, академик МОО МАДЮТК, Академик Истории и Общественных наук, Республика Казахстан, г. Нур-Султан, Председатель Крымского регионального филиала МОО «Академия детско-юношеского туризма и краеведения им. А.А. Остапца-Свешникова г. Москва.

Абжемиль Закерьянович родился 2 августа 1957 года в с. Анатольевка Алма-Атинской области Республики Казахстан. После окончания средней школы имени Героя Советского Союза Джунусбая Каипова проходил службу в рядах Вооруженных Сил СССР в ГСВГ. После окончания службы поступил на исторический факультет Казахского государственного педагогического университета имени Абая. (Каз НПУ им.Абая).

В студенческие годы Абжемиль Закерьянович активно занимался научно-исследовательской деятельностью, спортивной и общественной работой, принимал участие в республиканских, региональных и во всесоюзных студенческих конференциях. Закончил школу инструкторов горного туризма, участвовал в туристских

походах и альпинистских восхождениях разных категорий и сложностей, проходил сборы в альпинистских лагерях Северного Тянь-Шаня и Памиро-Алтая. Участвовал в горно-туристских походах по Алтаю, Камчатке, Карпатам, Крыма, Тянь-Шаня и Памира. Мастер спорта по спортивному туризму Республики Казахстан.

С первого по пятый курс участвовал в работе Всесоюзных студенческих строительных отрядов в качестве комиссара, командира и инженера районного штаба ВССО.

В 1983 году он окончил учебу, получив специальность учителя истории, обществоведения с дополнительной специальностью «Советское право», и был распределен в Институт истории, археологии и этнографии Казахстана имени А. Х. Маргулана, но волею судьбы

уехал из столицы в родное село и начал свою педагогическую деятельность в Анатолевской средней школе учителем истории.

В этот период для Абжемиля Закерьяновича становится традицией ежегодно проводить походы с учащимися пешком по горам, на лыжах, на велосипедах и на байдарках – сначала по области, затем по республике и по всему Советскому Союзу. В 1986 году принимает участие с группой школьников из Казахстана во Всероссийской экспедиции пионеров и школьников «Моя Родина СССР» в г. Иваново, а в 1988 году принимает участие в Международной туристской экспедиции «Сибирь – 88» в г. Новосибирске. Учащиеся под его руководством собирают материалы по боевому пути земляков-казахстанцев во время Великой отечественной войны, воинах-интернационалистах, а также об истории и этнографии региона Жетысу-Семиречья. Школа становится ведущим центром по организации туристско-краеведческой работы сначала в районе, затем в области. В 1988 году Анатолевская средняя школа была переименована в школу воина-интернационалиста Александра Бубенцова, погибшего в Афганистане при выполнении интернационального долга и награжденным посмертно Орденом Боевого Красного знамени, который был выпускником школы.

Организаторские и педагогические способности Абжемиля Закерьяновича выводят школу и ее учащихся на республиканские и всесоюзные конкурсы и соревнования, где они добиваются высоких результатов. Группы учащихся школы под руководством учителя истории Абжемиля Закерьяновича принимают участие в археологической экспедиции при Институте археологии Республики Казахстан, где работают в качестве рабочих и лаборантов и по результатам работ, на заработанные деньги заказывают и изготавливают бюст Алескандра Бубенцова. За период работы в школе с учащимися и учителями школы были проведены экспедиционные поездки по городам-героям и столицам республик СССР, городам Средней Азии, экспедиции на Тянь-Шань, Памир, Алтай, Урал, Кавказ, Крым, Дальний Восток, Сибирь и Камчатка.

С 1989 по 2001 годы Абжемиль Закерьянович работает директором Алма-Атинского областного центра детско-юношеского туризма и экскурсий. Повышает свою профессиональную подготовку на Всесоюзных семинарах директоров станций, центров и туристских баз, а после 1991 года ежегодно принимает участие во Всероссийских совещаниях директоров при Федеральном центре детско-юношеского туризма и краеведения в Москве, также в учебных выездных семинарах-практикумах по

России и странам Дальнего Зарубежья. За время его работы в области были открыты 5 областных туристских баз, одна городская станция юных туристов и 10 профильных туристских оздоровительных лагерей. Открываются республиканские экспериментальные научные площадки «Методическое обеспечение как средство повышения эффективности профессиональной деятельности учителей и педагогов дополнительного образования детей туристско-краеведческого и экологического направления», «Детская археологическая служба» с участием ведущих ученых Института археологии Казахстана и Казахского национально-педагогического университета имени Абая. Центр становится местом проведения областных, республиканских и всесоюзных слетов, соревнований и научных конференций. С 1993 года, продолжая работать директором, Абжемиль Закерьянович начинает преподавать в Алматинском государственном университете имени Абая на эколого-географическом факультете, кафедра туризма и становится соискателем в Российской Международной академии туризма в Москве.

В 2001 г. А.З. Абдулхаиров переезжает в Крым и работает советником по вопросам науки, культуры и туризма в Консульстве Республики Казахстан в Автономной Республике Крым.

В 2002 году Абжемиль Закерьянович защитил кандидатскую диссертацию на соискание ученой степени кандидата педагогических наук в Российской Международной Академии Туризма (РМАТ г. Москва) по теме «Структура и содержание воспитания нравственно-ориентированной личности в учреждениях дополнительного образования» - руководитель доктор педагогических наук, директор Федерального центра детско-юношеского туризма и краеведения, Заслуженный учитель России, Константинов Юрий Сергеевич, а оппонентами при защите были Доктор педагогических наук, профессор – Александр Александрович Остапец-Свешников и кандидат педагогических наук, доцент, заместитель директора Федерального ЦДЮТиК – Игорь Алексеевич Дрогов.

Уже с начала учебного года в 2002 году был приглашен ректором КГИПУ Ф.Я. Якубовым преподавателем на кафедру менедж-

мента экономического факультета, по совместительству. С 2005 года работает штатным сотрудником кафедры менеджмента, где активно проводит учебные и производственные практики со студентами и преподавателями по горному Крыму, выездные производственные практики по специальности в Карпаты с посещением туристских центров Украины и Международных туристских выставок «Туризм и путешествия».

В 2007 году согласно законам страны вынужден подтвердить свой диплом кандидата наук России в Республике Украина, проходит защита диссертации в докторском совете Тернопольского Национального университета имени Гнатюка с присуждением ученого звания кандидата наук Украины и доктора философии по педагогике.

С 2007 по 2008 гг. заведующий кафедры менеджмента Крымского факультета, Киевского Национального университета культуры и искусства, доцент.

С 2009 по 2015 годы Абжемил Закерьянович является деканом факультета искусств, Крымского инженерно-педагогического университета; принимает активное участие в научных международных конференциях и симпозиумах, в повышении научного и творческого потенциала факультетских кафедр, выполняет обязанности ответственного секретаря приемной комиссии университета. За данный период на факультете искусств увеличивается количество преподавателей, защитивших кандидатские диссертации и получивших аттестаты доцентов, почетные звания Заслуженные деятели культуры и искусств АР Крыма и Украины. Студенты и преподаватели факультета побеждают на Международных творческих конкурсах и выставках. Наибольшее количество студентов факультета получают именные стипендии и премию Президента Украины Л. Кучмы.

С 2015 года, после реорганизации факультета искусств Абжемил Закерьянович работает доцентом кафедры социально-гуманитарных дисциплин, участвует в работе многих Международных конференций и симпозиумов. За период своей научной деятельности он опубликовал более 70-ти статей в различных научных изданиях России, Украины, Казахстана, одна коллективная монография и одно учебное пособие.

А.З. Абдулхаиров за свою активную деятельность неоднократно награждался Почетными

грамотами Министерства просвещения Каз. ССР, ЦК ВЛКСМ, Министерства образования и науки Российской Федерации, Министерства образования и науки АР Крым, Министерства спорта и туризма Республики Крым, имеет награды – нагрудный знак «Отличник образования Республики Казахстан», нагрудный знак «За заслуги в развитии науки Республики Казахстан», медаль «За развитие детско-юношеского туризма России», награжден медалью в честь 90-летия первого президента МАДЮТК А.А. Остаца-Свешникова.

С декабря 2018 г. Академик Истории и Общественных наук Республики Казахстан (г. Нур-Султан).

С 1997 года был принят в члены Академии МАДЮТК член-корреспондентом, а в 2002 года он является академиком Московской международной академии детско-юношеского туризма и краеведения, а с ноября 2019 г. - Председатель Крымского регионального филиала МАДЮТК имени А.А. Остаца-Свешникова.

Осуществляя руководство Крымским филиалом Абжемил Закерьянович, успешно проводит свою научно-педагогическую деятельность, а в 2021 году и первую конференцию с международным участием членов Академии МАДЮТК имени А.А. Остаца-Свешникова из Республики Казахстан.

С 18 мая 2021 сроком на три года включен в состав конкурсной и аттестационной комиссии Министерства Спорта Республики Крым в качестве независимого эксперта.

Бақытты мекен - «Балдәурен!»

ЕРНАЗАРОВА Айнұр Шүкірқызы,
«Балдәурен» РОСО филиалының
ұйымдастырушы-ұстазы,
Төлеби ауд., Түркістан обл.

Аңдатпа

Балдәурен» – республикалық ғылыми-әдістемелік, сауығу және оқу-педагогикалық ұйымдастыру орталығы – бұл оқу–педагогикалық және сауықтыру істерін ұйымдастырумен айналысатын, сонымен қатар балалардың халықаралық және республикалық мәдени көпшілік, ғылыми–практикалық іс-шараларын өткізетін республикалық оқу-сауықтыру орталығы.

«Балдәурен» - балаларға үшін қамқорлық, қауіпсіздік, сенімділікпен қамтамасыз етілген арман аралы. Біздің Орталықтың әлеуметтік маңыздылығы даусыз. Біз балаларда белсенді азаматтық ұстанымды тәрбиелейміз, олардың шығармашылық қабілеттерін ашамыз, әр балаға өзін жеке тұлға ретінде көрсетуге тең мүмкіндіктер береміз, оларға өмір жолын таңдауға көмектесеміз.

Аннотация

«Балдәурен» – это республиканский научно-методический центр по организации учебно-педагогической и оздоровительной деятельности, а также место проведения детских Международных и Республиканских культурно – массовых, научно-практических мероприятий.

«Балдәурен» – остров надежности, безопасности, заботы о детях. Социальная значимость нашего Центра неоспорима. Мы воспитываем в детях активную гражданскую позицию, раскрываем их творческие способности, даем равные возможности каждому ребенку заявить о себе как о личности, помогаем им определиться с выбором жизненного пути.

Кілт сөздері: «Балдәурен» – республикалық ғылыми-әдістемелік, сауығу және оқу-педагогикалық ұйымдастыру орталығы.

«Балдәурен» республикалық оқу-сауықтыру орталығы (келесіде: РОСО) балалар үшін теңдесі жоқ педагогикалық және сауықтыру істерін ұйымдастырумен айналысатын, сонымен қатар балалардың халықаралық және республикалық мәдени көпшілік, ғылыми–практикалық іс-шараларын өткізетін республикалық оқу-сауықтыру орталығы.

Орталықтың негізгі жұмыс міндеттерінің бірі – уақытша құрылған балалар бірлестіктеріне – жағымды жағдай және психологиялық ахуал, шығармашылық атмосфера туғызу, қоғамдық өмір құндылықтары: мейрімділікке, адамгершілікке тәрбиелеу және қоғамдағы әр баланың тұлғалық өсіп жетілуіне әсер ету болып табылады. Әр жыл сайын Орталықта өтетін

ауысым тақырыптары өзгертіліп отырады, бірақ оның мағынасы, негізгі бағыттары бір: өз тарихын тану, дәстүрін, салтын, тілін, мәдениетін білу және тұлғаның өзіне тән қадыр-қасиеттерін қалыптастыру.

Сонымен қатар, «Балдәуренде» білікті әрі тәжірбиелі педагогтардан тұратын білім кешені де жұмыс атқарады. Мектептен тыс жұмыстардың негізгі түрлері пәндік апталар болып табылады, оның аясында ашық сабақтар, зияткерлік ойындар, ток-шоу, әдеби-музыкалық кештер, дөңгелек үстелдер, дебаттар және де өнер, мәдениет, спорт, ғылым саласының еңбек сіңірген қайраткерлерімен кездесулер өтеді. Іс-шараларды өткізудің әртүрлі формалары оқушылардың үлкен қызығушылығын тудырады.

Бұл олардың зияткерлік және шығармашылық әлеуетін жүзеге асыруға мүмкіндік береді.

Әрбір орталық қызметкерінің адалдығы болашақ ұрпақ үшін патриотизм, жомарттық, шығармашылық, ақыл-ой сезімін береді деп сенеміз.

Бүгінгі жастар – еліміздің ертеңгі болашағы. Сол ұрпақты саналы да білімді ету – негізгі міндетіміз. Соның бірі – патриоттық тәрбие беру мәселесі. Жастарымызды патриоттық рухта тәрбиелеуде орталығымызда «Қазақстандық жас патриоттар Академиясы» жұмыс жасауда.

Қазақстандық жасөспірімдер білімді, жан-жақты дамыған, шынайы патриот болуы тиіс. Өз Отанына деген шынайы сүйіспеншілігі болмай, нағыз қазақстандық патриот және өз елінің шынайы азаматы болу мүмкін емес. Биыл «Қазақстандық жас патриоттар Академиясының» құрылғанына 6 жыл толып отыр.

Қазіргі уақытта біздің орталық жаңа бас-тамалармен белсенді жұмыс істеуде. Біздің мақсатымыз орталығымызға келген оқушылар

үшін қызықты іс-шаралар мен кештерді қызықты өткізе отырып, білімге деген алтын таланттарын дамыту. Осылайша, біз мемлекет басшысының мықты, сындарлы және теңдестірілген саясатын қолдай отырып, ел игілігі үшін барлық күш-жігеріміз бен білімімізді жұмсай береміз.

Жалпы еліміз бойынша балаларға бақыт сыйлайтын «Балдәуреннің» бүгінгі таңда төрт орталығы бар. Ең алғаш 2012 жылы ашылған – «Балдәурен-Бурабай», 2017 жылы «Балдәурен-Қонаев», 2018 жылы «Балдәурен-Түркістан», ең соңғы болып Балқаштың жағалауында орналасқан 2019 жылы жұмысын бастаған «Балдәурен-Балқаш».

Биыл орталықтар өздерінің айтулы мерей-тойларын тойлады. Бас орталығымызға 20 жыл толса, «Балдәурен-Қонаев» 5 жыл толды. Ал «Балдәурен-Балқаш» өзінің 3 жылдық мерей-тойын атап өтпек.

**«Балдәурен» РОСО-ның
баспасөз қызметі**

Прошлое и настоящее первого дворцового комплекса-Гираев – «Девлет-сарая» (Салачик), г.Бахчисарай

АБДУЛХАИРОВ А.З.
Крымский инженерно-педагогический университет
им. Февзи Якубова. г. Симферополь
Кандидат педагогических наук, доцент.

Аңдатпа

Мақала 1449 жылдан 1536 жылға дейінгі кезеңдегі Қырым хандарының екінші резиденциясына арналған.

Осы мақалада келтірілген артефактілер ескі Девлет сарайының жекелеген элементтерінің Бақшасарай сарайының резиденциясына көшуін көрсетеді. Салачик аумағында бар ескерткіштер негізінде мәдени және тарихи мұраны ғылыми қайта қарастыруға әрекет жасалды, онда археологтар осы уақытқа дейін сақталған алғашқы Қырым хандарының Жерлеу орындарын тапты.

Аннотация

Статья посвящена второй резиденции Крымских ханов в период с 1449 по 1536 гг. Девлет-Сарая и его комплексу с первым мавзолеем, усыпальнице крымских ханов, первому высшему учебному заведению Зинджирлы медресе и мечети Менгли герай хана.

Артефакты, представленные в данной статье, показывают о перемещении отдельных элементов старого дворца Девлет-сарая в резиденцию дворца Бахчисарая. Предпринята попытка научного переосмысления культурно-исторического наследия на основе существующих памятников на данной территории Салачик, где археологами найдены захоронения первых крымских ханов, дошедших до настоящего времени.

Ключевые слова: Золотая Орда, Крымское ханство, Мавзолей, Зинджирлы-медресе, резиденция крымских ханов, Бахчисарай, Девлет сарай, Ашлама сарай. И. Гаспринский.

История крымского ханства богата важными историческими событиями, сложна и многогранна. Крымское ханство династии Гираев всегда вызывали интерес у иностранных путешественников, которые оставили достаточно много описаний о периодах расцвета и заката крымских ханов.

В середине XV века могущественная империя Чингисидов не исчезла. Великий Улус, Великое государство, известное как Золотая Орда, не распалось. Его земли перешли под власть крымских правителей улус беев – прямых наследников Чингисхана.

Административный центр, находящийся ранее в столице Великой Орды Сарае, пере-

местился в город Крым. Как это случилось и кто такие улус бей Крыма? В каком родстве состояли с Чингисханом и его ближайшими потомками?

История династии Гираев более удивительна, чем может показаться на первый взгляд. Ведь ни один источник до 1441 года не упоминает имени «Гираи». Известно только то, что в истории первым Гиреем стал Хаджи – прямой потомок Чингисхана. Хорошо известно, что Хаджи вел родословную от первого сына Чингисхана – Джучи.

Как известно, все улус бей Крыма были прямыми потомками Чингисхана и могли претендовать на трон в Орде

Сегодня историки называют разные даты образования Крымского ханства. Но наиболее объективной следует считать 1428 год. Именно в этот период впервые наследник Крымского юрта Хаджи Гирай, прямой потомок Чингисхана в 11-м колене становится крымским ханом и основателем молодого государства в Восточной Европе. Но, прежде чем говорить об этой легендарной личности, вошедшей в мировую историю и по праву заслуживающей более пристального внимания со стороны исследователей, следует вспомнить, как обстояли дела в государстве, преемником которого стало Крымское ханство.

Во второй половине XIV века империя Чингисхана достигла апогея своего могущества. Вместе с этим закончилась и эпоха сильных правителей. Разгром хана Тохтамыша армией самаркандского эмира Тимура, а затем и возникший конфликт правящей элиты внутри Золотой Орды привели державу к фактическому распаду.

Постепенно от огромной империи чингисидов стали отделяться ханства и орды. Однако формально Большая Орда оставалась главной среди джучиевых государств с политическим центром – столицей Сарай.

Именно с ее правителями столкнулись интересы наместников Крымского улуса-юрта. В 1441 году Хаджи Гирай торжественно въехал в столицу Крымского юрта – Къырым.

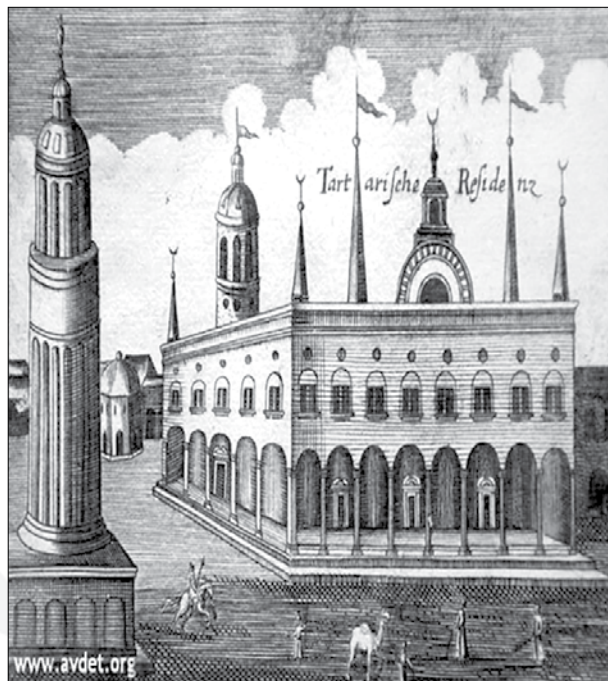
Придя к власти, он оправдал надежды знати, так и простого населения. В первую очередь, он начал масштабную внешнюю и внутреннюю политику, направленную на упрочение ханства, границы которого раскинулись на западе до дунайских равнин, на севере захватили причерноморские степи и лесостепи, а на востоке доходили до Кавказских гор.

Удельные князья на контролируемых территориях признали суверенитет Гираев, прямых потомков Чингисхана. Первый крымский хан Хаджи Гирай, как отныне он стал именоваться во всех ярлыках и грамотах, прослыл мирным правителем.

Его мощное войско выступало в походы лишь тогда, когда дипломатия становилась бессильной.

В 1449 году крымский хан перенес свою столицу из города Къырыма на востоке в центральную часть полуострова, в город Кырк-Ер. Здесь, в своей новой резиденции, он возвел великолепный дворец Девлет сарай «Дворец Счастья». На одной гравюре, опубликованной в Германии в 1687 году, есть очень странное изображение резиденции крымских ханов. На первый взгляд оно кажется лишь выдумкой художника, который никогда не видел Крыма.

И действительно: здание на рисунке не имеет ничего общего с Бахчисарайским дворцом. Но автор и не называет свой рисунок "Бахчисараем"; гравюра озаглавлена как "Татарская резиденция".

В Крымском ханстве преобладали демократические черты. Так, в государственном совете – Диване совместно с ханом большими полномочиями обладали главы четырех знатных бейских родов.

Ханское имя упоминалось первым в пятничной молитве, а в городах Къырыме и после – в Кырк-Ере действовали монетные дворы, где чеканилась монета с ханской тугрой.

Еще одним важным ханским достоинством была родовая тарах тамга Гираев, восходящая к временам Чингисхана.

Вводя новшества в административную и культурную жизнь государства, первый крымский хан построил значительное количество мечетей и медресе, активно культивировал ислам и сам совершил хадж в Мекку. Подчеркивая веротерпимость мусульманской веры, он выделял немалые средства на нужды христиан и иудеев, проживающих на территории ханства.

Кроме этого основатель крымскотатарского государства инициировал проведения ряда реформ, которые требовали мирного развития страны, - они касались административного, экономического и культурного строительства.

Хаджи Гирай успел проявить свои качества в огне сражений. Он был красивым, полным обаяния мужчиной. Еще при жизни он получил в народе прозвище Мелек (Ангел).

Хаджи Герай был первым крымскотатарским градостроителем и вывел население из горного

убежища на плато Чуфут-Кале вниз, в место удобное для проживания [1].

Он умер в конце 1466 года и был погребен в Кырк-Ере. Кроме того, что Хаджи был первым крымским ханом, он стал и родоначальником династии Гираев.

Отец Хаджи Гияс-ад-Дин доверил воспитание сына своему аталыку (наставнику) Девлету-Гельди, который был родом из Крыма.

Девлет-Гельди выполнил свою миссию, он до конца своих дней находился при Хаджи. А когда тот стал крымским ханом и спросил своего наставника, на какую милость рассчитывает он от чингисидов, Девлет-Гельди попросил хана присовокупить к имени Хаджи имя своего племени – «Гираи».

Хаджи согласился на его просьбу и с этого времени стал именоваться Хаджи Гирай [3].

Как бы там ни было, а почти сорокалетний период сравнительно мирного и довольно успешного развития ханства закончился со смертью основателя династии Гираев. У него было восемь сыновей, старший из которых, Девлетяр должен был унаследовать престол. Однако он умер еще при жизни отца, а другого сына хан не успел объявить наследником. После смерти Хаджи Гирая между его сыновьями разразилась борьба за крымский престол.

В итоге утвердился шестой сын Менгли, который продолжил традицию отца и присоединил к своему имени Менгли имя Гирай, ставшее визитной карточкой Крымского ханства[4].

Основатель Крымского ханства и родоначальник первой династии Хаджи Герай за 39 лет своего правления сумел создать из провинциального Джучиевого улуса Великой Орды независимое государство.

Великий крымский хан Хаджи-Герай умер в 1466 году и был погребен в дюрбе, возведенном в долине Ашлама-дере, между Эски-Юртом и самым надежным убежищем его предшественников – Кырк-Ером, то есть в Салачике. Это здание над подземным склепом покойного хана воздвиг его сын – для отца и себя.

Мавзолей – дюрбе первого крымского хана – Хаджи Герая, построенное его сыном Менгли I Гераем. Похоронены в нём оба.. Осенью 2008 года в подземелье дюрбе учеными найдено 18 гробов с останками крымских ханов и их родственников. Кости были завернуты в ткани, которые были прошиты золотыми нитями.

На торжественном тарихе, этого не самого большого дюрбе, видна арабская вязь, складывающаяся в слова: «Эту священную, покойную и красивую гробницу приказал соорудить великий хан, знаменитый хакан, повелитель

мира Менгли-Гирей-хан, сын Хаджи-Герей-хана. 907 г.» (в 1501 г.) [5].

Турецкий путешественник Эвлия Челеби, посетивший Крымский полуостров в 1661–1667, в своей Книге Путешествия пишет о крепости Кырк-Ер, как Ханской резиденции Девлет-сарай («Дворец счастья») отмечает: «Эта крепость по отношению к крепости Эски Саладжик, которая находится внизу, является крепостью-вершиной, край которой доходит до небес. Слайд 4 Комплекс Салачик

Это мощная крепость в форме миндалина располагается на голых красных скалах. Она представляет собой скалу, в 8 тысяч шагов по окружности. Со всех четырех сторон она не имеет настоящих крепостных стен. Потому что со всех сторон, на тысячи аршинов – пропасти, напоминающие адские и самые глубокие бездны преисподней. В сторону кыблы от этих скал от одной пропасти до другой мастера-каменотесы во времена неверных прорубили кремневые скалы, сделав глубокий, как колодец, ров, а на внутренней стороне рва протянули мощную каменную кладки стену в 100 аршинов и возвели 3 большие башни.

В средней башне сделаны железные крепостные ворота. К горам, которые находятся в стороне кыблы, проходят через эти ворота. А если пройти через эти ворота внутрь [крепости], за 300 шагов на север, от одной пропасти до другой протянута однослойная крепостная стена. В этой стене также сделаны 3 большие башни и, как и в предыдущей, в средней башне есть ворота с деревянными створками.

В промежутке между этими двумя вышеуказанными стенами есть 200 крытых красной черепицей еврейских домов. Кроме этих двух рядов стен ни в одном месте нет настоящих построенных крепостных стен. Да они и не нужны. Потому что со всех сторон голые скалы и пропасти, такие, что упаси Бог, если человек посмотрит вниз, желчный пузырь его лопнет и обратится в прах.

А тот, кто не будет смотреть вниз, пребудет без страха и заботы... эту крепость называют Чуфут-кале. Но в действительности имя ее – Гевхеркерман. В этой крепости один из прошлых ханов Гази эль-Хаджи Герай-хан построил соборную мечеть старинной архитектуры. Над ее дверью четким почерком написан следующий тарих: «Построил эту мечеть благословенную великий султан и достопочтенный хакал, повелитель царей арабов и неарабов, султан Хаджи Герай-хан бен Гыяс-эд-Дин-хан бен Эртогмаз-хан, да продлит [Бог] его жизнь и царствование. Год 859 г. Х. (1454–1455 гг.)».

В этой крепости есть тюрьма для ханских пленников. Нет в мире подобной тюрьмы, как эта адская темница. Разве что тюрьма крепости Сёйлемес в Темешварском зйялете, или тюрьма крепости Янык, которая находится в руках неверных.

Из тюрьмы этой Чуфут-кале освободиться никак невозможно, только если выйдешь из нее в гробу. Вот такая это тюрьма – адская темница» [6].

Известный историк В.Е. Возгрин подводит итоги правления первого крымского хана Хаджи Гирея.

Ряд реформ, проведенных внутри государства, требовал мирного развития: они касались внутреннего административного, экономического и культурного строительства. Хан воздвиг значительное количество мечетей и школ, активно культивировал сравнительно еще новую мусульманскую веру. До нас от эпохи первого Гирея дошли развалины мечети в Кырк-Ере, а также упоминавшееся дюрбе Некенджан-ханым, дочери Тохтамыша, у Восточных ворот этой крепости [7].

Благодаря Хаджи Гераю, Крымское ханство вошло в список крупнейших государств мировой

истории. После себя он оставил восемь сыновей и в итоге на троне утвердился шестой сын. Он продолжил традиции отца и вошел в историю, как Менгли Герай I.

Менгли-Герай возводит в упомянутом месте Кырк-Ер новую резиденцию Девлет-сарай, которая носит имя хана, а единственный уцелевший до наших дней фрагмент дворца перенесенный в Бахчисарайский Хан-Сарай портал ворот Демир-Капы работы итальянского архитектора Алоизио дель Нуово.

Демир-Капы Значение ханских врат как символа государства подчеркнуто и текстами надписей на них. Верхняя надпись гласит: "Владелец этого жилища и царь этой области – султан величайший, благороднейший Менгли Герай-хан, сын Хаджи Герай-хана, да простит Аллах ему и его родителям в обоих мирах".

А нижняя переводится так: "Этот величественный порог и эта возвышенная дверь построены по приказу султана двух материков

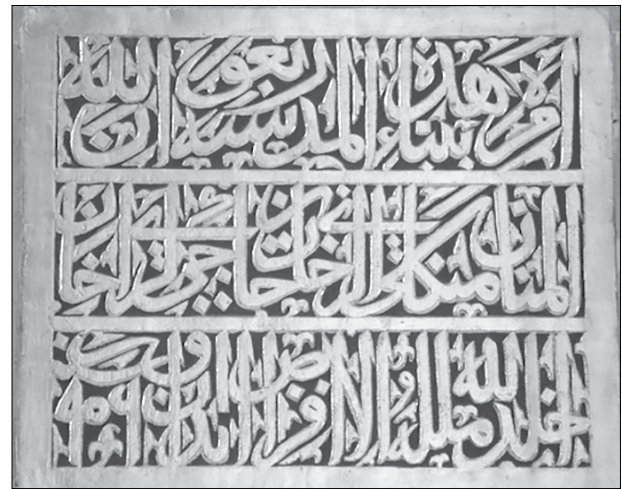
и хакана двух морей, султана, сына султана, Менгли Герай-хана, сына султана Хаджи Герай-хана, год 909" - то есть, 1503.

Как и в надписи на ханском мавзолее, Менгли Герай в этих строках провозглашает себя повелителем всех бывших золотоордынских владений. Упомянутые два материка – это берега Европы и Азии, разделенных Керченским проливом, а два моря – это Черное и Каспийское, над которыми некогда простирались владения Орды, побежденной крымским ханом в 1502 году.

Рядом с ними находилась ханская мечеть, медресе Зинджирлы, ханские бани и дюрбе, которое было возведено над подземным каменным склепом Хаджи-Гирея. Последнее сооружение было задумано как мавзолеем для всех грядущих веков ханов династии Гиреев.

Менгли-Гирей воздвиг много мечетей и не только в Крыму, однако, по словам современников всех их превосходило Зинджирлы-медресе. Надпись на плите Зинджирлы медресе «Это медресе при помощи Аллаха всемогущественного велел построить Менгли Гирай Хан бин Хаджи Гирай Хан. Да увековечит Аллах его царство на все времена! 15 шабана 906 г.(дата по Хиджре) 6 марта 1501 г.

Причем отнюдь не размерами и богатством отделки. Приведем слова современного искусствоведа, сказанные об этом замечательном строении, отразившем мировоззрение и художественный вкус Менгли-Гирея, а также талант неведомого нам зодчего, построившего

его по заказу и под наблюдением хана: «Простота, строгость... сочетались в этом здании с поистине ренессансной легкостью, с тем ощущением свободы, которое возникло и в дворике под открытым небом, в интересах под плавными куполами.

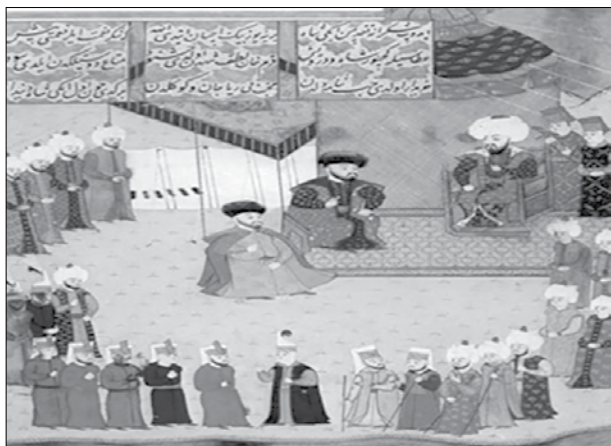
Большое значение имело совершенство пропорций: архитектура не подавляла человека ни гигантскими размерами, ни крепостной мощью, она служила для свободного развития способностей и накопления знаний.

В этих стенах было легко и радостно жить, в сосредоточенной тишине читать книги, но и устраивать шумные философские диспуты, в которых получали развитие мистические концепции позднего суфизма схожие по духу с европейскими ересями и реформаторскими учениями XVI века» (Червонная, 1944. С. 126) [8]. Слайд 8 Сохранился интересный рассказ об истории строительства, который воспроизвел известный крымскотатарский деятель 20 века Джафер Сейдамет (в переводе С.М. Червонной) Этот рассказ гласит: «При торжественном открытии этого заведения второй хан основанного в 1428 году Крымского ханства Менгли Герай сказал: «Разум делает человека существом благородным, а путь к совершенствованию разума лежит через науку, кто не уважает науку, будь он хан или падишах, не сможет создать ничего основательного, ничего рассчитанного на будущее, и рано или поздно постигнет его бесчестье. Я приказал повесить в дверях медресе эту цепь, чтобы каждый, кем бы он ни был, при входе в этот храм науки склонял свою голову. Выразив, таким образом, свое уважение к науке». После этих слов хан в медресе низко согнувшись»

В Зинджирлы медресе готовили служителей культа, учителей, служащих государственного аппарата. В Зинджирлы преподавали первейшие улемы (богословы, законоведы). Миниатюра Менгли Герая

Обучение здесь было интенсивнее, чем в других медресе, что сокращало срок учебы в два раза. Сохты (учащиеся), поступающие в Зинджирлы медресе со всех концов Крымского ханства и Кавказа, также обязаны были держать себя достойно, чтобы не запятнать свое учебное заведение.

Со дня основания в Зинджирлы медресе были два курса обучения – низкий и высокий.

На низком курсе арабский язык только изучался. Высокий курс подразумевал подготовку и выпуск специалистов арабского языка.

Кроме мудериса (наставника) в медресе были три преподавателя и помощник мудериса. Один из преподавателей жил при медресе, следил за порядком, он отвечал за ведение внеклассных занятий.

В обязанности учащихся входило присутствие на богослужении в мечети. Отпускались сохты домой только по пятницам. Курс обучения был десятилетним. Учеба прерывалась два раза в год: во время поста Рамазан, а также в июле, августе и сентябре. Сохты переходили с курса на курс, сдавая экзамены. Сохты, окончившие Зинджирлы медресе, должны были знать языки и письменность – арабскую, турецкую и русскую (последняя вошла в курс обучения в 1867 г.; в 1868 г. бахчисарайский купец Чубукчи построил помещение – русский класс и передал его в собственность Зинджирлы медресе.

Зинджирлы медресе располагало достаточными для своего содержания средствами, часть из которых ежегодно шла на содержание гробницы основателя медресе – Менли Герая. Здесь могли содержаться и получать образование минимум 60–70 человек от 11 лет и старше.

В 1917 году Зинджирлы медресе было преобразовано в Институт Менли Герая с курсом обучения в 8 лет. 1924 и 1930-й оказались роковыми – Зинджирлы медресе перестало функционировать [9].

Неподалеку от Салачика, у подножия скалы, на которой расположен Чуфут-Кале, Крым-Гирей

ханом был выстроен прелестный загородный дворец речушки Ашлама.

Ранее здесь были выстроены резиденции Бахадыр-Гирея (1636–16410. СОФУ Мухаммед-Гирея (1441–1644) и Мехмед-Гирея IV (1654–1667), в этот комплекс входили и другие, частично летние «здания различных архитектурных стили» [10]. Побывавший в нем несколько позже иностранный путешественник записал, что дворец этот стоял в окружении из нескольких деревянных корпусов посреди обширного сада. «Комнаты, где прежде жили ханы, обширны, убраны на турецкий манер, окна в них с цветными стеклами, стены покрыты искусною штукатурною работой, которая местами вызолочена; диваны помещены так, что с них можно любоваться прекрасными видами».

В саду ашламинского гарема имелся обширный пруд или бассейн, «... по которому хан сам катал в небольших лодках своих жен очень забавлялся, когда лодка опрокидывалась и жены, одетые в самые легкие наряды, падали в воду» [11]. Не единственным сохранившимся графическом изображении Ашламинского хансарая предстает изящное здание мавританской архитектуры с высокими стрельчатými окнами, расположенное на берегу прямоугольного пруда, в котором плавают белые лебеди.

Оно было украшено и минаретами и восемью высокими башнями с луковичной формой куполами (Гравюра Ашлама-сарай неизвестного художника Spenger, 1837. Р. 13) [12]. Слайд №10

Во время аннексии Крыма Российской империей дворец пострадал лишь незначительно, так что еще в 1780-х годах он мог быть отремонтирован и сохранен для потомков.

Об этом свидетельствует ордер Г.А. Потемкина от 12 октября 1783 года барону Иголстому: «Состоящий при Бахчисарае, и как я слышу приходящий в запустение Ханский дворец именуемый Ашлама вашему превосходительству

рекомендую приказать привести в то состояние в котором он был прежде, а испорченное все исправить с таковым наблюдением чтобы сохранен был вкус в котором все то настроено» [Цит. по 13. С. 185].

Судя по дальнейшей судьбе Ашлама-сарая, рекомендации князя исполнена не было, и дворец превратился в руины, затем исчезнувшие с лица земли.

К XV столетию в Крыму сформировалась новая нация – крымские татары.

Величайшим мусульманским реформатором XIX века, человеком, инициатором политического и культурного ренессанса мусульманских тюрок можно назвать Исмаила Гаспринского, выдающийся крымскотатарский общественный деятель, писатель-публицист, издатель, просветитель, педагог, который некоторое время преподавал в Зинджирлы медресе.

Список его занятий можно продолжать еще долго, но главным остается тот факт, что Исмаил-бей внес значительный вклад в развитие культуры тюркских народов, способствовал духовному возрождению тюрок-мусульман, проживающих на территории России и за ее пределами.

Его имя помнят и высоко ценят в тюркском мире, в его честь называют улицы, ему ставят памятники, проводятся научные мероприятия его памяти, открываются учреждения его имени, ему посвящают научные исследования в различных областях – от истории и политологии до лингвистики и литературоведения и т.д.

По мнению крымского историка В. Ганкевича, «И. Гаспринский был сторонником духовно-культурного единения всей мусульманской уммы.

Именно в синтезе европейского научно-технического прогресса и мусульманской религиозной духовности он видел перспективный путь развития исламского общества.

Свои идеи по вопросам взаимоотношения европейской культуры, науки и техники с мусульманской духовностью, традициями и бытом И. Гаспринский воплотил в известных своих художественных произведениях» [14].

Гаспринский никогда не говорил о проблеме, не предложив решения. Он жил надеждой, нес надежду и был надеждой для миллионов тюрок и мусульман в разных уголках планеты.

Главной же его целью и делом жизни можно считать просвещение мусульман России.

В 1914 году после смерти, согласно завещания Исмаила Гаспринского, его похоронили на территории «Зинджирлы медресе», где позже были похоронены его жена и сын. Слайд №11 Могила И.Гаспринского добавить Джафер

Сейдамет сравнивал Исмаила Гаспринского с великим подвигом Менгли-Герая в столь же решающую для народа эпоху: этот хан строил мечети и медресе, и лишь во вторую очередь – дворцы и крепости. До И.Гаспринского сложился народ, но еще не было общества, которого не могли заменить разрозненные сельские общины. Он первым начал создавать крымскотатарское национальное общество, а завершили эту работу его ученики, найденные и воспитанные им совершенно новые люди. Вот в чем одна из главных, если не самое главное значение жизни и подвига человека, котрый действительно имел основание называть себя Счатливый Исмаил. (Вогрин Т.2 с. 850)

В советское время территория Салачика была отдана по психоневрологический диспансер, который просуществовал до 1991 года, соответственно могила Гаспринского и его семьи была разрушены и осквернены.

В настоящее время могила И. Гаспринского восстановлена, именем просветителя названа библиотека в г. Симферополе, установлен памятник в Бахчисарае и Симферополе.

Бахчисарайский Ханский дворец, который являлся центром культурной жизни Бахчисарая и Крымского ханства, в целом, был ключевой частью большого, целостного историко-культурного архитектурного ансамбля позднего средневековья – столицы Крымского ханства.

Бахичарайский дворец

Возможное место расположения ханского дворца Девлет-Сарай

Неизвестно, как и когда этот дворец был разрушен. Сведений о его гибели нет, но это событие, вероятно, можно отнести к сожжению Бахчисарая русским фельдмаршалом Минихом в 1736 году. В ином случае хан Кырым Герай в

1760-х годах вряд ли имел бы нужду браться за дорогостоящую постройку нового загородного дворца в Салачике – Ашлама-Сарая (этот новый дворец встал не на месте Девлет-Сарая, а в соседней долине, к северу от Чуфут-Кале). Так или иначе, к 1783 году старого дворца уже не существовало и единственным напоминанием о нем остался роскошный портал Демир-Капы, перенесенный в Бахчисарай.

Это, пожалуй, все, что на сегодняшний день известно об исчезнувшем ханском дворце Девлет-Сарай. Не исключено, что будущие исследования смогут открыть больше деталей. Но даже и те крохи информации, что удалось собрать о дворце сейчас, подчеркивают значение Салачика как одного из важнейших мест в истории Крымского ханства и настоящего культурного моста между Востоком и Западом.

(Олекса ГАЙВОРОНСКИЙ)

Бахчисарай, находящийся на пересечении культурных пространств востока, юга и запада Европы, явил собой образец специфической планировки средневекового мусульманского города в рамках уникального природного и исторического ландшафта.

Одним из выводов, завершающих работу, является в значительной мере обоснованное утверждение о том, что непрерывная строительная деятельность в ханском дворце на протяжении более 300 лет позволяет утверждать о сложении в крымском ханстве собственной архитектурной школы. Ее черты уже становятся осязаемыми исследователями, а истоки уходят в градостроительные и архитектурные традиции Золотой Орды.

В заключении, хочется отметить, что место Салачик – Кырк-Ер, где в настоящее время сохранилась дюрбе первых четырех крымских

ханов, мечеть была разрушена в начале 20 века и медресе Менгли Герая, а также могила Исмаила Гаспринского и его семьи оставляет надежду на его дальнейшее исследования и включения его в программу посещения, как экскурсионный объект для туристов Крыма.

Источники и литература

- [1]. Рубаи Амди Акимова [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://avdet.org/2021/06/16/rubai-amdi-akimova/?fbclid=IwAR0CA3Z51bGNp9rL3xNc-Kw7DCjj_jKNN18u9ehGOI8Qzq7vyICtgOhAa6c.
 - [2]. Ин-т археологии НАН Украины, Бахчисарайский истор.-культ. заповедник. – Запорожье, 2010. – 173 с.
 - [3]. Герцен А.Г. Крепость драгоценностей – Кырк-Ор, Чуфут-Кале / А.Г. Герцен, Ю.М. Могарычев. – Симферополь, 1993. – 125 с.
 - [4]. Абдулаева Г. Золотая эпоха Крымского ханства / Г. Абдулаева. – Симферополь, 2001. – С. 18
 - [5]. Возгрин В.Е. История крымских татар; В 4 т. / В.Е. Возгрин. – Симферополь, 2014. – Т. 1. – 309 с.
 - [6]. Челеби Э. Книга путешествий. Походы с татарами и путешествия по Крыму (1646–1667 гг.) / Э.Челеби. – Симферополь : Таврия, 1996. – 240 с.
 - [7]. Возгрин В.Е. История крымских татар ; В 4 т. / В.Е. Возгрин. – Симферополь, 2014. – Т. 1. – 309 с.
 - [8]. Возгрин В.Е. История крымских татар / В.Е. Возгрин. – Симферополь, 2014. – 308 с.
 - [9]. Усеинов Г. Открой свои тайны. Зинджирлы / Г. Усеинов // Голос Крыма. – 2000 – 1 июня.
 - [10]. Челеби Э. Книга путешествий. Походы с татарами и путешествия по Крыму (1646–1667 гг.) / Э. Челеби. – Симферополь : Таврия, 1996. – 240 с.
 - [11]. Колли Л.П. Хаджи Герей хан и его политика / Л.П.Колли // Известия Таврической ученой архивной комиссии». – Симферополь, 1913. – № 50. – С. 99–139
 - [12]. Возгрин В.Е. История крымских татар; В 4 т. / В.Е. Возгрин. – Симферополь, 2014. – 852 с.
 - [13]. Возгрин В.Е. История крымских татар; В 4 т. / В.Е. Возгрин. – Симферополь, 2014. – 852 с.
 - [14]. Ганкевич В.Ю. Исмаил Гаспринский и возникновение либерально-мусульманского политического движения / В.Ю. Ганкевич, С.П. Шендрикова. – Симферополь, 2008. – 192 с.
- 15 С.М. Червонная Искусство крымских татар 1955 С.127

Он жетінің бірі

БАЙТУКОВА А.Б.
«Шежін МББК» КММ
тарих пәнінің мұғалімі
Таскала ауд., БҚО

Аңдатпа

Бұл ғылыми-зерттеу жұмысы Ұлы Отан соғысына қатысқан жерлесіміз Султанов Қадыр ата және оның осы соғыс кезінде жау қоршауында қалып, он жеті жаралы жауынгермен бірге Пелагея Брагинаның құтқарғаны, ол туралы оның 1965 жылы жазған «Он жеті құтқарылған туралы повесі» жайында сыр шертеді. Сонымен қатар соғыс ардагерінің өмірі, бейбіт заманда еңбек еткен жолы баяндалады.

Аннотация

Это научно-исследовательская работа повествует о нашем земляке Султанове Кадыре-ата, участвовавшем в Великой Отечественной войне, и о том, как его вместе с семнадцатью бойцами, оказавшимися во времена войны в окружении врага спасла Пелагея Брагина, о чем рассказывается в книге «Повесть о семнадцати спасенных», написанной ею в 1965 году. Также это рассказ о жизни ветерана войны и его трудовой деятельности в мирное время.

Кілт сөздері: Ұлы Отан соғысы, Султанов Қадыр Султанұлы, Юрьевск, П.Брагина

Ұлы Отан соғысы тарихымыздағы ең ауыр кезеңдердің бірі. Ол туралы әр адам біледі, қанды және аяусыз соғыстың қасіретін ұмыту мүмкін емес. Ия, Ұлы Отан соғысының аяқталғанына 75 жылдың үстіне шықса да, бұл соғыстың әлі сарғайып үлгірмеген қатпарлы парақтарына үңіліп қарасақ қазақтардың қанды қырғында қаймықпай соғысқанына анық көзіміз жетеді. Айқас алаңдарында өшпес ерлік жасаған қайсар жауынгерлеріміз де көп.

«Өз халқын құрметтеп, сүймеген адам - опасыз, оңбаған адам», - деп Бауыржан Момышұлы айтқандай, Отан үшін өз басын өлімге байлап, ажалмен алысып, өз халқын шын сүйетіндігінен болса керек. Сондай қиыншылық жағдайда дұшпанның қаптаған қарақұрым күшіне төтеп беріп, олармен табан тіресе шайқасқан аталарымыздың ерлігі біздің көкірегімізге мақтаныш сезімін ұялатады.

Ұлы Отан соғысына қатысқан аталарымыздың өмірлерін дәріптеу, келешек ұрпаққа жан-жақ-

ты түсіндіру, еске сақтау, оларға құрмет көрсету негізгі міндет. Солардың бірі соғысқа қатысқан, соғыста өзінің қайсар табандылығымен, қайратты мінезімен көрінген, ержүрек атамыз - Қадыр Султанов.

9-сынып оқушысы Темрболатова Бибиғұл осы соғыс ардагеріне қатысты бүкіл материалды жинап, туған-туыстарымен хабарласып, интернет желісінен мәліметтер іздестіріп, ғылыми-зерттеу жұмысын жүргізді. Осы жұмыс аудандық ғылыми конференциясында бірінші орынға ие болды. Облыстық кезеңге қатысып, алғыс хатқа ие болды.

Ең басты мақсатымыз Ұлы Отан соғысы жылдарында ауылдан майданға аттанған жерлестеріміз туралы құнды деректер жинау, зерттеу жұмыстарын жүргізу арқылы олардың есімін мәңгі есте қалдыру болды. Соғыс ардагерінің өмірімен мектеп оқушылары танысып білді. Ардагер туралы жиналған бірқатар мәліметтер мектеп мұражайына табысталды.

Негізгі бөлім

1941 жылдың жайдары жазында кешегі Отан соғысы бұрқ етті. Гитлер бастаған опасыз неміс басқыншылары Отанымыздың шебін бұзып, қасиетті жерімізді қанды табанымен басты. Тыныш еліміз дүрлігіп, азаматтарымызды кекті ашу кернеді. Кенеттен соқтыққан жауға қарсы ер-азаматтар қаруланып, қаһар төге аттанды.

Ұлы Отан соғысы басталғанда қазіргі Тасқала ауданы, 2-ші Шежін совхозына қарасты Қайрат ауылының адамдары да бірінен соң бірі соғысқа аттанды. Солардың бірі - Султанов Қадыр Султанұлы. Ол 1910 жылы Жаңақала ауданында дүниеге келген. 1933 жылдан 1941 жылға дейін ауылда бригадир қызметін атқарған.

1941 жылы соғыстың басталуымен, 13 күннен кейін соғысқа аттанған. Ол Ақтөбе қаласында 1941 жылы шілде айында жасақталған 312-атқыштар дивизиясы құрамында соғысты. Бұл дивизия тамыз айында толық штат және тізім бойынша жалпы жеке құрамада 11 347 адамды қамтыды. Дивизия құрамы әртүрлі ұлт өкілдерінен тұрды. Орыстар (4460 немесе 39,31%), қазақтар

(3556 немесе 31,34%), украиндар (2012 немесе 17,73%) сонымен қатар өзбектер, татарлар, түркімендер, белорустер болған. 1941 жылы 17 тамызда дивизияның барлық командирлері мен жауынгерлері ант қабылдап, екінші күні Мәскеу бағытына майданға аттанды.

1941 жылы фашистер Мәскеуге бағыт алды. Мәскеу жақын тұрды. Ұрысты ақтөбелік генерал А.Ф. Наумов басқарды. Мәскеуден 200 шақырымдық жердегі Подольск курсантарымен Кудиново, Ильинск, Юрьевск ауыл мандарын қорғау тапсырылды. Екі жақты шайқас жүрді Содан Юрьевск ауылына да немістер кірді. Юрьевскі ауылын қорғауда болған 312-атқыштар дивизиясының жауынгерлері немістердің қоршауында қалып қойды. Түтқынға түскен қызыләскерлерді немістер Кудиновоға жіберіп, қалғанын немістердің ойы бойынша өлімге жақындарын қожайындары тастап кеткен үйлерге апаруға рұқсат берген. Сол жаралыларды бағып қағудағы ауыртпалықты П.Брагина өз мойынына алған. «Мен оларға қажет, керек болдым. Оларға, менің жақындарыма, мен тамақ, ұйқы,

күн және ауадай қажет болдым» - деп жазып, П.Брагина өз күнделігін жүргізді. Сол күнделікте ол жаралылар туралы қажетті мәліметтерді, көмектескендерді, істеген жұмыстарын жазып отырды. Екі айға жақын Брагина 17 жауынгерді емдеп, аман алып қалды.

Пелагея Ивановна Брагина 1905 жылы Калуга облысы, Малоярославецкі ауданы, Юрьевскі ауылында қарапайым шаруа отбасында дүниеге келген. Екінші дүниежүзілік соғыс уақытында неміс оккупация жағдайында 312-атқыштар дивизиясының бірнеше кеңес жауынгерлерін аман алып қалған.

Сол жаралы жауынгерлердің саны 17 болған. Соның ішінде біздің жерлесіміз Султанов Қадыр ата да бар. Жаралы жауынгерлерді бағып қағуда қиындықтар болды. Қарапайым жараны таңатын бинттер жетпеді. Оларды қайтадан хлор қосылған қоспада жуып, қайтадан таңуға тура келген. Ең бірінші жараны таңу соншалық қиын болды дейді П.Брагина. Марганцовкамен жуып, бар көмегін көрсетті. Оққа ұшқан, басына, бетіне, қол-аяғына тиген жаралылардың қалдері өте мүшкіл болды. Жауынгерлерге картоп, нан және жылқы етін берген, оны да болған жағдайда. Ұрыс кезінде оққа ұшқан жылқылардың етін тауып әкеліп отырған. Оған дәлел бола алатын Султанов Қадыр атаның ұлының әңгімесінен келтірілгенді айтуға болады.

Осылай сол жауынгерлердің өмірі үшін күрес басталды дейді өз жазбасында П.Брагина.

Ауыл ішінде оларға қауіп төнді. Фашистер үй-үйлерді тінтіп, ауыл старостасына әр жауынгер туралы мәлімет беріп отырды. П.Брагинаның өз үйінде жауынгерлерді жасырып отырғанын ауыл адамдары да біліп отырды. Сертке берік ауыл адамдары да оған көмектесіп отырған. Мүмкіндіктеріне қарай азық-түлікпен, жарты бөлік сабынмен бөлісті. Ауыл адамдары тығып жуған бинттерді кептіріп, кері беріп отырған. Әр күннен аман қалудың өзі қиын болып қала берді. П.Брагина өзінің ауруын ұмытып, не болсада сол жауынгерлерді аман алып қалудың қамын ойлады.

1942 жылдың 4 қаңтары күні Юрьевск ауылы азат етілді. Келесі күні жаралыларды госпитальдерге алып кетті. Сол кезде П.Брагинаның қолына әскери фельдшер және жауынгерлер өздерінің 17 адамның есімдері жазылған тізімді табыстады.

1957 жылы П.Брагина 15 жылғы бұрынғы соғыс туралы естеліктерін жаза бастайды. Оған

кезінде репрессияға ұшыраған неміс тұтқынында болған Т.И.Бобров қолдау көрсетеді. Алғашында бұл қолжазба «Жыртқыштың көзіне қара» деп аталды. Бұлай аталудың өзіндік себебі бар екен. Соғыстың алғашқы жылдары КСРО территориясында немістер орыстарға аса қатігездік көрсетпеген. Юрьевскі тұрғындарының естеліктерінде, немістердің «балаларымызға шоколад» ұсынатын еді дейді. Бір күні жасырынған жаралы жауынгерлердің аянышты дыбыстарын бір неміс офицері естіп, үйге кіріп келеді. Сол кезде Брагина, өзінің бір жерде оқығанын, яғни жыртқыш аңның көзіне тіке қараса, онда ол аң адамға шап етпейді дегенін есіне түсіріп, неміс офицерінің көзіне тіке қарап тұрады. Неміс офицері Брагинаға үлкен құрмет көрсетіп, шығып кетеді. Ол оны ұстап бермеді.

П.Брагина өзінің қолжазбасын басып шығаруға мүмкіндігі болмады. Дегенмен оның ерлік ісі 1960 жылдары белгілі болды. 1964 жылы А.Романов «Крестьянка» журналында «17 ұл» атты очеркін жариялайды. Содан кейін П.Брагина бүкіл одаққа танымал болады. Оны орталық теледидардан көрсетті.

Ал 1965 жылы 5 сәуірде «Он жеті құтқарылған туралы повесть» басылып, кітап саттыққа шығарылады.

П.Брагина құтқарылған жауынгерлермен үнемі хат алысып тұрған. Оған дәлел Султанов Қадыр атаның ұлы Абылқасым ағамен сұхбаттасқанда ол кісінің естелігінен білдік. Оның айтуынша «әкеме сол орыс әйелден хат келіп тұратын. Әкем де үнемі оған кері хат жолдайтын. Сонымен қатар Қайрат сегізжылдық мектебінің пионер ұйымы да осы П.Брагинамен хат алысып тұрған. Ал П.Брагина 1982 жылы қайтыс болған. Оның жерлеуіне 17 ұлдың төртеуі келіп, ақтық сапарға шығарып салған.

Султанов Қадыр ата туралы мына бір «Марапат қағазы» құжатына назар аударғым келеді. Бұнда Султанов Қадыр атаның Казьков атты командиріннің оның жау шебін бұзып шығуда көрсеткен ерлігі туралы жазған және оған III-ші дәрежелі «Богдан Хмельницкий» орденіне ұсынғаны көрсетілген. Оның ерлігі ротаны толық қару-жарақпен қамтамасыз етіп, сонымен қатар рота командирі жараланғанда, басқаруды өз қолына алады. Ротаны алға жылжыта отырып, өзі жеке жау пулеметін құртып, 4 адамды өлтіріп, 5 неміс жауынгерін тұтқынға алған.

Кейін Ленинград, Мәскеу түбіндегі, Батыс майдан соғыстарына қатысты. Соғыста 3 рет

жараланған. Соғыс аяқталған соң елге аман-есен оралды. Бейбіт өмірде көп жылдар бойы ауылда бригадирлік қызметте жұмыс істеді.

Ол 1982 жылы дүниеден озды. Артында қалған ұрпақтары Орал қаласында, Байқоңырда, Тасқала ауданында, Шежін, Қайрат, Бірлік ауылдарында тұрады.

Қорытынды

Ұлы Отан соғысы-бүкіл әлем тарихындағы ең қорқынышты әскери қақтығыс. Жеңіске жету үшін, халқымыз көптеген қиындықтарды басынан өткерді. Соғыс төрт жылға созылды. 1418 күн мен түнді өткізді. Кеңес Одағында өмір сүрген халықпен бірге жауды талқандап, жеңіске жету ісіне қазақ халқы да өзінің лайықты үлесін қосты. Қазақстандық жауынгерлер Брест камалынан бастап Берлинге дейін барды. Олар Сталинград түбіндегі жертөлелерде, Днепр өткелінде, Мәскеу мен Ленинград үшін болған ұрыстарда батыр ерліктер көрсетті. Украинаны, Кавказды, Белоруссияны, Қырымды, Прибалтиканы азат етіп, шет елдің жерлеріндегі майдандарда жеңіс туын көтерді. Бұл соғыста Ұлы Жеңіс жолында қаншама боздақтың өмірі қиылды. Қазіргі ұрпақ, бізге ашық аспан мен бейбітшілік сыйлаған аталарымызға ризашылықтарын білдіруі керек, өйткені олардың жасаған ерлігі болмаса,

біз бұл дүниеде болып, өмір сүрмес едік. Сондықтан ардагерлеріміздің ерлігін, есімдерін ұмытпаған жөн, себебі тарихын ұмытқан халықтың болашағы жоқ. Бұл адамдардың өмірі, қаһармандығы, қайсарлығы, жас ұрпаққа үлгі болады деп сенемін.

Адамзат тарихындағы ең қанқұйлы соғыста жеңіске жеткен ерлер рухын әрдайым мәңгі қастер тұтып, құрметтейік.

Қорытындылай келе «Он жетінің бірі» Султанов Қадыр ата туралы жинақтаған құнды материалымды, ол туралы шағын альбом жасақтап, мектеп мұражай жәдігерлер қатарын толықтыруда бірден-бір құнды дүние деп білемін.

Қолданылған әдебиеттер:

1. «Қазақстан тарихы» әдістемелік журналы №8, 2009 ж.
2. «Егемен Қазақстан» газеті. 2014 ж., мамыр.
3. «Боздақтар» кітабы Батыс Қазақстан облысы Орал қ., 1998 ж.
4. «Ұстазға деген мың тағзым» «Өркениет» Орал қ.-Тасқала. 2010 ж.
5. «Мәлдір бұлақ» журналы. 2016 ж.
6. Мектеп мұражайы материалдары.
7. Интернет желісінен.

Жауынгердің үшбұрышты хаттары

МОЛДАШЕВ А. Ж.
К. Мендалиев атындағы ЖОББМ-нің тарих
пәні мұғалімі, музей жетекшісі,
Жалпақтал ауылы, Казталов ауд. БҚО

Аңдатпа

Ұлы Отан соғысы кезінде Отанын қорғауда шейт болған жауынгерлердің тума-туыстарына, бауырларына жазған отты жылдардың сағыныш хаттарының бәрінде де өмір үшін күрес, тіршілік тынысы, еңбек ету баяндалады.

Аннотация

Письма военных лет – это история каждого солдата, который сражался за мир на земле.

Кілт сөздері: тарих, тағылым, соғыс, мұражай, туған өлке, майдан.

Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті Нұрсұлтан Назарбаевтың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты бағдарламалық мақаласы ХХІ ғасырдағы ұлттық сананың қалыптасуын, әбден таптауырын болған қасаң қағидалардан арылу қажеттігін, озық дәстүрлерді жаңғыртудың маңызды алғы шартына айналдыра білу керектігін алға тартқан ұлттық бағдарламаға айналып отыр. Біз тарпаң тарих талай қиындықтарды алдымызға тосып, асыл құндылықтарымызды тарих шаңына көмсе де, ұлттық болмысымыздан ажырамай, бірегейлігімізді сақтап келе жатқан халықпыз. Төл тарихымыз бен мәдениетімізді тереңірек білу – асылдарымызды ардақтау, өркениеттің жақсысын алу, жаманынан жирену жаһандану толқынында жұтылып кетпеудің бірден-бір жолы. Елдің өткенінде тағылым аларлық, үлгі-өнеге тұтарлық рухани күш боларлық талай құндылықтар жатыр. Қосөзен өңірінде орналасқан Жалпақтал ауылы – тарихы терең, әрісі алты Алашқа, берісі республикаға танымал тұлғалар шыққан, аттары аңызға айналған өнерлі, ауыздары дуалы адамдары аз болмаған ірі елді мекен. Жас ұрпақтың бойында отбасы, ата-ана, мектеп, Отан алдындағы жауапкершілік сезімін

қалыптастыруды, туған өлкенің тарихына, өткені мен бүгінгісіне құрметпен қарауды, адамгершілік-эстетикалық мәдениеті жоғары, ой-өрісі биік азамат ретінде қалыптастыруды мақсат еткен мектеп тарихи-өлкетану мұражайы К.Мендалиев атындағы орта жалпы білім беретін мектеп жанында 20 жылдан бері жұмыс жасап келеді. Мұражайды құруға, алғашқы кезде оның жұмысын жүргізуге зор үлес қосқан өлкетанушы, арқалы ақын Сағынғали Мұқанов еді. Кейін оның ісін ұлы Бейбіт Мұқанов жалғастырды. Мұражай – аңыз бен ақиқат қатар жүретін мекен, сондай-ақ, өткеннен сабақ, елге еңбегі сіңген үлгі алар, тұлғалар тұрпатына тамсанар жер. «Патриотизм - кіндік қаның тамған жеріне, өскен ауылыңа, қалаң мен өңіріңе, яғни туған жеріңе деген сүйіспеншіліктен басталады», - деген Елбасымыз Нұрсұлтан Назарбаевтың аталы сөзі жас ұрпақты ауыл тарихының үлгілі, тағылымды, тартымды беттерімен таныстыруға, өлкеңе деген сүйіспеншілікке тәрбиелеуге жетелейді. Жәдігерлерге жан беру және жас ұрпаққа жеткізу - ұстаздар қауымына парыз іс. Осы бағытта мектеп мұражайында жүйелі жұмыс жүргізіліп келеді. Мұражай жөнінде, оның құрылу тарихына қатысты «Соқпақ»

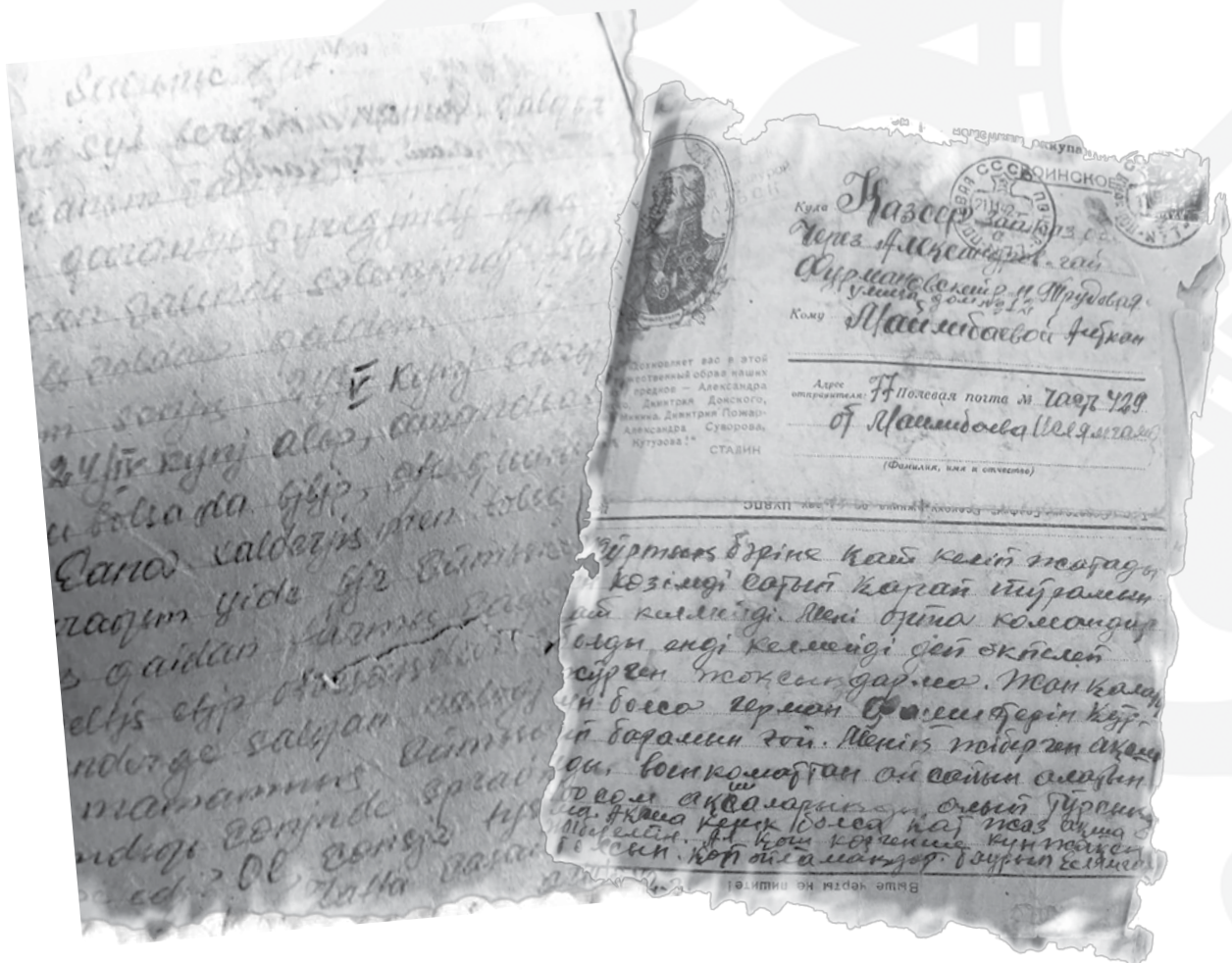
журналының өткен жылдардағы сандарында толық қамтылған деректер жарияланған болатын. Мен Ұлы Отан соғысындағы жеңістің 77 жылдығына байланысты мұражайда сақталған тың деректермен бөліскенді жөн көрдім.

Екінші дүниежүзілік соғыс - адамзат тарихындағы ең сұрапыл соғыс болғаны белгілі. Егер адамзат өз болашағын сақтап қалғысы келсе, өткен күнге көз тастап, қорытынды шығаруы тиіс. Демек, неміс фашистері бастаған алапат қырғында құрбан болғандарды ұмытуға хақымыз жоқ. Мұражайда Ұлы Отан соғысы тақырыбына арналған арнайы бөлім жасақталған. Бұл бөлімде жерлестеріміз, Кеңес Одағының Батырлары Ахмедияр Құсайынов пен Мәжит Жүнісов және қан майданның ортасында болған басқа да соғыс ардагерлері, «соғыс кезінің балалары» - тыл еңбеккерлері туралы деректер жинақталған. Соның ішінде адамның назарын бірден өзіне аударатын құнды жәдігер, бұл - осы мақаланың жазылуына түрткі болған үш бұрышты үлгіде майданнан жазылған хаттар.

Қан қасап майдан даласынан жолданған

үшбұрыш хаттар бүкіл ел болып сағына тосқан, сарғая күткен азаматтардың амандығын жеткізер еді. Бір жапырақ қағаздың бетіне сөзбен сипаттауға келмейтін жан толғанысы, алабұртқан сезім, алапат сағыныш сыйып тұрғандай. Тылдағы, ауыртпалығы майданнан бетер, оқ атылмады, қан төгілмеді демесен, бейнеті белшеден келер жерде жүргендер үшін де үшбұрыш хаттың құны тым қымбат болған шығар. Пошта тасушының жолын қарайлаған, қолына телмірген, бар болып шықса төбесі көкке екі-ақ елі жетпей қалғандай қуанған, өзін жер бетіндегі жалғыз бақытты адамдай сезінген толғанысты, тебіреністі сәттер аз болмаған болар.

Соның куәсіндей, майданнан келген хаттар біздің мұражайда да сақтаулы тұр. Хат жансыз ескерткіш. Одан адамның ішкі сырын, ортамен қатынасын, өмірге көзқарасын, табиғи болмысын аңғаруға әбден болады. Арада 77 жыл өтсе де бұл хаттарды оқыған адам тебіренбей тұра алмайды. Оның әрқайсысында бір-біріне мүлде ұқсамайтын, бірақ қасіретті соғыстың

салдарынан бір арнада тоғысқан адам тағдыры, өмір іздері жатыр.

Сондай сәлемнің бірі жауынгер жерлесіміз, кеңес офицері Майлыбаев Исламғалидың өз анасы Ғазизаға, ағасы Айтқалиға, қарындасы Айтқанымға жазған хаттары. И.Майлыбаев 1920 жылы туған. 1940 жылы қазан айында Фурманов (қазіргі Жалпақтал) ауылындағы педучилищесінің соңғы курсында оқып жүргенде Армия қатарына алынады. Новосибирскіде, Монғолияның Гамск қаласында әскери міндетін өтей жүріп, орта командирлер дайындайтын курста оқиды. Кіші лейтенант, взвод командирі дәрежесінде Ұлы Отан соғысына қатысады. 1943 жылдың 27 қаңтар күні Орёл-Курск бағытындағы Стрелецк селосын азат ету шайқасында ерлікпен қаза табады.

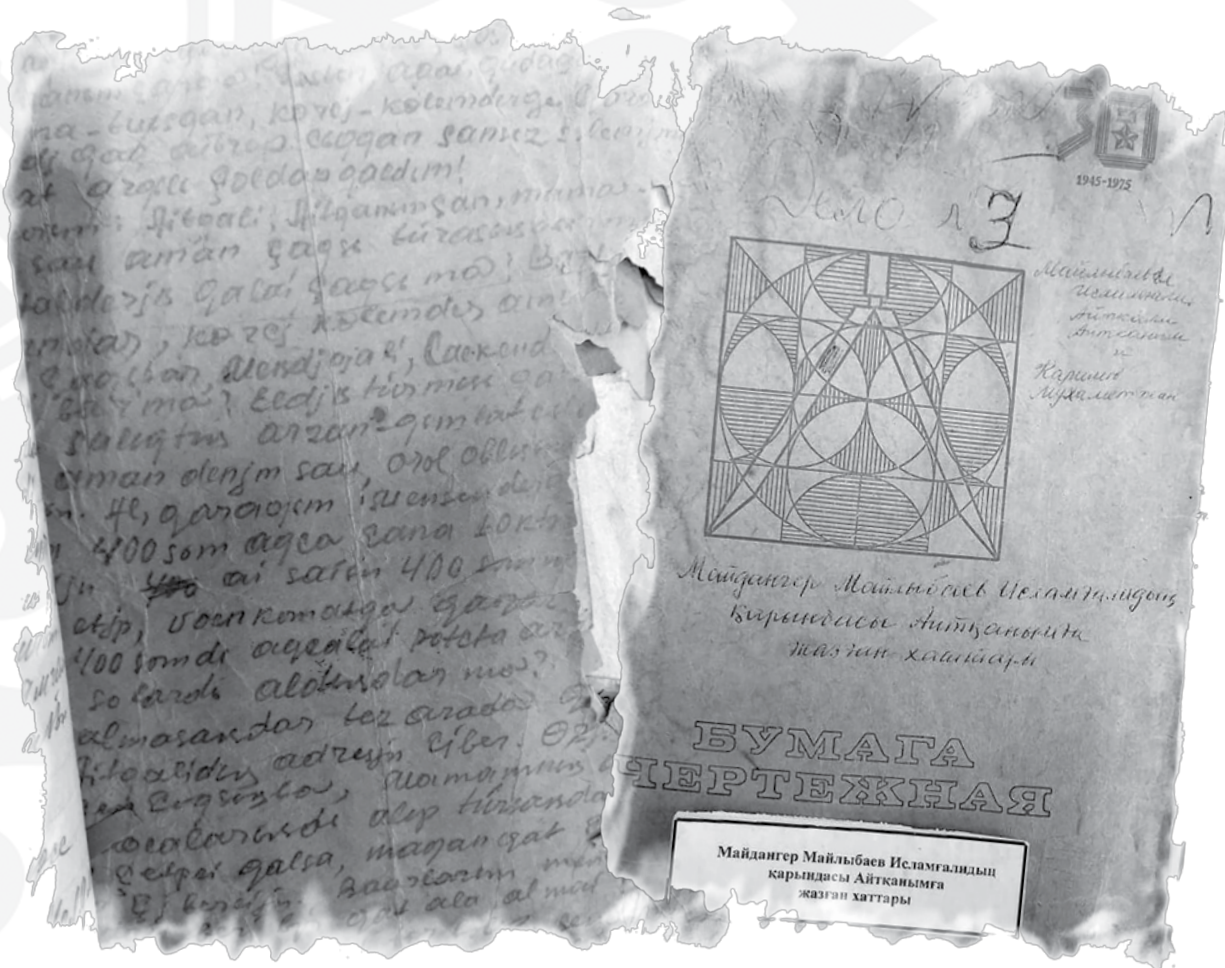
Әскери сапта болған сол екі жылдан аса уақыт ішінде Исламғалидың үйіне жазған хаттарын қарындасы Айтқаным қырық алты жыл сақтаған. Хаттар отқа да шарпылған, кейбірінің жазулары өшіп, түсі сарғайған, кейбірінде жанардан тамған жас моншақтарының табы қалған.

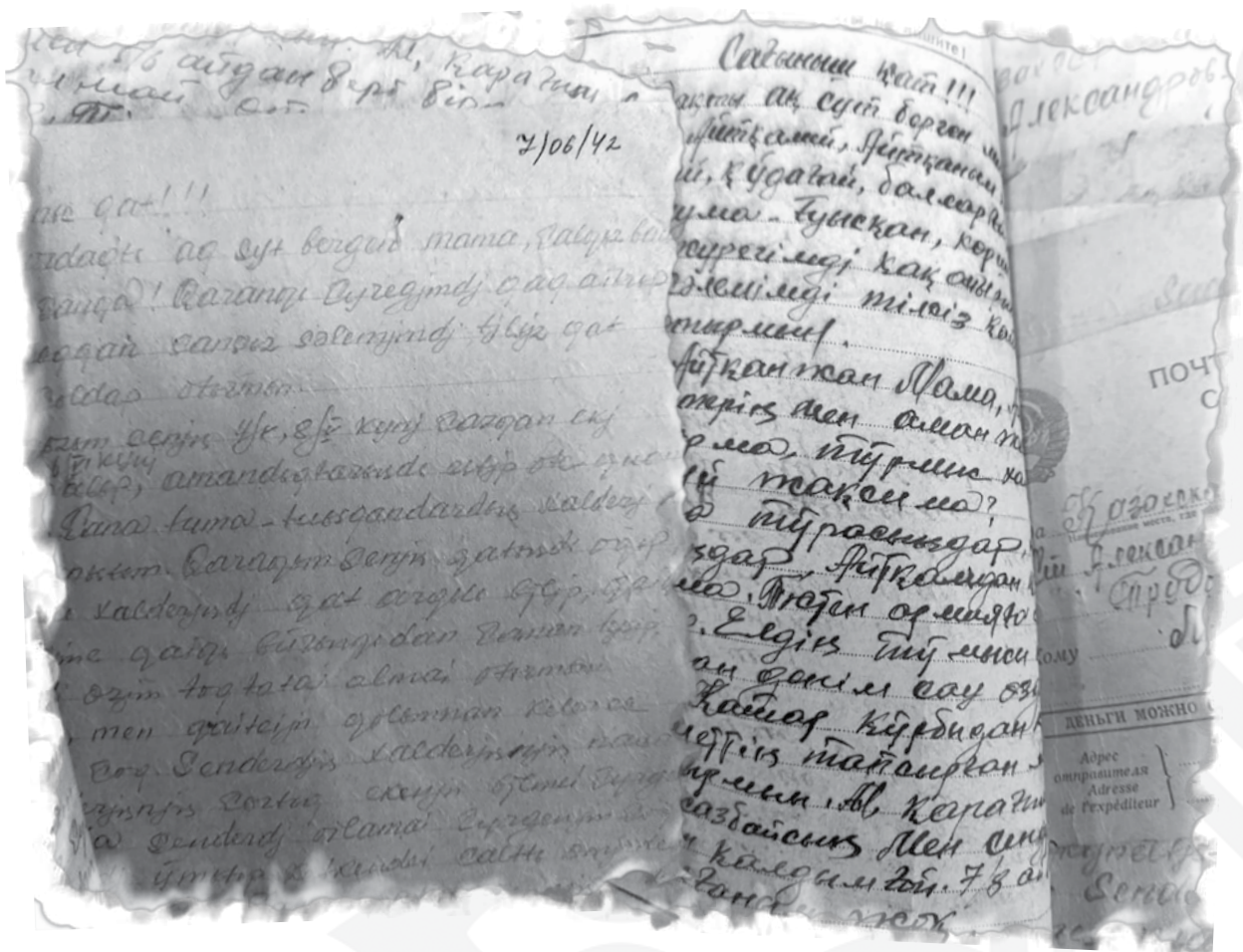
Исламғалидың ағасы Айтқали 1941 жылы наурыз айында әскери борышын өтеп елге

оралады. Соғыстың басталуына орай майданға аттанып, 1943 жылы 22 қаңтарда ауыр жараланып қайтыс болады.

Бір үйден екі боздақтың бірдей бір айдың ішінде қатар опат болуы аналары Ғазизаға да, қарындастары Айтқанымға да қатты батады. Амал не, Отан үшін жан қиған бауырларының хаттарын медеу етіп отырады олар. Айтқаным жетінші класты бітіріп еңбекке араласады, Ғазиза да білек сыбанып ауыр жұмысқа түседі. Өзі 1969 жылы дүниеден озар алдында осы хаттарды жоғалтпай сақтауды қызы Айтқанымға тапсырған екен.

Исламғали ой-өрісі кең, сол кездегі білімді жігіттердің бірі болған. Кириллица және латын ғаріптерімен жазылған хаттарында халықаралық жағдайларды, мемлекетаралық бейтараптық туралы жасалған келісімдерді сөз еткен. Кейбір хаттарынан ел басына туған ортақ жағдайға қиналу да, оны жену жолындағы патриоттық сезім де аңғарылады. Қарындасы Айтқанымға 1942 жылғы 7 шілдеде жазған хатында мынадай жолдар бар: «...Оққа қарсы тұр десе тұрамыз. Өлсем, тірілсем де соғысқа түсейін деп едім. Болмай оқуға жіберді. Бұл да 15 июльде бітеді.

Жеңіске біз жетеміз! Тек соған дейін жау оғынан қаза табамыз ба деп, бір жағынан сендерді ойлап, екіншіден жастық өмірді ойлап, жатсам ұйқым, тұрсам күлкім келмей жүрген жай бар. Сенің мына хатыңда «Қолымнан қандай жұмыс келеді» депсің. Жоқ, қалай болғанда да жұмысқа кір. Оқуыңды жеңіске дейін тоқтата тұр. Соғыс бітіп біз елге барғанша сіздер еңбек етуге тиіссіздер». Қанша жерден оқ борап, қадам басқан сайын ажалға кезігуі мүмкін бола тұра, үзілмеген үміт, ертеңге деген сенім осындай-ақ болар. Хаттар осылай сыр шертеді. Бәрінде де өмір үшін күрес, тіршілік тынысы, еңбек ету, Отанды қорғау сөз етіледі. Дүниеден ерте кеткен елін сүйген боздақ, патриот азаматтың есімі ешқашан ұмытылмақ емес.

Исламғалидың сол кездерде аудандық «Колхоз туы» газетінде мақалалары жарияланып тұрған. Сонымен қатар оның әжептәуір ақындығы да болған. Майдан даласынан жолданған хаттардың ішінде өлең жолдары да кездеседі. Бәлкім шалғайда, сұрапыл соғыс өртіне жүргенде өзінің бойындағы туған елге деген сағыныш сезімін мөлдіретіп өлең қылып жолдағысы келді

ме екен. Сол өлеңдердің бірі мынау:
*Жорғалап қолымдағы сүйір қалам,
Білдіріп амандықты сәлем жазам.
От кешкен батыстағы қан майданнан
Арман жоқ туған жерге жетсек аман.*

*Жорықтың қаупі күшті ойлағанға
Ұранымыз тек «Жеңіс», «Алга», «Алга».
Қан кешіп толарсақтан жүрген жай бар
Күндіз – түні ойран салып қалың жауға.*

*Кең өлкем гүлдене бер алтын аймақ,
Өсе бер күннен күнге гүлдей жайнап
Сен үшін жанын қизан ерлерімнің
Мақсат сол – фашистерден кегін алмақ.*

*Мені ойлап қамықпаңдар бауырларым
Хат жазсам жеңіледі сағынғаным
Кейде еске түсіп кетсе ойға қалам
Доп қуып, асық атқан ауылдағым.*

Үшбұрышты хаттар арнайы зерттейтін-ақ тақырып. Бір кезде үміт жібін жалғаған, әр көңілдегі селкеу түскен сенімді нығайтқан үшбұрыш хаттар ұмыт қалмасыншы.

Возвращение к истокам

ТИМОЩУК Е. А.
Заведующая Районной детской библиотекой
Района имени Габита Мусрепова
Северо-Казахстанской области

Аңдатпа

Статья посвящена теме библиотечного краеведения. Автор делится интересными наработками Районной детской библиотеки района имени Габита Мусрепова Северо-Казахстанской области по данному направлению.

Аннотация

Мақала кітапханалық өлкетану тақырыбына арналған. Автор Солтүстік Қазақстан облысы Габит Мүсірепов атындағы аудандық балалар кітапханасының осы бағыттағы қызықты жұмыстарымен бөліседі.

Ключевые слова: Библиотечное краеведение, целевая программа «Познай свой край», мавзолей Карасай и Агынтай батырам, музей-заповедник "Ботай», Районная детская библиотека района имени Габита Мусрепова.

Возрождение библиотечного краеведения сегодня вызвано небывалым подъемом национального самосознания. Когда человек начинает осознавать, что он любит свой край? Вряд ли кто может ответить на этот вопрос определенно. Нужно ли помогать ему осознавать это чувство - безусловно! За последние годы возрос интерес к истории края, литературе, возрождению национальных традиций народов. Роль библиотек в этом первостепенна. В целях популяризации литературы о крае в массовой работе в районной детской библиотеке района имени Габита Мусрепова Северо-Казахстанской области используется вся многообразность форм и методов библиотечной пропаганды. В подтверждение этого можно было бы привести огромный перечень выставок, устных журналов, вечеров-встреч, обсуждений и т.д. В поисках новых путей пропаганды краеведческого материала библиотека нередко выходит за пределы чисто библиотечных форм. Уже пятнадцатый год сотрудники работают по долгосрочной целевой

программе «Познай свой край», цель которой - знакомство с историей Родины, родного края, воспитание чувств патриотизма и любви к малой Родине. Это достигается с помощью знакомства с фактами и явлениями прошлого, знакомством с наиболее яркими и героическими страницами местной истории, изучением имен земляков. За столь небольшой срок активистами библиотеки были посещены не только сакральные места района Габита Мусрепова, района Шал акын, но и Государственный литературно-мемориальный музей Сабита Муканова, мемориально-литературного дом-музей И.П.Шухова, Государственный литературно-мемориальный музейный комплекс Габита Мусрепова, историко-этнографический музей Шокана Уалиханова в селе Сырымбет, усадьба бабушки Шокана Уалиханова Айганым, музеи города Петропавловск, ярким и незабываемым стало посещение музеев столицы нашего Государства. Есть такое выражение «Звезды сошлись...» - это про Районную детскую библиотеку района имени Габита Мусрепова.

3 года находясь на карантине, сотрудники вынашивали план посещения с активными читателями замечательных исторических мест района Айыртау. И, вот не успев начаться лето, словно, кто то, узнав о праздновании Года детей в Республике Казахстан, решил воздать все и сразу - выполнить все желания, дав возможность посетить сакральные места благодатной земли Айыртау. 16 июня 2022г. отправившись в Туристический маршрут перед Караваном, а это более 50 юных читателей и руководителей детского чтения, Нержинской, Березовской, Андреевской сельских и Районной детской библиотеки, а также представителя Курганской областной детско-юношеской библиотеки им. В.Ф.Потанина (Россия), открылась первозданной красоты степь Айыртау, обрамлённая синими горами, сказочными озёрами. И вот мы у 16-метрового в высоту мавзолея Карасай и Агынтай батырам! Нереальная энергетика, ощущение свободы, легкости и умиротворение - все смешалось в нашей душе. А прослушав рассказ директора Мемориального комплекса Омарова Саммидина Ниятулаевича мы, словно перенеслись в XVII век, когда Карасай батыру и его верному другу Агынтаю было 18 лет, мы были поражены тому, что друзья и воины были неразлучны в течение 48 лет, и согласно преданиям, более двухсот раз совместно участвовали в кровавых сражениях против угнетателей и защищали родную землю от джунгарских завоевателей. Перед нами предстали образы Карасая, который отличался

силой и ловкостью, и был такого крупного телосложения, что для него одного шились сапоги из шкуры большого быка, физической силе, и мужеству Агынтая, о ком казахи говорят «Агынтай жұдырық» – «Агынтай кулак» (с крепким кулаком или мощными руками). Следующим впечатляющим пунктом маршрута поездки стал один из уникальных историко-культурных и археологических памятников эпохи энеолита на территории Республики Казахстан музей-заповедник «Ботай», место, где впервые 6 тысяч лет назад была одомашнена лошадь, о чем нам поведали заведующая отделом Айдарбекова Айгерим Бауыржановна и экскурсовод Курмаш Камила Шокановна. С замираньем в сердце, спустившись в жилище, начинавшееся с неглубокого котлована, по краям которого сооружена стена, прочность которой обеспечивалась армированием костями лошади, мы смогли воочию убедиться как в небольшом, обмазанном глиной и утепленном земляными пластами с шатровидным деревянным перекрытием жилище смогли размещаться 50 человек. Огромные черепа лошадей, размещенные в жилище включили нашу фантазию, поражая размерами в сравнении с современными лошадьми. Рассмотрев древние шкуры, на которых спали предки, мы обрадовались как здорово, что мы живем в современном мире в комфорте и теплоте! Также нам было представлено помещение для доения кобылиц и первая в мире кумысная – помещение со следами кострищ и специальными углублениями. Как

сказала экскурсовод, лошади для ботайцев были всем – их использовали не только для верховой езды, перевозки грузов и питания. Кости этих животных служили материалом для изготовления многих и многих вещей. Особый интерес вызвал мастер-класс по изготовлению керамических сосудов, проводимый художником - реставратором Тихоновым Юрием Борисовичем, который познакомил с древними технологиями обработки орудий труда. Желающие попробовать себя в роли гончара тут же присоединились, делая глиняные поделки на современный манер. Участники нашей экспедиции никогда не видели археологических раскопок и ждали от них нечто величественное. Младший сотрудник Makeev Марат Сайлауович познакомил нас с процессом их проведения, представил масштабность древнего поселения, насчитывающего свыше 150 дворов, если переложить на современный язык, это мегаполис того времени, представив нашему взору впадины от древних жилищ, напоминающих вырезанные в земле квадраты. На первый взгляд ничего выдающегося, но как нам объяснили эти места, хранят удивительные исторические факты о ботайской культуре, которая неизвестно, какие еще хранит тайны. Завершая нашу удивительную, не на что не похожую поездку, уставшие, но впечатленные увиденным по традиции на пикнике все участники делились переполняющими их эмоциями. Приятным аккордом туристического

маршрута на природе стало выступление МIRONENKO Людмилы Анатольевны-коллеги из Российской Федерации, которая поблагодарила организаторов - Районную детскую библиотеку за возможность прикоснуться к истории казахского народа и вручила благодарственные письма за длительное плодотворное сотрудничество и книги в фонд районной детской библиотеки. В ответном слове заведующая Районной детской библиотеки Елена Алексеевна отметила, что Казахстанский патриотизм – это сложный путь самопознания многонационального народа Казахстана. Всё что мы видим вокруг, создано нашими предками – мудрыми, добрыми и гостеприимными людьми, что каждый гражданин нашей многонациональной Родины должен стремиться к сохранению дружбы, доверия, согласия и стабильности в нашем общем доме – Республики Казахстан. В адрес подрастающего поколения прозвучали пожелания: чтобы считаться патриотом, мало любить свой край, мало гордиться им - надо знать, и знать глубоко, его историю: что подарило нам природой, что сделано человеческими руками, как жили отдаленные и более близкие к нам поколения, какую память о себе оставили, что создали они и что предстоит создать нам. Только знания сделают нашу любовь к родному краю по-настоящему деятельной, позволят сохранить и развить лучшие его традиции.

«Мұражай - тарих айнасы»

ТУЛЕГЕНОВА Б. А.
А.Оразбаева ат. ЖОББМ-нің
тарих пәні мұғалімі, музей
жетекшісі, Казталов ауд. БҚО

Аңдатпа

Бұл мақалада Қазақстан Республикасының «Мәдени мұра» бағдарламасын жүзеге асыру бағытында мектебіміздің 140 жылдық мерейтойына орай 2008 жылы мектебімізде ашылған педагогикалық мұражай туралы жазылған.

Аннотация

В данной статье рассказывается о педагогическом музее, открывшемся в нашей школе в 2008 году в честь 140-летнего юбилея нашей школы в рамках реализации программы «Культурное наследие» Республики Казахстан.

***Кілт сөздері:** мұражай, тарихи-мәдени мұра, мектеп, оқушы, ұстаз, ұлттық дәстүр, ардагер*

Мұражай – тарихи-ғылыми дерек ретіндегі ескерткіштерді, өнер туындыларын, мәдени құндылықтарды, т.б. мұраларды сақтап, жинақтап, ғылыми-танымдық қызмет атқаратын мекеме. Мұражай заттық және рухани құндылықтарды танытуда, ғылыми тұрғыда зерттеп, оның нәтижелерін насихаттауда, осы негізде тәлім-тәрбие беруде маңызды рөл атқарады.

Тарихи-мәдени мұраны сақтау – стратегиялық маңызы бар мемлекеттік мәселе. Ұлттық дәстүр, әдеби және мәдени құндылықтар, тарихи тәжірибе - ұрпақтан-ұрпаққа ауысып отыратын асыл қазына. Қазақстан Республикасы Тұңғыш Президенті Н.Ә.Назарбаевтың өзі қолдау көрсетіп бастамашы болған «Мәдени мұра» бағдарламасы қазіргі кезде көпшілік қауымның қолдауына ие болып отыр. Тұңғыш Елбасы жалпы ұлттық деңгейде бағдарлама жасау туралы осыдан бірнеше жыл бұрын, 2003

жылдың сәуірінде өзінің Қазақстан халқына Жолдауында бастама ретінде көтерген болатын. Қазақстан Республикасының «Мәдени мұра» бағдарламасын жүзеге асыру бағытында мектебіміздің 140 жылдық мерей тойына орай 2008 жылы педагогикалық бағытта мектебімізде мұражай ашылды. Мұражайымыздың басты ерекшелігі алтын ұя мектеп табалдырығы ұстаз бен шәкірт үшін мәңгі қайталанбас есте сақталар алтын кезең. Еліміздегі дүбірлі өзгерістер, қайта жаңғырулар білім беру жүйесіне айтулы реформалар мен жаңа мақсаттар әкелді. Бірақ білім саласында мектептердегі жылдар бойы жүргізіліп, жалғасын тауып келе жатқан, білім берудегі оңды өзгерістер нәтижесі, аға ұрпақ өкілдері салған жолмен жасақталуында. Мұражайымыз 10 тақырыптық экспозициядан тұрады. Мұражайымыздың ұйымдастырылуы, жоспарлануы Туған жер бағдарламасы аясында аудан тарихынан басталады. «Білімнің биік

шындарын бағындырған» мектебіміздің атақты түлектері, ғылым докторлары, «Ұстаз-ұлы тұлға» мектебіміздің ардагер ұстаздарына, 1935 жылы мектебіміз орта мектеп болып құрылғаннан кейінгі мектепті басқарған директорлар, 1898 жылы 28-желтоқсанда Ішкі Бөкей ордасында дүниеге келген ұстаз, қоғам қайраткері Оразбаева Алма Дінмұхаметқызына, мектеп ұстаздарының жетістіктеріне, мектеп оқушыларының жетістіктеріне, мектебіміздің алтын, күміс белгі иегерлеріне арналған бұрыштар жасақталған. Мұражайымыздың төрінде алғашқы мектеп үйлері қазіргі Ленин (Хаби Жақып) көшесіндегі бұзылып алынған екі қабатты ағаш үйдің жанында Казталовка правителдері Қарабаевтардың үйінде болса, кейін Чапаев алаңында мектеп үйі әдейі салынып,

1932 жылдарға дейін жұмыс жасады. 1936 жылдан бастап аудандағы бірден - бір мектеп болып, С.М. Киров есімі беріліп орта мектеп болып қайта құрылды. Мектеп шикі кірпіштен, қаңылтыр төбелі, еңселі, биік екі корпусы жанадан салынған мектепке көшіріліп, 1973 жылы мектеп Ықсанов көшесіндегі ғимаратқа көшіріліп орыс мектебі болып құрылды, ол 1980 жылға дейін жұмыс жасаған мектеп макеттері, сол жылдардағы мектептегі оқушы партасы, оқушы формасы, сөмкесі қойылған.

Мұражай тек мың жылдық тарихты сақтап қана қоймай, сондай-ақ өсіп келе жатқан жас ұрпақты тәрбиелеуде ерекше орын алады.

Педагогикалық мұражай бүгінгі ұрпаққа боямасыз, таза тарихтың көшірмесі дей келе, мұражай мұрағаты деп сенемін.

Туристский поход как форма патриотического воспитания

ЗАМАЛЕТДИНОВ И.В.

Мастер спорта России по туризму,
Заслуженный путешественник России,
учитель, ПДО, Дом детского и юношеского
туризма и экскурсий «Простор».
г. Казань, Республика Татарстан

Аңдатпа

Мақалада Ресейдің әртүрлі аймақтарындағы Отан қорғаушылардың шайқас орындарындағы жорықтар туралы айтылады. Қарастырылып отырған материал педагогтарды, мұғалімдерді және туризм және өлкетану жұмыстарымен айналысатын туристердің кең ауқымын қызықтырады.

Аннотация

В статье рассматриваются походы в различных районах России по местам боев защитников Отечества. Данный материал будет интересен для педагогов, учителей и широкого круга туристов, занимающихся туристско-краеведческой работой.

Ключевые слова: походы, перевалы, обелиски, памятники. Школьники, ночевки, стоянка.

«Мы должны сделать все, чтобы сегодняшние дети и вообще все наши граждане гордились тем, что они наследники, внуки, правнуки победителей. Знали своих героев своей страны и своей семьи, чтобы все понимали, что это часть нашей жизни».

В.В. Путин

Время выдвигает качественно новые задачи по теоретическому осмыслению, дальнейшему развитию и конкретизации деятельности по формированию у подрастающих поколений высокой гражданственности, патриотизма, чувства ответственности за судьбу Родины. Всё более очевидной ныне становится необходимость для государства и общества в возрождении патриотизма как важного социально-нравственного ценностного ориентира, направленного на становление российской государственности. Целью данной статьи является определение влияния на формирование личности подростка патриотического воспитания через туристские походы и его необходимость современной молодежи.

Почти более семидесяти лет минуло с тех пор, как в лесах Подмосковья, на горных перевалах

Кавказа отгремели бои. Но не иссякает интерес детей, которые хотят увидеть места сражения своими глазами. Слышать рассказы о войне и видеть места боев это разные вещи. Чтобы не на словах, а на деле воплощался девиз «Никто не забыт и ничто не забыто» обучающиеся Дома детского и юношеского туризма и экскурсий «Простор» конкретными делами заполняют неведомые страницы Великой Отечественной войны. Среди обширного арсенала форм и методов патриотической работы, который накоплен мною за долгие годы, особое место занимают Походы Памяти, то есть походы по местам воинской славы, славных побед и горьких трагедий нашего народа. И это не случайно. Посещение памятных мест, где велись бои, осмотр памятников и реликвий на партизанских тропах Кубани, Крыма и битвы

за Москву – все это оказывает воспитательное воздействие на участников похода. Знания, яркие впечатления, приобретенные в походах, способствуют формированию убеждений, сознательного отношения к выполнению гражданского, патриотического долга. Походы по местам боев уникальны – они хранят в себе не только достопримечательности, но и память поколений, особую атмосферу, которую легко здесь прочувствовать. Ребята не по страницам учебника, а вот так, наяву могут погрузиться в то время, а отличие от пассивных форм воспитательной работы (встреч с интересными людьми, бесед, утренников, уроков мужества). Походы позволяют поставить каждого участника, в уникальное, с точки зрения воспитания, условия, когда абстрактные идеи приобретают конкретную реальность. Знание военно – исторического прошлого своей Родины делает школьника духовно богаче, способствует выработке у него активной жизненной позиции. Одним из основных направлений воспитания детей, как подчеркнуто в Государственных программах «Патриотическое воспитание граждан Российской Федерации на 2016 - 2020 - это развитие у детей, подростков и молодежи гражданственности, патриотизма как важнейших духовно – нравственных и социальных ценностей, формирование у них гордости за Отечество, за свою малую Родину. Участие подростков, в поисковых экспедициях, походах является уникальным направлением в воспитании учащихся, позволяющим одновременно достичь нескольких педагогических целей, комплекс которых вряд ли мы достигнем в мероприятиях другой направленности.

Ежегодно с обучающимися посещают труднодоступные воинские захоронения на перевалах горного Кавказа, Краснодарского и Ставропольского краев, возлагаем полевые цветы на памятных знаках и обелисках. Следовательно, работая в таком направлении, могу с уверенностью сказать, является развитием патриотизма и подготовкой защитников Отечества. Пройдет время, дети вырастут и уйдут во взрослую жизнь. Но вряд ли они забудут эти экспедиции, походы, ночные костры, соревнования, получение первых туристских наград. Пусть мои кружковцы не всегда самые лучшие ученики в школах, но разве это самое важное? Главное, что они хорошие друзья. Сейчас уже ко мне стали приходить бывшие ученики со своими детьми. Это приятно! Значит, дано нечто положительное, что они сохранили на всю жизнь. Причем, не прерывается связь с моими бывшими выпускниками.

Одной из наиболее действенных форм патриотического воспитания считаю проведение походов по местам боевой славы, во время которых можно возложить цветы и привести в порядок памятники, познакомиться с историческими местами и мемориальными комплексами.

За долгие годы работы в учреждениях дополнительного образования мною было совершено с детьми более пятидесяти степенных и категорийных походов и путешествий по пешеходному, горному, лыжному и водному туризму - преодолено более тысяч километров. Из более трех тысяч обучающихся, «заразившихся» этим видом спорта, более тысяча школьников выполнили нормативы на значки «Юный турист», «Турист России», а более тысячи - стали спортсменами-разрядниками. Обучающиеся принимали участие в различных соревнованиях по туризму, конкурсах, олимпиадах, конференциях. Положительными эмоциями и впечатлениями наполнилась жизнь моих кружковцев, которые все это время были со мной. Более двадцати человек выбрали профессию учителя. Туристско-краеведческие походы, экспедиции являются наиболее эффективными для развития у ребят любви к своей Родине и готовности к ее защите. В походах по местам боев подростки приобретают свой собственный опыт и воспринимают события с позиции реального времени, это позволяет в рамках путешествия вырабатывать у его участников правильное представление об исторической значимости победы советского народа в Великой Отечественной войне. При преодолении горных перевалов, речек у участников маршрута развиваются такие качества, как мужество, чувство ответственности за себя и своего товарища, взаимовыручка, дисциплинированность, выносливость. Обращаясь к истории своей страны, своего народа, подросток начинает понимать величие своей Родины, в нем растет потребность стать творцом, гражданином России. Туристские походы, в чем же их привлекательность? Это не только своеобразный отдых. Но и познание окружающего мира. Смысл познания, в конечном счете – воспитание личности, ее приобщение к культуре, социализации. От других способов познания мира походы отличает то, что здесь юные туристы соприкасаются с целым комплексом, в который входит люди, их образ жизни, среда обитания. Главная задача – развитие у учащихся интереса к истории родной огромной России. В работе использую такие формы занятий как экскурсии, одно и многодневные походы к краеведческим объектам, поисковая и исследовательская деятельность. Патриотическое воспитание подра-

тающего поколения всегда являлось одной из важнейших задач современной школы и учреждений дополнительного образования. Если педагог в повседневной работе начнет регулярно обращаться к вопросу патриотического воспитания, то это позволит вырастить поколение людей убежденных, благородных, готовых к подвигу, тех, которых принято называть коротким и емким словом «патриот».

Каждый год время неумолимо отдаляет нас от Великой Отечественной войны. Особое место в её истории занимает оборона Кавказа. Несмотря на время, прошедшее с той поры, его ледники продолжают открывать всё новые артефакты героизма и мужества защитников перевалов и ущелий Главного Кавказского хребта, ставших непреодолимым барьером для фашистских захватчиков. Сегодня теми же «оборонными тропами», что и 75 лет назад, к перевалам воинской славы идут уже внуки и правнуки красноармейцев, своими телами заслонивших путь врагу. Их цель – сохранить память о защитниках ледяных крепостей и рассказать современникам о цене той Победы. Чтобы дети смогли внутренне воспринять идею патриотизма, сумели испытать радость познания нового. О своей семье, о своей малой Родине, испытать радость передачи добытых самостоятельно знаний своим сверстникам и старшим товарищам, надо постоянно включать этот материал в свою работу, растить гражданина не на абстрактных идеалах, а на примерах из жизни родителей, соседей, на событиях из истории своей деревни. Воспитание патриотизма, уважения к старшим, их судьбе строится на конкретной исторической почве.

По всему миру, в самых разных странах стоят обелиски в честь участников и героев войны. Кроме мемориальных комплексов существуют также: скромные обелиски на братских могилах, военная техника, установленная в местах прошедших боев, мемориальные стелы, одиночные могилы героев – защитников, и памятные места, связанные с людьми и событиями героической битвы. Мы учим историю и собираем реликвии, создаём музеи и поисковые отряды.

Наши походы дают возможность юным туристам увидеть объекты истории, прикоснуться к ним, почувствовать события, о которых написано сухим языком книг. Является сильнейшим образовательным и воспитательным средством. Позволяющим познакомить участников маршрута на практике с историей, развивать в подростках высшие духовные и нравственные ценности. Понимание патриотиз-

ма имеет глубокую теоретическую традицию, уходящую корнями вглубь веков. Уже у Платона имеются рассуждения о том, что Родина дороже отца и матери.

И поэтому не случайно, что именно на Бородинском поле 3 декабря 2014 года с особой торжественностью был начат отсчет новой памятной для российской истории даты – Дня неизвестного солдата. Здесь прошла первая церемония памяти, посвященная всем неизвестным воинам России. С этого дня она проводится ежегодно.

Легендарное Бородино – место, где обязательно нужно побывать хоть однажды. Только здесь можно почувствовать все величие подвига двух поколений русских солдат, отдавших жизни за наше Отечество.

Основная смысловая идея этого лыжного похода – пройти по местам Партизанской Славы Подмосковья и защитников Москвы, посвященного 75-летию начала контрнаступления под Москвой и Героям Бородинского сражения 1812 года.

В поисковых походах не надо искать смысла патриотизма – он лежит вместе останками солдат, которых ищут и которых находят. Мы ищем. Мы находим. Мы рассказываем, за что погибли эти бойцы, и почему все ныне живущие обязаны им и Родине вернуть их имена, увековечить их подвиг.

В памятных местах, где велись бои, осмотр памятников и реликвий на Воинских перевалах Кавказа, на партизанских тропах Кубани и Крыма и битвы за Москву – все это оказывает воспитательное воздействие на участников Похода Памяти. Знания, яркие впечатления, приобретенные в походах, способствуют формированию убеждений, сознательного отношения к выполнению гражданского, патриотического долга. Походы по местам боев уникальны – они хранят в себе не только достопримечательности, но и память поколений, особую атмосферу, которую легко здесь прочувствовать. Туристские походы являются важным и действенным средством приобщения детей будущих защитников Родины к военно-историческим и трудовым традициям нашего Отечества.

Список литературы:

1. Наумов М.С. Филатова Е.В. «Подмосковье» Издательский дом Симон – пресс- М., 2000г.
2. Памятники отечества под редакцией И.В. Петрянова- Соколова, С.Н. Разгонова 1994г.
3. Глушкова В.Г. Подмосковье: культура, история, география М.,2003

«МЕНИҢ КІШІ - ОТАНЫМ» ТАРИХИ-ӨЛКЕТАНУ ЭКСПЕДИЦИЯСЫНЫҢ ІІІ-ІІІ КЕЗЕҢІНІҢ КҮНДЕЛІГІ

Ескабулов Ерлан Максutowич
БҚО Сырым аудандық білім беру
бөліміне қарасты аудандық
«Жас туристер станциясының»
әдіскері, экспедиция мүшесі

Аңдатпа

Мақалада Батыс Қазақстан облысы Сырым аудандық «Менің кіші - Отаным» жобасы аясында «Шежірелі өлкенің – тарихын түгендеу» атты тарихи-өлкетану экспедициясының 3-ші кезеңінің күнделігі берілген. Күнделікте өлкедегі жер-су атаулары, жер-су атаулары мен тарихы жазылған. Күнделік жазбаларын қосымша білім беру педагогтары экспедициялар ұйымдастырғанда басшылыққа алуға болады.

Аннотация

В статье представлен дневник 3 – го этапа историко-краеведческой экспедиции «Шежірелі өлкенің – тарихын түгендеу» в рамках проекта «Менің кіші - Отаным» Сырымского района Западно-Казахстанской области. В дневнике записаны названия и история земельных-водных ресурсов в крае. Записями экспедиции можно руководствоваться при организации экспедиций педагогами дополнительного образования.

Кілт сөздері: Жымпиты, Қызылағаш, Алғабас, Аймолда сор, Ақсай, Ақшолпан, Аққора, Барқынкөл, Боржау, Егіндіой, Жайылма, Көкеншеген, Қолақбас, Қараман су, Қараоба, Қарашеген, Қаракөмер, Қыстаубай, Мыңшыңқұр, Сасықкөл, Сасай көне атау, Саралжын, Үшкүтір, Қарағанды, Құспанкөл, Тоғанас, Аңқаты өзені, Дадем ата Қазырет, Сары өзен, Сегізүй, Тамасай, Сырым шыққан төбе, Шолақанқаты өзені, Ақырап, Жаңаөңір, Жамбыл, Атишонқай, Бұлан, Ақбұлақ, Бораиш, Бөрібас, Қабыл, Қосазұл, Мақаш, Манқай, Сүттікен, Тайлақ батыр қорымы, Тасшеген, Тентекқара, Естек-Мәстек батырлар қауымы, Қоспа, Қосдаулетов.

Қазақстан Республикасы Тәуелсіздігінің 30 жылдығын мерекелеу аясында «Өзгерістер жолы: Әркімге лайықты өмір», «Nur Otan» партиясының сайлауалды бағдарламаларын жүзеге асыру бойынша әрбір ауданның, Жол карталарында бекітілген іс-шаралар негізінде «Менің кіші Отаным» экспедициясының ІІІ кезеңі 2021 жылдың 16-17 маусым күндері аралығында ұйымдастырылды.

Сырым елі – көпті көрген, ғасырлар бойы тарихи оқиғалардың куәсі болған көне өңір. Бұған сонау қола дәуірі мен қазіргі кезең аралығын қамтитын материалдық мәдениет жәдігерлері, жер – су атаулары және көптеген ескерткіштер куә. Сырым ауданындағы тарих

пен мәдениет ескерткіштер жиынтығы болып табылатын 600 - дей оба, 50 – ден астам мазар, ғибадатханалар бар. Ал, жер – су аттары бірнеше мыңнан асып жығылады. Олардың әрқайсысы өзіндік тарихымен ерекшеленеді. Алғабас, Шолақ Аңқаты, Бұлан ауылдық округының ауымақтарында кездесетін жер-су атауларының тарихы тереңде. Жер – су атаулары – сол жерді ежелден иеленіп, мекендеуші халықтың тарихи зердесі, кейінгіге қалдырған хаты, өзгертуге болмайтын мұрасы болғандықтан экспедицияға қатысушы балаларға ұғындыру мақсатында баса назар аударылды.

Тарихи-танымдық экспедицияның үшінші кезеңі Жымпиты - Қызылағаш – Алғабас

(Аймолда сор, Ақсай, Ақшолпан, Аққора, Баркынкөл, Боржау, Егіндіой, Жайылма, Көкеншеген, Қолақбас, Қараман су, Қараоба, Қарашеген, Қаракемер, Қыстаубай, Мыңшыңқұр, Сысықкөл, Сасай көне атау, Саралжын, Үшкүтір) – Қарағанды – Құспанкөл – Тоғанас (Аңқаты өзені, Дадем ата Қазырет, Сары өзен, Сегізүй, Тамасай, Сырым шыққан төбе, Шолақ Аңқаты өзені) – Ақырап – Жаңаөңір – Жамбыл (Атшонқай) – Бұлан (Ақбұлақ, Бораш, Бөрібас, Қабыл, Қосағұл, Мақаш, Манқай, Сүттікен, Тайлақ батыр қорымы, Тасшеген, Тентекқара, Естек-Мәстек батырлар қауымы, Қоспа, Қосдаулетов салдырған мешіт.) – Жымпиты маршруты бойынша өткізілді. Барлық жүріп өтілген жол 420 шақырым.

Бірінші күн. «Жымпиты - Қызылағаш – Алғабас – Қарағанды – Құспанкөл – Тоғанас» маршруты

16 маусым 2021 жыл

07.00. Жымпиты ауылынан экспедиция сапарымызды бастап жолға шықтық. Күн бұлтты, аздаған жаңбыр бар. Уайымдатпайтын Уаз көлігін тақымымызға ерттеп, Қызылағаш ауылын бағытқа алып барамыз. Жоспарымызда жазылған жерлер эксклюзив болғалы тұр, өйткені бұрын көрмеген, бармаған жерлер.

07.50. Қызылағаш ауылына келіп, баратын бағытымыз бағдарлап алдық.

08.40. Балапансайды бойлап, барып, Аңқатыны айналып жүріп келеміз.

09.20. Ескі Алғабас ауылының маңына келдік.

Алғабас – Сырым ауданы, Алғабас ауылдық округінің орталығы. Кеңес үкіметі кезінде жаңадан құрылған шаруашылықтарға берілген атау. Мағынасы: алға бас, өрле, дамып, қарышта.

Аңқаты бойындағы бұл мекенді, бұл күнде Токсоба қорымы ғана мекен етіп тұр. Археологтардың аяғы тимеген қорымда ескіше, төтеше жазылған құлпытастар бар.

09.40-да аталған аймақтың бізге сыры белгісіз, сол себепті өзенді жағалай орналасқан малшылардың мекендерінен жөн біліп, жол сұрап кезекті қорымға қарай бағдар түзедік.

10.45. Токсоба, Бұлан руының қорымына жеттік. Жанында ескі ғимараттың орны бар. Төте жазумен жазылған бір құлпытас кездесті. Токсоба қорымы және Шүйірке ишан – ауданымыздағы екі өзен Өлеңті мен Шідерті өзенінің қилысқан тұсы Қоспа деп аталса, бұл жерде Токсоба руының үлкен қауымы орналасқан. Бұл қауымда Токсоба руынан шыққан Шайырман бөлімінен шыққан Шүйірке ишан (кей деректерде Сүйіншқали) өлкемізге танымал атақты Қуанай қазіреттің қайнатасы болған. Шүйірке ишан XIX ғасырдың бірінші жартысында дүниеге келіп, алғашқылардың бірі болып мешіт ұстап, мешіт жанынан медіресе ашып бала оқытқан. Қуанай қазірет кейіннен осы атасының мешіт медіресесін жалғастырған. Бұл мешіт медіреселер XX ғасырдың басы 1917 жылға дейін патша үкіметі құлағанша елге қызмет еткен деседі. Бұл жер туралы Хамза Есенжановтың «Ақжайық» романында

да айтылады Қунай қазіреттің бала оқытып, мешіт ұстағаны жөнінде сөз етіледі. Бұл жер туралы деректі тарихшы Жәнібек Исмурзиннің айтуына қарағанда Орынбор архивінде Шүйірке ишан туралы деректер бар екені айтылады. XIX ғасырдың екінші жартысынан бастап патша үкіметі қазақтарды шоқындыру мақсатында дін өкілдерін бақылауға алып, мұсылмандарды христиан дініне өткізу мақсатында жұмыстанып бұл кісілерді қудалауға ұшыратқан.

11.50. Алғабас ауылына бара жатып үлкен қорымның үстінен түстік. Төсінде тоғай, арнасында қос Аңқаты тулаған орында арабша немесе төтеше жазылған бес құлпытасты кездестірдік. Ертеректе осы өңірде мешіт болған деп айтылады. Орны бар, бірақ нақты мешіт орны деп ешкім кесіп айта алмады.

13.30. Алғабас ауылынан түстік ас ішіп, сапарды қайта жалғадық.

14.00. Сырым шыққан төбеге келдік. Сырым шыққан төбе – Сырым ауданы, Шолақаңқаты ауылдық округі аумағындағы Тоғанас ауылының шығыс жағында 12 км қашықтықта орналасқан дөң атауы. 1790 жылы Сырым батыр осы дөңнің төңірегін қаздырып, топырақ үйген. Биіктіктің үстіне бекет орнатып, төңірекке шолу жасап, жаудың қимылын алыстан бақылауға алған. Қазір төбе мемлекет қамқорлығына алынып, 2007 жылы Сырым Датұлының туғанына 265 жыл толуына орай Сырым шыққан төбе биіктігінде төрт тұғырлы тарихи ескерткіш ашылды.

Төбеге шықсаң, айнала алақандағыдай көрініп, өзіңді иен даланың иесіндей көресің. Кешегі бабаның басқан ізін, бүгінгі балаң жастар бір жаңғыртып өтіп барамыз. Алғабас ауылы мен

Тоғанас ауылының арасы жайқалған егіс даласы биылғы жылы жайқалып егін бітік шығып келеді екен. Топ мүшесі биолог Анатолий Райымбек бидай басының масағын санап, өнімнің биыл мол шығатынын анықтады. Бізде не арман болсын... Керемет...

14.50. Сегізүй ауылына келдік. Табиғаттың көкесі осында екен. Ауыл жанында үлкен бөгет орналасқан, суда арнайы балық өсіріледі. Бөгетті жағалай тал ағашы жайнап тұр. Құстың неше шұрайын осы жерден табасын.

15.30. Тоғанас ауылы маңындағы, кезіндегі осы жерде өмір сүрген немістер еккен тоғайға келдік. Тоғайда аққайың, қарағай, емен, қызыл сп, итмұрын, ирга, шаған, қарақаттың екі түрі, жыңғыл, жиде, ақтерек, алма ағашы т.б. бұталы-бұташықты жеміс ағаштары өседі. Өкінішке орай, күтілмеуіне байланысты жеміс ағаштары азып-тозып берекеті кеткен. Ауыл адамдары кеш болмай тұрып, ағаштарға күтім жасаса теңдесі жоқ баққа айналар еді.

16.15. Хан тоғайы, иә, хан тоғай. Оралдағы емес өзіміздің Тоғанастағы хан тоғайы.

Шолақ Аңқаты өзенінің екі жағынан көмгерген көктерек, аққайың ағаштары көздің жауын алады. Өзенге қарап, самсаған ағаштардың саясында демалдық. Шаршағанымыз сап тиылды. Аңқаты – Батыс Қазақстан облысы, Сырым, Ақжайық аудандарынан өтіп, Шалқар көліне құятын өзен, Сырым ауданындағы Шолақаңқаты ауылдық округіне қарасты елді – мекен атауы. Өзеннің Есен Аңқаты және Шолақ Аңқаты деп аталатын екі саласы бар. Аңқаты – Жымпиты атауы сияқты көне түркі, моңғол тілдеріне тән атау. VIII ғасырда қазақ даласы арқылы бұлғарлардың жеріне өткен Араб халифатының елшісі әрі саяхатшысы Ахмед Ибн Фадлан жазбаларында осы өзен атауының кездесетінін ғалымдар дәлелдеген.

Атаудың бірінші құрамындағы анга географиялық термин ретінде тұңғыш – манчжур, моғол тілдерінде бары және оның жеке топонимдік атау ретінде Байқал, Лена өңірінде кездесетіні жайлы да Э.М.Мурзаев дәйекті түрде баяндайды. Осы анга сөзі бурят, эвенкі тілдерінде «сай, жыра, су қазған шұңқыр» мәнінде айтылса, Томск облысында «өзеннің ескі арнасы», «екі өзенді жалғастырған мойын», «өзеннің тармағы, саласы» мәнінде қолданылады екен. Анга өзені Ленаның бір саласы болса, Байқал көлінің тармағы да Анга деп аталатынын көреміз. (Э.М.Мурзаев)

Материалдың жалғасы журналдың келесі санында

Солтүстік Каспий маңы аумағындағы лалагүл тұқымдасының өкілі қызғалдақтың таралу ареалы

АНАТОЛИЙ Райымбек Қайратұлы
М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті
«Биология» мамандығының магистранты
«Атамекен» БЖТжЭО-ның «экология» бөлімінің
меңгерушісі

Аңдатпа

Мақалада автор Қазақстанда өсетін қызғалдақтар түріне, олардың таралу аймағына және ғалымдардың қызғалдақтарды зерттеу тәжірибелеріне тоқталады, қызғалдақтардың өз өлкеміздегі шығу тарихы мен табиғаты жөнінде таныстырады.

Аннотация

В статье рассказывается различных видах тюльпанов, произрастающих в Казахстане, области их распространения и опыте ученых по изучению тюльпанов, познакомит с историей происхождения и природой тюльпанов в нашем крае.

Кілт сөздері: климат, қызғалдақ, гүл, пиязшық, ғалымдар, зерттеулері, дала, шөлейт, тұқымдас, аймақ.

Қазақстан – Еуразияның орталығында орналасқан байтақ ел. Батысында Каспий теңізінен, шығысында Алтайға дейін 3000 шақырымға жуық жерді алады, солтүстіктен оңтүстікке Орал таулары мен Тянь-Шань тау қыраты, Үстірт және Қызылқұм шөлдері 1600 шақырымды құрайды. Климаттық жағдайдың ауысып отыруына байланысты Республикамыздың ландшафтары әр түрлі болып келеді. Солтүстіктен оңтүстікке қарай көз жібертсек, біз жазықтықта орналасқан үш түрлі табиғи-климаттық аймақтарды ұштастырамыз-орманды дала, далалы және шөлді. Қазақстан территориясын оңтүстіктен және шығыстан көмкеріп тұрған биік таулар, белдеулер биіктігімен ерекшеленеді.

Лалагүл тұқымдасы (Liliaceae) дара жарнақтылар класына жататын, көпжылдық түйнек пиязшық (жуашық) кейде тамырсабақты шөптесін өсімдіктер. Жер шарында лалагүл тұқымдасының 1300, Қазақстанда 32 түрі кездеседі.

Қызғалдақтар мәдени өсімдік ретінде XVI ғ. бастап Түрік елінде алғашқы сорттарын

ала бастады. Бұл өсімдік түрлерінен алдыңғы қатарлы Қазақстандағы қызғалдақтың Грейга 300, Кауфман қызғалдағының 200-ге жуық түрі селекция негізінде алынған. Қазіргі таңда дүние жүзінде мәдени қызғалдақ сорттарының 4300 түрі таралған.

Жартылай шөлейтті, жалпақ жапырақты ормандар мен таулы белдеулерде, дала мен сирек бұталар арасында жабайы қызғалдақтың ТМД елдерінде 80, Еуразия континетінде 100, Қазақстанда 32 түрі кездеседі. Орталық Қазақстанда бөлігінде (3): Альберт қызғалдағы (*Tulipa alberti* Regel.), Бем қызғалдағы (*Tulipa behmiana* Regel.), Жалған қосгүл қызғалдақ (*Tulipa bifloriformis* Vved.); Оңтүстік Қазақстанда (22): Грейг қызғалдағы (*Tulipa greigii* Regel.), Леманн қызғалдағы (*Tulipa lehmanniana* Merckl.), Борщов қызғалдағы (*Tulipa borszczowii* Regel.), Корольков қызғалдағы (*Tulipa korolkowii* Rgl.), Островский қызғалдағы (*Tulipa ostrowskiana* Regel.), Калпаковский қызғалдағы (*Tulipa kalpakovskiana* Rgl.), Күмәнді қызғалдақ (*Tulipa dubia* Vved.), Іле қызғалдағы (*Tulipa*

iliensis Regel.), Тянь-Шань қызғалдағы (*Tulipa thianschanica* Regel.), Төртжапырақ қызғалдақ (*Tulipa tetraphylla* Regel.), Крауз қызғалдағы (*Tulipa krauseana* Regel.), Кауфман қызғалдағы (*Tulipa kaufmanniana* Regel.), Регель қызғалдағы (*Tulipa regelii* Krasn.), Согдиана қызғалдағы (*Tulipa sogdiana* Bunge.), Бузовский қызғалдағы (*Tulipa buhseana* Boiss.), Қосжатаған қызғалдақ (*Tulipa binutans* Vved.), Түкті аталық қызғалдақ (*Tulipa dasystemonoides* Vved.), Түкті аталық қызғалдақ (*Tulipa dasystemon* Regel.), Кеш аталық (*Tulipa tarda* Stapf.), Алажапырақ қызғалдақ (*Tulipa heterophylla* Regel.), Қысқаталық қызғалдақ (*Tulipa brachystemon* Regel.); Солтүстік Қазақстан (2) : Жатаған қызғалдақ (*Tulipa patens* Regel.), Қос гүлді қызғалдақ (*Tulipa biflora* Pall.); Шығыс Қазақстан (3): Алтай қызғалдағы (*Tulipa altaica* Pall.), Дарагүл қызғалдақ (*Tulipa uniflora* L.), Ала күлте жапырақ (*Tulipa heteropetala* Ledeb.); Батыс Қазақстан (2): Шренк қызғалдағы (*Tulipa schrenkii* Regel.), Биберштейн қызғалдағы (*Tulipa bibersteiniana* Schult.) аталған қызғалдақтардың 12 түрі өз жеріміздің эндемигі болып таралған.

Голандиялық сұрыптаушылардың әлемде қызғалдақтардың көмегімен жоғарғы сорттары шығарылады. Бұл кішкентай елде бірде-бір жабайы қызғалдақ жоқ, XVI ғасырдың ортасында белгілі ғалым және бағбан Карл Клузиус сол жерге (Голандия) Австралиядан алып келген «түрік» қызғалдағын өсірген. Европалықтар үшін таңқаларлық өсімдіктің тұқымы мен пиязшығын өзінің императорына 1554 жылы елші Олжир де Бруссек Константинопольдағы ұлы Сүлейманның бақтарынан алып, түрік сұлтаны Австрияға салып жібереді. 1560 жылы Австрия ғалымы Конрад Геснер алғашқы ғылыми суреттемесін жасап, алып келген түрге «түрік қызғалдағы» деген атау береді.

Біз қала көшелеріне, парктерге тіпті бүкіл солтүстік жарты шарға көз тұндырарлық әсемдік беріп тұрған қызғалдақтың көптеген теңдесі жоқ сорттарының біздің жабайы қызғалдағымыздың ұрпағы екенін мақтан ете аламыз. Шындығында Константинопольдың бақтарына Қазақстаннан емес, ол кезде атаман империясының қол астында болған Қырымнан алып барылған. Бұл тарихи құжаттарда бекітілген ағылшын зерттеушісі Анна Паворд өзінің бір кітабында 1574 жылы Константинопольдағы император бақтарына 300 мың жабайы Шренк қызғалдағының пиязшығы Кефеден алдырып (қазіргі Украинадағы

Феодосия қаласы) отырғызды деп жазады. Көктем хабаршысы және белгісі болып табылатын біздің жабайы қызғалдақтар далаларды және шөлдерге сән беріп тұрады.

Ендеше, көз қарақты оқырманға кең жазық даламызға, Жайықтың жағасына, қырлар мен ойпаңдарға көрік беріп, көз сүйсіндірген нәзік үлбіреген қызғалдақтардың өз өлкеміздегі шығу тарихы мен табиғаты жөнінде таныстырайын.

Профессор В.В.Ивановтың (1986 жылғы) қолжазбаларына сүйене отырып БҚО төрт түрлі қызғалдақ кездесетіні еңбектерінде келтірілген. БҚО оңтүстік бөлігінде *Tulipa bibersteiniana* Schult. et Schult. fil. Биберштейн қызғалдағы, *Tulipa schrenkii* Regel Шренк қызғалдағы, солтүстік бөлігінде Қос гүлді қызғалдақ (*Tulipa biflora* Pall.), Жатаған қызғалдақ (*Tulipa patens* Regel.) популяциялары таралған.

Шренк қызғалдағы – Көпжылдық, пиязшықты геофит, экологиялық ортасы мезофит, энтомофилді Понтикалық белдеуде таралған. Батыс Қазақстанның далалы, шөлді және шөлейтті кеңістігіне тән түр. Солтүстік бөлігі Жалпы Сырт кемерінен бастап Каспий маңы, шығыс бөлігі Мұғалжар тауларынан Темір ауданына дейін. БҚО барлық аудандарында таралған.

Өте тартымды, көктемде (сәуір-мамыр) гүлдейтін өсімдік. Барынша үлкен пиязшығы қа-

ра қошқыл құрғақ қабыршақпен қапталған және тегіс жалаңаш сабағының биіктігі 40 см. Жапырағы (жиірек олар үшеу) созыңқы, бас жағына жақын кішірейеді, гүлден қысқа. Гүлі тостаған тәрізді – таспа пішінді, биіктігі 7 см-ге дейін, жағымды, жеңіл хош иісті. Ауданның топырақ түзілуі жиі ауысына байланысты солтүстігі Орал маңы үстіртінің құм және топырағы саз балшықты қою-каштан болса, ал өзендердің жоғарғы ағысында ыдыраған саз балшықтармен сортаданған сор болып келеді. Осыған байланысты Шренк қызғалдағының түсі әр түрлі – ақ, сары, күлгін, қызыл, ақшыл-көгілдір тіпті сиякөк болады. Гүлдің ортасы сары немесе қара ноқатты. Аталық жіпшелері және тозандары сары немесе қара. Қызғалдақ сәуір-мамыр айларында гүлдейді. Жемісі үлкен, құрғақ ұшқырлы, қауашақтары 200 не одан көбірек жақсы жетілген тұқымдардан тұрады. Жылқыдан басқа төрт-түлік мал қоректенеді. Пісіп жетілмеген пиязшығы улы болады.

Биберштейн қызғалдағы – Көпжылдық, пиязшықты геофит, эфемероидты өсімдік. Биіктігі 15-30 см, пиязшығы жұмыртқа тәрізді, жуандығы 1-2 см, жұқа қабықты, қара қоңыр, ішкі жағының жоғарғы және түп жағы қалың жатаған түкті қабықты. Сабағы жалаңаш; жапырақ саны - 2-3, қайырылған, сирек бүктелген, жалаңаш,

жиегі кейде кірпікшелі, гүлден аспайды, төменгісі шамалы жалпақтау, сызықша таспа, ені 5-20 мм. Гүлі біреу, гүл серігі сары, ұзындығы 2-3см, біртіндеп сүйірленген, сыртқыларының сырт жағы күлгін ренді, таспа тәрізді, ішкілерінен 2 есе жалпақ, ішкілері сопақша жұмыртқа тәрізді, түбі кірпікшелі, ұшы шамалы сақалды; аталығы гүл серігінен 2 есе қысқа; олардың жіптері қалың түкті сақиналы, тозандықтары ұзыншақ, жіптерінен 2-3 есе қысқа, ұзындығы 3-4 мм, түйіні аталығынан қысқа, аналық ауызы дерлік орнықты; қорапша ені 1-1,5 см, ұзындығы 1,5-2,5 см, ұшы сүйір. Сәуір-мамыр айларында гүлдейді. Батыс Қазақстанда таралуы - далалы, шалғынды даланың ойпат жерлерінде, орман алаңқайлары мен шетінде өседі. Батыс бөлігі – Шежінде, солтүстігі – Тайпақта, көпшілігі Жалпы Сырт сілемі, Тобыл–Есіл, Ақтөбе, Торғай, Мұғалжар, Батыс шоқыларында кездеседі.

Жатаған қызғалдақ - биіктігі 10 - 25 см, пиязшығы жұмыртқа тәрізді, жуандығы 1 - 1,5 см, жұқа қағаз тәрізді түсі сұр-қоңыр, ішкі жағынан ұшы және түбі жатаған түкті қабықты. Саны

мен таралу аймағы қысқарып бара жатқан түр. Түрдің таралу аймағы Қазақстанда орналасқан. Оған БҚО-ның солтүстік аймағы дерлік түгел кіреді, шығыста Мұғалжар тауларын қосқанда, Арал маңынан және оңтүстікте Орталық

шоқыларға дейін таралған. Сонымен қатар, Ресейдің Еділ-Дон аудандарында және Батыс Сібірдің оңтүстігінде кездеседі.

Шағыл тасты беткейлерде, далаларда, жиі жазықтықтар мен тау етегіндегі сортаң топырақтарда өседі. Құрылысы жағынан жауқазынға ұқсас, әсіресе кеппешөптен айыру қиын. Сондықтан екі түрді айыру мүмкін емес. Өте әдемі түр, гүлінің алуан түсімен ерекшеленеді, аппақ қардай түстен қызғылт - ақшыл көк түске дейін ауытқиды. Тұқымымен, өте сирек вегетативті көбейеді. Көптеген ботаника бақтарында жақсы өседі. Алғашқы гүлдеу кезеңі өте ұсақ, екпе көшеттері жетінші жылы гүлдейді. Табиғаттағы популяциясының саны гүл шоқтарын жинау және жер жырту әсерінен азайып отыр.

Қосгүлді қызғалдақ – Көпжылдық поликарпик, пиязшықты геофит, Арал-Каспийлік ареалда таралған. Эфемероид, тұқымның таралуы энтомофилді. БҚО далалық аймағында таралған. Батыс бөлігі – Шежін (анықтағандар - Иванов, Ларин); солтүстік бөлігі – Орал (Бородин); оңтүстігі – Эльтон, Баскунчак, Богдо өзендеріне (Ларен,Рожанец) дейін шекараларына созылып жатыр

Пиязшығы жұмыртқа тәрізді қалыңдығы 1-1,5 см болатын сұр-қоңыр түсті. Жапырағы екі түрлі орақ тәрізді, қатты, жатаған тәрізді болып келеді. Жапырағының ішкі жағы - ақ түсті, үлкен

сары дағы бар. Сабағы жалаң жасыл-сұр түсті. Күлтесі тік, гүлдері бір-екі (кейде алтыға дейін) ұзындығы 7-15 см.

Жемісі-қорапша, 8-13 мм қалыңдықта дөңгелек тәрізді. Гүлдеу уақыты сәуір айының басы – мамыр айының аяғына дейін.Тұқым арқылы көбейеді,кейде вегетативті көбейеді. Тұқым саны 150-ге дейін барады.

Экологиялық таралуы сортаңды және балшықты топырақтарда таралған. Практикалық маңызы сәндік мақсатта өсіріп, агротехникалық өнеркәсіпте өсіруге болады. Жойылып кету қаупі болғандықтан бүгінгі күнде Наурызым және Қорғалжын қорықтарында қорғауға алынған. Табиғи территорияда ерекше қорғауға алуына байланысты ҚР-ның «Қызыл кітабының» 2-ші басылымына енгізілген.

Қазіргі уақытта техникалар мен шикізат көзін өндіретін фабрикалар мен зауыттар біздің елімізде өсетін өсімдіктердің азаюына және сыртқы бейнесінің өзгеруіне антропогендік факторлардың басты нысаны болып отыр.Бұл дегеніміз өсімдіктердің сиреуі, популяциясы қысқарып санының азаюы, өздігінен қайта қалпына келмеуі кез-келген жабайы өсімдіктің бірегей өзіне тән сортын жоғалтуға әкеліп отыр.

Қызғалдақтың әсем гүлін жұлуды қатаң тиым салса да,заңға бағынбайтындар жетіп артылады. Өзіне деген тартымдылығы жол үстіндегі жолаушыны еліктірмей қоймайды, бірақ оны жұлуды арқылы жылдар бойы қорексіз қалдыратынымыз естен әсте шығып кетеді. Айтылған деректерді саралау арқылы төрт-түлік малды шектен тыс жаятын жерлерді дұрыс қадағалап, патрульдер ұйымдастырып жер жырту және егісті жедел игеру секілді жұмыстарды және де қызғалдақ гүлі өсетін жерге күз мезгілінде тыңайтқыштар себу арқылы, бар байлығымыз флористикалық алуан түрлілікті сақтауда облыс территориясына қарайтын гүл патшасы - қызғалдақтар популяциясын осылай ғана аман алып қаламыз.

Пайдаланған әдебиеттер:

1. Иванов В.В. Маревые, лилейные// Материалы по флоре и растительности Северного Прикаспия. - Л., 1989, 79 с.
2. Тамберг Т.Г. Тюльпаны. - СПб.ООО. «Диаминг», 2001, 144 с.
3. Иванченко А.А. «Тюльпаны и другие луковичные растения Казахстана» . - А., 2005, 198 с.

Туристік көпсайыс Жаяу, шаңғы және тау туризмі техникасы мен тактикасы бойынша айыппұлдар кестесінің мағынасын ашу (әдістемелік ұсынымдар)

БОРОДУЛИН В.В.

«Спорттық туризм Федерация
Ассоциациясы» ЗТБ-нің вице-президенті,
Шымкент қ.

КАРИНА Ж.М.

ОБЖТЖЭО-ның
аудармашы әдіскері,
Орал қ, БҚО.

Спорттық туризм және туристік көпсайыс
Республикалық федерациясы
ҚТО Президумының және ҚР Спорттық
туризм және туристік көпсайыс
Республикалық Федерациясының
2006 ж. «22» наурыздағы №3 қаулысымен
БЕКІТІЛДІ:

Аңдатпа

Бұл әдістемелік ұсынымда спорттық туризмнің әртүрлі түрлеріндегі туристік көпсайыс бойынша жарыстарда техникалық тәсілдердің қауіпсіздігі, сақтандыру шаралары және оның орындауына қойылатын талаптар, сонымен қатар қолданылатын құрал-жабдықтардың техникалық сипаттамасы берілген. Әдістемелік ұсыным осы салада жұмыстанып жүрген қосымша білім беру педагогтары мен әдіскерлеріне арналған.

Аннотация

В данной методической рекомендации описаны требования к выполнению технических приемов, меры предосторожности на соревнованиях по туристскому многоборью в различных видах спортивного туризма, а также техническая характеристика применяемого оборудования. Методические рекомендации предназначены для педагогов и методистов дополнительного образования, работающих в данной сфере.

Кілт сөздері: құрал – жабдықтар, қауіпсіздік, жеке сақтандыру, өзін - өзі сақтандыру, мұз құралдары, байламдар.

Жалпы редакция – В.В. Бородулин. Шымкент қ.
Жұмыста төмендегідей материалдар қолданылды:

«Төрешілер мен жарысқа қатысушыларға арналған жаяу және шаңғы туризмі техникасы

бойынша нұсқаулық» В. В. Теплоухов,
«Тау туризмі техникасы бойынша жарыстар» әдістемелік ұсыным. В.Г.Коган,
«Жаяу туризм жарыстары бойынша төрешілік ету» әдістемелік ұсыныстар Э.Н. Кодыш.

**1. ТК (ЖТТ, ШТТ, ТТТ) дистанцияларында қолданылатын
АЙЫППҰЛДАР КЕСТЕСІ**

**(Туристік көпсайыс, Жаяу туризм техникасы, Шаңғы туризмі техникасы,
Тау туризмі техникасы)**

Айыппұлдар тобы	Тақырыптағы нөмірі	Қате	Айыппұл уақыт балмен (сек.)	Осы айыппұл қолданылатын туризм түрлері			Ескертпе
				ЖТТ	ШТТ	ТТТ	

ТЕХНИКА ҮШІН АЙЫППҮЛДАР							
I	2.22.	1. Карабин муфтасы бұралмаған.	1 балл (30 сек.)	Ия	Ия	Ия	Қауіпсіздік!
	2.8.	2. Сырықты дұрыс қолданбау		Ия		Ия	
	2.17.	3. Жабдықтың жоғалуы (бір бірлікке).		Ия	Ия	Ия	
	2.9.	4. Жерге аяғымен бір рет тию.		Ия			
	2.29.	5. Бағдарлауда қателік.		Ия	Ия		
	2.7.	6. Арқанмен дұрыс түспеу.		Ия	Ия	Ия	
	2.3.	7. Бақылау сызығын басу.		Ия	Ия	Ия	
	2.31.	8. Топографиялық белгілердегі қате.		Ия	Ия		
	2.30.	9. БП енгізудегі қате (тұру нүктесі).		Ия	Ия		
	2.32.	10. Түйінді байлау кезіндегі қате.		Ия	Ия		
	2.34.	11. Дәрігерге дейінгі көмек көрсету кезіндегі қате.		Ия	Ия		
II	2.6.	1. Құлау.	3 балл (90 сек.)	Ия	Ия		
	2.20.	2. Дұрыс емес сақтандыру (өзін-өзі сақтандыру).		Ия	Ия	Ия	Қауіпсіздік!
	2.26.	3. «Зардап шегушіні» қате тасымалдау.		Ия	Ия	Ия	
	2.27.	4. «Зардап шеккендерге» көмек көрсету.		Ия	Ия	Ия	
	2.35.	5. Дәрігерге дейінгі көмекті дұрыс көрсетпеу.		Ия	Ия		
	2.38.	6. Тежеу аймағынан тыс аялдау.		Ия	Ия		
	2.39.	7. Төмен түскенде қақпаны босату.		Ия	Ия		
	2.33.	8. Байланбаған түйін.		Ия	Ия		
III	2.19.	1. Сақтандыруды тоқтату (өзін-өзі сақтандыру).	6 балл (180 сек)	Ия	Ия	Ия	Қауіпсіздік!
	2.40.	2. Көшкін қауіпі бар баурайда дұрыс қозғалмау.		Ия	Ия		Қауіпсіздік!
	2.16.	3. Командалық ілмекті қақпау.		Ия	Ия	Ия	Қауіпсіздік!
	2.25.	4. Техникалық тәсілдің дұрыс орындалмауы.		Ия	Ия	Ия	Қауіпсіздік! Шарт
	2.21.	5. Аралық сақтандыру пунктін өткізу (әрқайсысы үшін).		Ия	Ия	Ия	Қауіпсіздік!
IV	2.5.	1. Бұзу, (кұлау, ағынмен кету) сақтандыруда ілінуімен.	10 бал. (300 сек)	Ия	Ия	Ия	
	2.15.	2. Негізгі арқанды жоғалту.		Ия	Ия	Ия	
	2.24.	3. Қатысушының немесе бақылау жүгінің суда сулануы немесе қозғалысы.		Ия	Ия	Ия	
	2.28.	4. Қатысушының кезеңді өтпеуі (әрқайсысы үшін).		Ия	Ия	Ия	

	2.1.	5. Тіректерді шектеулі қолдану.	1 ден - 10 баллға дейін.	Ия	Ия	Ия	
	2.42.	6. Төмен түскенде қатысушыны басу.		Ия	Ия		Қауіпсіздік!
	2.41.	7. Көшкін қауіпі бар бурайдан өткенде бақылаушының болмауы.		Ия	Ия		Қауіпсіздік!
V	2.2.	1. Қозғалыс немесе шектеуден тыс шығу.	Алып тастау 1 баллдан алып тастағанға дейін	Ия	Ия	Ия	
	2.4.	2. жоғарғы қатысушыны бұзу.		Ия	Ия	Ия	
	2.12.	3. Бақылау жүгін жоғалту.		Ия	Ия	Ия	
	2.13.	4. Қорғаныс каскасын жоғалту.		Ия	Ия	Ия	Қауіпсіздік!
	2.37.	5. БП немесе кезеңдерден өту реттілігінің бұзылуы.		Ия	Ия		
	2.36.	6. БП мен этаптардан өтпеу.		Ия	Ия		
	2.18.	7. Маршрутта төрешілік немесе командалық сақтандыруды жоғалту.		Ия	Ия	Ия	Қауіпсіздік!
	2.23.	8. Қатысушының немесе БЖ «суға батуы».		Ия	Ия	Ия	Қауіпсіздік!
	2.11.	9. Бақылау уақытынан асып кету.		Ия	Ия	Ия	
	2.14.	10. Картаны жоғалту.		Ия	Ия	Ия	
	2.10.	11. Қашықтық немесе кезең шарттарын бұзу.		Ия	Ия	Ия	
ТАКТИКА ҮШІН АЙЫППҮЛДЕР							
VI	3.11.	1. Мәлімделген уақытты өзгерту (1%)	0,2 бал.			Ия	
	3.10.	2. Қозғалыс тәртібін өзгерту.	1 бал.			Ия	
	3.6.	3. Бақылау жүгін тасымалдау тәсілін өзгерту.	3 бал.			Ия	
	3.7.	4. Сақтандыру тәсілін өзгерту.	3 бал.			Ия	
	3.8.	5. Мәлімделген жабдықты өзгерту.	3 бал.			Ия	
	3.9.	6. Қозғалыс тәсілін өзгерту.	3 бал.			Ия	
	3.12.	7. Жалпы әсер.	1 ден 5 баллға дейін			Ия	
	3.2.	8. Мәлімделген маршруттан ауытқу.	6 бал.			Ия	
	3.3.	9. Техникалық құралдарды немесе тәсілдерді қолдану орнын өзгерту.	10 бал.			Ия	
	3.4.	10. Полиспаст схемасын өзгерту.	10 бал.			Ия	
	3.5.	11. «Зардап шегушіні» тасымалдау тәсілін өзгерту.	10 бал.				
			Ия				
	3.1.	12. Мәлімделген бағыттарды өзгерту.	Алып тастау			Ия	

2. ТЕХНИКА БОЙЫНША АЙЫППҰЛДАР КЕСТЕСІНІҢ МАҒЫНАСЫН АШУ

Оқуға ыңғайлы болу үшін бір түрдегі барлық бұзушылықтар (бақылау жүгін жоғалту – алып тастау, негізгі арқан – 10 б., өзге де жабдықтар – 1 б. және т.б.) қатар топтастырылады, ал айыппұлды ұлғайту тәртібімен орналастырылмайды.

ҚОЗҒАЛУ ТЕХНИКАСЫ. ТК кезеңдеріндегі қозғалыс қатысушымен/командамен кезеңнің шартты сызығын (жасанды немесе табиғи) кесіп өткен сәттен басталады және одан шығумен аяқталады. Өзін - өзі сақтандырудағы қатысушының қозғалысын бастау әрекеті оны өзін-өзі сақтандырудан алу (көтерілер алдында, арқанмен түсуде және т. б.), ал бастаушы ауысқан кезде сақтандыру пунктінде-қозғалыстағы қатысушының сақтандырушының орналасу деңгейінен жоғары көтерілуі (табандары сақтандыру пунктінен жоғары), түсуді бастау және траверске кету (орнында тұрып сақтандыру пунктіне дейін жетпейді) және т. б. әрекеті болып табылады. Жоғарғы (төрешілік немесе командалық) сақтандырусыз немесе қозғалыс қауіпсіздігін қамтамасыз етпейтін сақтандырусыз қозғалуға әрекет жасаған кезде қашықтықтағы төреші қатысушыны тоқтатуға, қауіпсіз сақтандыруды ұйымдастыруды талап етуге және бұзушылық сипатына сәйкес айыппұл салуға міндетті.

Қашықтықта қатысушыларды сақтандыру нүктесінің орналасуы бойынша әдетте төменгі және жоғарғы бөлу қабылданған. Төменгі болып жоғарғы командалық сақтандырумен қамтамасыз етілген қатысушы, яғни карабинінде қауіпсіздік арқан салынған жоғарғы тармақ сақтандырылушының аяқ табанының деңгейінен жоғары болғанда немесе орнында тұрғанда (траверс кезінде) ол сақтандырудың жоғарғы нүктесіне жетеді. Бұл жағдайда сақтандырушының орналасқан жері (сақтандырған адам) сақтанушыға қатыстылығы маңызды емес. Жоғарғы болып төменгі командалық сақтандырумен қамтамасыз етілген қатысушы болып табылады, яғни командалық сақтандыру арқанының карабинасына салынған жоғарғы нүкте сақтандырылушының аяғының деңгейінен төмен болғанда немесе орнында тұрғанда (траверс кезінде) ол сақтандырудың жоғарғы пунктіне жетпейді.

2.1. Шектеулі тіректі пайдалану - 1-ден 10 баллға дейін. Аяқ-қолды немесе дененің кезкелген бөлігін шектеу сызықтарымен немесе рельефпен жүктеу бұзушылық болып саналады. Айыппұл тіректі әрбір бір реттік жүктеу үшін салынады және кезең шегінде жинақталады. Айыппұлдың мөлшері кезеңге байланысты және шарттармен анықталады. Бұзушылық болып табылмайды:

- рельефке тығыз жанаспайтын шектеу материалының жанасуы;
- аяқ-қолды немесе денені ауа арқылы шектеу сызықтарының үстінен немесе шектеу аймағының үстінен тасымалдау;
- шектеу сызықтарына немесе рельефке киімнің бос бөліктерімен немесе қатысушыда ілінетін жарақтармен, бақылау жүктерімен және т. б. шектеуден кейін жанасуы;
- егер шарттарда дәліз бойынша қозғалыс ескертілмесе, жіппен түсу кезінде немесе жүкті тасымалдау кезінде шектеу нұсқағыштарының қиылысуы.

Қашықтықтың шарттары осы пункттің төрешілігін қосымша реттеуді қамтамасыз етуі мүмкін, мысалы: «Шектеулер маршруттардағы алғашқы қатысушылар үшін ғана қолданылады» немесе «Бақылау жүктерін шектеулер қақпағында тасымалдау» және т. б.

2.2. Шектеуден шығу-алып тастау. Қатысушының шектеулерден толық шығуы бұзушылық болып есептеледі (барлық тірек нүктелері), яғни оның қашықтықпен байланысының тоқтауы. Айыппұлдың мөлшері кезеңге қойылатын талаптарға байланысты және Шарттармен анықталады.

2.3. Бақылау сызығын басу - 1 балл. Басу сызықтың өзінде белгіленген. Көрсетілген айыппұл жартасты учаске бойынша қозғалысқа, көтерілуге, түсуге және траверске қолданылмайды, мұнда 2.1.т. және 2.2.т. басшылыққа алынуы тиіс.

2.4. Жоғарғы қатысушының бұзуы - алып тастау. Қатысушының толық бұзуы (яғни, жер бедеріндегі барлық тірек нүктелерінің жоғалуы) төрешілік сақтандырудың іске қосылуына байланысты құлаудың тоқтатылуымен немесе төрешілік сақтандыруды қозғалыс үшін тірек нүктесі ретінде пайдаланумен бұзушылық болып саналады. Траверс кезінде бір жақты коман-

далық сақтандырумен қамтамасыз етілген қатысушы жоғарғы болып саналады, ал екі жақты командалық сүйеніштерде немесе командалық таяныштарда (перилада) өзін-өзі сақтандырумен қамтамасыз етілген қатысушы төменгі болып саналады.

Егер қатысушы бұзу кезінде төрешілік және командалық сақтандыру бір уақытта жұмыс істесе және олардың қайсысы құлаудың алдын алғанын анықтау мүмкін болмаса, мәселе команданың пайдасына шешіледі.

2.5. Төменгі қатысушының бұзуы - 10 балл. Өзінің сақтандыруында ілініп тұруы төменгі қатысушының толық бұзуы. Бұзушылық болып саналады:

- рельестерге немесе арқанға өрмелеу арқылы қозғалатын төменгі мүшені бұзу;
- сақтандырушыға ескертусіз маятникпен қозғалу (маятникпен жүру, арқанды бекіту және т.б.).

Бұған қатысушыны ағынның алып кетуі, яғни батпақ өткелінен өткенде қатысушыны ағын соғып және командалық сақтандыруда ілініп тұруы қатысады. Егер қатысушы өздігінен немесе команданың көмегімен жағаға шыға алмаса, ал оның суда одан әрі болуы қауіпті болса, онда төрешілер ағынмен соғып кеткен қатысушыға шұғыл көмек көрсетеді, ал команда техникалық даярланбағаны үшін қашықтықтан алынады.

2.6. Құлау-3 балл. Таяныштары бар немесе оларсыз өзен арқылы батпақтан өткізу кезінде, таяныштары бар арқанмен, арықтан, бұлақтан асылған арқанның немесе сырықтың көмегімен өту кезінде, тіректермен немесе төмпешіктермен жүру кезінде, тау баурайымен шаңғы тебу немесе көтерілу кезінде айыппұл салынады. Құлау кезең шегінде ескеріледі.

Сырықтармен, төмпешіктермен қозғалған кезде жерге бір уақытта екі аяғымен тиюін, сондай-ақ бір аяғымен тигізіп, екіншісі осы уақытта ауада болса, теңестіру керек.

2.8. Сырықты дұрыс қолданбау - 1 балл. Өткел кезінде сырық ағыс бойынша қатысушыдан жоғары болуы тиіс; қозғалыс кезінде жамбасқа қысылған болуы тиіс; ағыс бойынша төмен орналасқан қол сырықтың жоғарғы ұшына жақын болуы тиіс.

Жырлардан, орлардан, бұлақтардан, шұңқырлардан секіру кезінде сырық кедергілердің ішкі

шекарасына сүйенуі тиіс. Егер секіру сырықтың оң жағында болса, онда оң қол сырықтың жоғарғы ұшына жақын және керісінше орналасады. Көрсетілген ұсыныстардан бас тарту бұзушылық болып табылады. Өту және секіру кезінде қатысушы сырықты дұрыс қолданбаған жағдайда әр кезеңде бір рет айыппұл салынады.

2.9. Жерге бір аяғын тигізу - 1 балл. Бұл жағдайда екінші аяғы төмпешікте болуы керек, сырық. Бір қолын тигізу аяқтың жанасуымен теңестіріледі. Әр жанасуға бөлек айыппұл салынады. Шөпке немесе жерге тірексіз аяқты алмастырғаны үшін айыппұл салынбайды.

ҚАШЫҚТЫҚ ШАРТТАРЫНЫҢ БҰЗЫЛУЫ. Талаптар мен күрделілікке байланысты әрбір қашықтыққа Шарттар жасалады. Онда қашықтық бастығының қатысушыларға қойылатын талаптары егжей-тегжейлі сипатталады. Шарттардың маңыздылығына байланысты және оны орындамағаны үшін айыппұл да байланысты.

2.10. Қашықтық немесе кезең шарттарын бұзу - 1-ден 10 б-ға дейін немесе алып тастау. Айыппұл немесе алып тастау қарастырылған қашықтық немесе кезең шарттарын бұзу.

2.11. Бақылау уақытынан асып кету-қашықтықтан немесе кезеңнен шығару. Бақылау уақытының барлық қашықтықта немесе жекелеген кезеңдерде асып кетуі. Алғашқы үш команда өткеннен кейін бақылау уақытын тағайындауға және өзгертуге болады.

ҚАШЫҚТЫҚТА ЖОҒАЛТУ. Команда жұмыс процесінде қашықтықтың шегінен тыс қалған, оның ішінде тасталған (қатысушыға немесе рельефке бекітілмеген арқан және т.б.), су ағынына немесе суға ұқсас жерге құлаған, сондай-ақ мәреден кейінгі қашықтықта қалдырылған немесе жоғалған (егер бұл ретте қашықтық шарттары бұзылмаса) жарақ (бақылау жүгі) жоғалған болып саналады. Жарамсыз болған (балға сынса, арқан үзілсе және т.б.), бірақ команданың мәресінен кейін қашықтықта қалдырылмаған жабдық жоғалған болып саналмайды:

- егер дистанция шегінде бір қатысушымен қалдырылған керек-жарақты (бақылау жүгі) мәреге басқа қатысушы жеткізсе;
- жабдық емес жеке заттардың жоғалуы (қалпақтар, көзілдіріктер, сағаттар және т.б.).

Қалған немесе жоғалған Жабдықтың әр бірлігі үшін айыппұл салынады. Егер заттар тобы стартқа дейін бір жүйеге біріктірілсе (мысалы, оған қатты бекітілген карабиндермен тарту), онда жоғалған жағдайда ол бір зат болып саналады.

2.12. Бақылау жүгін жоғалту - алып тастау. Жүк қашықтыққа қалдырылған немесе құлаған кезде және команда ережелерді, жарыс шарттарын немесе қауіпсіздікті бұзбай оны қайтара алмаған кезде бұзушылық болып саналады. Бақылау жүгі қаптамасының оның бір бөлігінің жоғалуына әкеп соққан зақымдануы да бұзушылыққа жатады.

2.13. Қорғаныс каскасын жоғалту - алып тастау. Касканы жоғалтқан кезде қатысушының қозғалысы және оның үстіндегі қашықтық учаскесіндегі қатысушы касканы әкелгенше дейін тоқтайды. Қатысушы 2.19 т. бойынша айыппұл алады. Егер оны Ережелерді немесе Шарттарды бұзбай қайтару мүмкін болмаса, команда қашықтықтан шығарылады.

2.14. Картаны жоғалту-алып тастау.

2.15. Негізгі арқанның жоғалуы - 10 балл. Диаметрі 10 мм және ұзындығы кемінде 5 метр барлық арқандар (олардың мақсатына қарамастан) негізгі болып саналады. Бұзушылық сонымен қатар кем дегенде бір ұшымен бекітілмеген негізгі арқанды тастау болып саналады.

2.16. Командалық ілмек қағылмаса - 6 балл. Команда аяқтағаннан кейін қағылған командалық ілмекті немесе салынған элементті (олардың аралық сақтандыру пункттері ретінде немесе тірек нүктелері ретінде пайдаланылғанына қарамастан) қашықтықта қалдыру бұзушылық болып саналады.

Қашықтыққа қалдырылған әрбір ілмек үшін айыппұл салынады.

Егер ілмек немесе салынған элементі құлап кетсе, бірақ команда таңдамаса және команда аяқталғаннан кейін қашықтықта қалса, бұл жабдық бірлігінің жоғалуы ретінде бағаланады.

2.17. Басқа да жабдықтардың жоғалуы - 1 балл. Сонымен қатар, 2.12, 2.13, 2.14. және 2.15. т.т. қарастырылғаннан басқа барлық жабдықтар қатысты.

САҚТАНДЫРУ ТЕХНИКАСЫ. Сақтандыру техникасын бағалау кезінде қашықтықтың барлық ықтимал қауіпті учаскелеріндегі әр-

бір қатысушы сақтандырумен (төрешілік, командалық немесе өзін-өзі сақтандырумен) қамтамасыз етілуі тиіс деген жалпы ережені негізге алу қажет. Сақтандыру талап етілетін барлық учаскелер Шарттарда келісіледі.

2.18. Қашықтықты өту кезінде сақтандыруды жоғалту (төрешілік немесе командалық) – алып тастау. Сақтандырудың болмауы немесе оның өз функцияларын орындамауы. Бұзушылық болып саналады:

- сақтандыру арқанының ұшы ажыратылған, өзін-өзі сақтандыру жоқ және сақтандыруды Ережелер мен Шарттарды бұзбай тұрған күйде өз бетінше қалпына келтіруге болмайды;

- төменгі қатысушы шетке қарай осындай қашықтыққа кетті («маятник») сақтандыру арқаны сақтандыру функциясын орындауды тоқтатты. Егер қатысушы үшінші ескертуден кейін маятникті жоюға шаралар қабылдмаса, айыппұл салынады;

- сақтандыру арқанымен құрылған ілмек (төменгі қатысушының аяқтарынан төмен) аралық сақтандырудың қатарынан орналасқан екі пункті арасындағы ұзындықтан асады немесе жарыс Шарттарында келісілген олардың арасындағы екі еселік шекті қашықтық.

2.19. Сақтандыруды тоқтату (өзін – өзі сақтандыру) - 6 балл. Бұзушылық қатысушының сақтандыру немесе өзін-өзі сақтандырудың уақытша болмауы болып саналады; сақтандыру немесе өзін-өзі сақтандыруды жарыс ережелерін немесе шарттарын бұзбай қалпына келтіруге болады. Бұзушылық болып саналады:

1. Сақтанушының сақтандыруды тоқтатуы:
 - арқанды қолдан шығару;
 - сақтандырушының дұрыс ауыспауы.
2. Сақтанушының сақтандыруды жоғалтуы:
 - командалық сақтандырусыз қозғалысты бастауы;

- соңғы қатысушыны айқастырылған түйінсіз түсіруі;

- сақтандыру арқанының дұрыс емес ауыстыруы;

- сақтандыру жабдықтарының элементтерінде түйінді шешу немесе бекітпелерді ағыту.

3. Сақтандыру мен өзін-өзі сақтандырудан дұрыс емес өту:

- командалық сақтандырусыз өзін-өзі сақтандырудан алып тастау;

• өзін-өзі сақтандыру болмаған кезде топтық сақтандыруды тоқтату.

4. Таяныштардағы дұрыс емес бекіту (командалық сақтандыру болмаған кезде) - таяныштардың бір учаскесінен екіншісіне бекіткенге дейін ағыту.

5. Үлкен маятникке жол берілмейді-егер қатысушы екінші ескертуден кейін маятникті азайту шараларын қолданбаса, айыппұл салынады.

6. Бақылау жүгі сақтандырылмаған.

7. Сақтандыруды ұйымдастыру бойынша рұқсат етілмейтін техникалық қабылдаудың орындалуы (ілмегі бар таяныштар бойынша айқастырылған байламмен батпақта қозғалу және т.б.).

8. Касканы басынан шешу - касканы қауіпті учаскеде немесе бүкіл команданың мәресіне дейінгі қашықтықта (барлық қауіпті учаскелерде қатысушы каскада болуы тиіс шарттарда келісілген) әдейі шешіп алу немесе байқаусызда касканың басынан сырғып кетуі.

Қатысушының бастапқы алаңнан биіктікке командалық сақтандырусыз қозғалуы оның кеуде байламы жақын сақтандыру пунктінен төмен болса немесе жоғары болса жарыс шарттарындағы келісім бойынша бұзушылық болып табылмайды.

2.20. Дұрыс емес сақтандыру - 3 балл. Сақтандырылушының олқылық кезінде ұсталуын қамтамасыз ете алмайтын немесе сақтандырушыға қауіпті салдар тудыруы мүмкін сақтандыру. Бұзушылық болып саналады:

1. Сақтандырушының дұрыс емес әрекеттері:

• бір қолмен сақтандыру (яғни сақтандырушы екінші қолымен сақтандыруға қатысы жоқ іс-әрекеттерді орындайды - мысалы, арқанды тарқатады, шешеді, жалғайды немесе жаракты түзетеді және т.б.). Егер арқан қабатталған болса, онда бұзушылық болмайды;

• сақтандыру арқанының қарама-қарсы ұшы бекітілмеген;

• қолғапсыз сақтандыру (жүйеге байланысты);

• қолмен жанасу немесе қолды сақтандыру жүзеге асырылатын карабиннен 30-50 см кем қашықтықта орналастыру (жүйеге байланысты);

• сақтандырылушыны шартты түрде ілініп тұрғаннан кейін карбинді арқанмен қамту бұрышы 90° - тан төмен (жүйеге байланысты).

Бұл ретте сақтандыруға арналған әртүрлі

тәсілдер мен құрылғылар (Штихт шайбасы, сегіздік, Гарда мен UIAA байламдары және т.б.) жоғарыда аталған талаптардың қатарын: бір қолмен, қолғапсыз сақтандыруды, қамту бұрышын, қолдардың орналасуын алып тастайтынын ескеру қажет.

2. Сақтандырылушының дұрыс емес әрекеттері:

• сақтандыру арқанының мол салбырауы-сақтандырылушының жоғарғы командалық сақтандырудың аяғының табанынан төмен немесе оның қосымшасының болуы;

• траверс кезінде-1,5 м артық майысу буынын жасау;

• үлкен маятникке шығу. Егер төрешінің ескертуінен кейін қатысушы маятникті азайтуға шаралар

қабылдамаса, айыппұл қойылады;

• қарлы-мұзды құламалы баурайлар бойынша сақтандырусыз мұз шапқышпен қозғалу және т.б.

3. Сақтандырушының сақтандырылушыға қатысты дұрыс емес орналасуы:

• тасымалданатын жүк астында;

• қозғалып келе жатқан қатысушының астында;

• траверспен келе жатқан жолды үзген кезде сақтандыру арқанының орын ауыстыру аймағында;

• сақтандыру (өзін-өзі сақтандыру) арқандарының немесе төрешілердің СП-н өзара қажалуы.

Қатысушының отырғызуды жүзеге асыру кезеңінде және сақтандыру арқаны жақын орналасқан аралық сақтандыру пунктіне бекітілгеннен кейін сақтандырушының үстінен қозғалуына жол беріледі.

4. Маршруттың бір учаскесі шегінде қатысушылардың дұрыс қозғалмауы:

• біреуі екіншісінің үстінде, орналасқан жүктің астында және т. б.

5. Сақтандыру немесе өзін-өзі сақтандыру элементтерінде байламдардың дұрыс байланбауы:

• байлам суретін оның сенімділігін азайту жағына өзгерту (оның ішінде олар көзделген жерде бақылау байламдарының болмауы);

• байламды орынсыз қолдану.

Материалдың жалғасы журналдың келесі санында

«Спорттық бағдарлау» оқу құралы

НУРМАНОВ Р.Е.

ОБЖТЖЭО-ның спорттық бағдарлау бөлімінің меңгерушісі, ҚББП-і, Орал қ., БҚО.

Аңдатпа

Оқу құралында спорттық бағдарлау тарихы, түрлері, спорттық бағдарлауға қажетті саймандар және олармен жұмыс жасау жан-жақты ашып көрсетілген. Сонымен қатар, спорттық бағдарлау техникасы, тактикасы түсіндіріліп, жаттығу түрлері мен ойындар мысалға келтірілген. Картамен жұмыс жасауда спортшының дене дайындығының маңыздылығы, компаспен жұмыс жасаудың бағыттары және табиғи, жасанды белгілерге қарап көкжиек тұстарын анықтау жұмыстары қалай жүргізілетіні ашып айтылып, оқырманға түрлі-түсті сурет, мысалдар арқылы жеткізіледі. Оқу құралы арқылы спорттық бағдарлау қызетімен жұмыстанудың маңыздылығы мен ерекшелігін айқындауға болады.

Оқу құралы спорттық бағдарлауға қатысы бар мамандық иелеріне, әртүрлі оқу орындарының мұғалімдеріне, оқушылар мен студенттерге арналған.

Аннотация

В пособии подробно раскрыта история спортивного ориентирования и необходимы инструменты для работы в данном виде спорта. Объяснена техника спортивного ориентирования, приведены пример видов упражнений и игр. Рассказывается о важности физической подготовки спортсмена в данном виде спорта. Пособие предназначено для специалистов, имеющих отношение к спортивному ориентированию, учителей различных организаций образования и студентам.

Кілт сөздері: спорттық бағдарлау, карта, ИОФ, спорт түрі, компас

Жалғасы, басы өткен санда

5.1. Картаны оқу

Жарыстарда картаны оқу жылдамдығы мен дәлдігі өте маңызды. Сондықтан, жоғарыда айтылғандай, шартты белгілерді көбейту кестесі сияқты өте жақсы білу керек.

Шартты белгілер кестесін зерттеуді есте сақтауға емес, рельефпен танысуды біріктіру ұсынылады. Картаны оқыған кезде спортшы қашықтық пен рельеф туралы ақпарат ала-

ды. Нәтижесінде оның санасында рельефтің кеңістіктік моделі қалыптасады. Бұл жағдайда рельефті оқу және түсіну әсіресе қиын. Картаны оқудағы техника мен тактиканың байланысы оқылған ақпараттың көлемі мен сипаты, яғни оқу техникасы спортшының тактикалық міндеттеріне айтарлықтай тәуелді екендігінде. Осы орайда назар аудару аркасында елеулі еместерін қабылдамай маңызды нәрсені бөліп көрсетуге болады. Мысалы, картаны оқу кезінде, жолды өрескел таңдаған кезде, бағдаршы

картада және жерде жақсы көрсетілген үлкен бағдарларды ғана аңғарады. Мұндай оқуды жүгіру кезінде де жүргізуге болады. Егер БП алдында кішігірім бағдарларды оқу қажет болса, онда жылдамдықты азайту немесе тіпті қысқа мерзімді аялдамалар жасау керек. Картаны оқуға кететін уақыт картадағы қызығушылық орнына қаншалықты тез көңіл аударатынына байланысты. Демек, сіз қызығушылық танытатын аймақты табу оңай болатындай етіп картаны жүгіру кезінде бағыттап отыруды үйренуіңіз керек. Мұны істеу үшін карта ауданды шектейтін етіп бүктеледі және «бас бармақ ережесін» қолданады, яғни олар бас бармақты картаның көрінетін бөлігінің жанында ұстайды.

Жаттығу 5.1.1. Мақсаты: Спорт карталарының шартты белгілерін зерттеу. Қатысушылар шартты белгілер кестесімен алдын-ала танысқаннан кейін, жаңадан келгендер тобы әртүрлі бағдарларға толы аймаққа барады. Әрбір қатысушыда ауданның картасы болуы керек, егер оның өрістеріне шартты белгілер қойылса жақсы. Жаттықтырушы әр түрлі бағдарлар көрінетін бақылау нүктесіне көтеріліп, олардың картада қалай бейнеленгеніне назар аударта отырып, олардың жергілікті жерде қандай екенін көрсетеді. Біріншіден, жаттықтырушы негізгі нысандарға назар аударады: жолдар, төбелер, шалғындар, бұлақтар және т. б. Танысуды аяқтағаннан кейін топ басқа жерге ауысады, жаттықтырушы жаңадан келген бағдарлаушылардың назарын жолда кездескен белгілерге аударады. Оларды сол жерде картографияның кейбір осалдықтарымен жолдардың, өсімдіктердің грациясы, гидрография қолайлы мысалдармен таныстырған жөн.

Жаттығу 5.1.2. Бірнеше сабақтан кейін, шартты белгілерді зерттеу аяқталғаннан кейін, сіз сынақтан өткізуіңіз керек. Спортшы шартты белгілер кестесін пайдаланбай, олардың кезкелгенін түсіндіруі керек немесе, керісінше, қағаз парағында қажетті шартты белгіні көрсетуі керек. Жаттығуды қиындату: жаттығу топта диктант түрінде өткізіледі, барлығына маршруттың басталуымен бірдей карталар беріледі. Жаттықтырушы немесе спортшылардың бірі бұл бағытқа түсініктеме беруі керек, мысалы, «солтүстікке қарай тас жолмен соқпақпен қиылысқанға дейін жүріп, содан соң баураймен төмен қарай...». Осыдан кейін маршруттың аяқталу нүктесін тексеріп, қателерді талдаңыз.

Жаттығу 5.1.3. Картада ұзындығы 2-7 см әр

түрлі бұрыштарда түзу кесінділер жүргізіледі;

Тапсырма: картадағы кесіндінің ұзындығын көзбен сантиметрмен және жердегі метрмен анықтаңыз, кесіндінің профилін графикалық қағазға салыңыз. Профиль тікбұрышты координаталар жүйесінде сызылады: абсцисса осінде кесінділердің ұзындығы карта масштабында, координат осінде - салыстырмалы биіктіктер орналасады. Картадағы бір бөлім-профильде 1 мм.

Жаттығу 5.1.4. Спортшыға картаның кішкене бөлігі және құм немесе ермексаз салынған қорап беріледі. Тапсырма: құм салынған қорапта немесе ермексаздың көмегімен осы аймақтың рельефін мүсіндеу және мүмкін болса, басқа объектілермен де толықтыру.

Жаттығу 5.1.5. Спортшыларға берілген бағытта қашықтықтан өту тапсырмасы беріледі, онда барлық ББ (КП) бір типті объектілерде (тек соқпақтарда немесе алаңқайларда, төбешіктерде және т.б.) тұрады. Жаңадан бастаушылар үшін қашықтық сызықтық бағдарлар бойымен орнатылады және нұсқалардың күрделі таңдауын қамтымауы керек. Бірте-бірте неғұрлым күрделі бағдарларға (нүктелі микрообъектілер, бедер пішіндері) көшу керек және «аңыздар» мен олардың алуан түрлілігін қамтуға баса назар аударған жөн.

5.2. «Карта жады»

Бақылаулар көрсеткендей, бастаушы бағдаршы жарыс барысында картамен танысуға көп уақыт жұмсайды. Ол тоқтап, картаға қарап, кездескен бағдарларды анықтайды. Осылайша уақытының көп бөлігін карта оқуға жұмсайды. Егер бағдаршының жады неғұрлым жақсы дамыған болса, картаға жүгінуге аз уақыт жұмсалады. Жадты пайдалану картада көргендердің көп бөлігін қайта қарамай жүгіру кезінде анықтауға мүмкіндік береді.

«Карта жадын» дамыту спортшының жаттығуларының басты міндеттерінің бірі болып табылады. Осы мақсатта жаттығу жарыстарында спортшыларға карталарындағы қашықтықты өздіктерінен бақылау карталарына көшіруді тапсырып, қадағалау ұсынылады. Жарыстардағы жүгіру жағдайын талдау кезінде БП аймағындағы жағдайды еске алу арқылы қағазға түсіріп, содан кейін картамен салыстыру маңызды болады. Жад пен картаны оқу бір-бірімен тығыз байланысты. Әр түрлі шартты белгілердің орналасуы ғана емес, мағыналы ақпаратты есте сақтау оңайырақ. Бір мезгілде мүмкіндігінше көп нәрсені есте сақтау әрекеттері көбінесе

есте сақтаудағы қателіктермен аяқталады, сондықтан оқығаннан кейін ақыл-ой талдауын жүргізу ұсынылады. Ақпараттағы кемшіліктерді анықтау, оны жою және кескінді есте сақтаудың тиімдірек әдісі картаға екінші және қайтара сілтеме жасау арқылы болады. Қайтара оқу әдісінің артықшылығы - жүгіру кезінде картаға ұзақ уақыт қарау ыңғайсыз, нәтижесінде жүгіру кезінде оқу үзінді кейіпінде болады, ал оқу арасындағы олқылықтарды талдау кезінде қолдануға болады.

Жаттығу 5.2.1. Карта бөліктерге (квадраттарға немесе үшбұрыштарға) кесіледі. Әрбір қатысушы фрагменттер жиынтығы және бүкіл карта бойынша алады. Түпнұсқаны пайдаланып, кесілген кесектерден картаны жинау керек. Жеңімпаз ең аз жұмсалған уақыт бойынша анықталады. Тапсырма үлгі картасы болмаған кезде және фрагменттердің мөлшері азайған кезде (олардың саны артқан кезде) күрделене түседі.

Жаттығу 5.2.2. Жағы 2-5 см болатын текшелер жиынтығы және тең аудандары бар 6 түрлі карталар алынады. Карта тараптары тең шаршыларға кесіледі. Әр текшеге әр картадан бір шаршы желімделеді. Тапсырма: Барлық 6 картаны кезекпен жинаңыз. Тапсырманы қиындату үшін түрлері ұқсас екі немесе одан да көп карталарды (рельеф түрі, сурет салу стилі және т. б.) пайдалану керек.

Жаттығу 5.2.3. Екі таза бірдей карталар жиынтығы немесе бірнеше жиынтық 5*5 см квадраттарға кесіледі. Тапсырма «пексисо» үстел ойынының ережелеріне сәйкес өтеді: Кесілген квадраттар араласып, тіктөртбұрышпен орналастырылады, қатысушы бір қадамда қалаған 2 квадратты ашады, егер олар бірдей болса - ол оларды өз пайдасына алады және қосымша қадам алады, сәйкес болмаған жағдайда ол оларды бастапқы күйіне келтіреді. Жеңімпаз-бірдей квадраттардың жұптарының ең көп санын жинаған адам болып табылады.

Жаттығу 5.2.4. Картадан өлшемі 2*2 см болатын 8-10 шаршы кесіледі, әр шаршыда БП шеңбері белгіленген, квадраттар картонға жабыстырылады. Сондай-ақ, «теңіз шайқасы» ойынына ұқсас координаталық торы бар кесілмеген карталар қолданылады. Тапсырма: шаршыны жаттап алғаннан кейін спортшы 1-2 минут жүгіреді немесе күш жаттығуын орындайды, содан кейін картаны алып, координаттарды атау арқылы БП нүктесін табады. Тапсырманы топтық жүгіру кезінде кезекпен орындауға болады.

Жаттығу 5.2.5. Стартта БП -1 орналасқан жері көрсетілген карта бар. Қатысушының оны зерттеу уақытына шектеу қойылмайды, содан кейін жергілікті жерде жад бойынша бақылау пунктін іздейді. БП-1-де БП -2 орналасқан жері көрсетілген карта және т.б. егер картадан келесі БП - не дәлізді тірек бағдарлары арқылы есте сақтау ұсынылса, тапсырма күрделене түседі.

5.3. Картаны жергілікті жермен салыстыру

Жарыста спортшының алдында тұрған негізгі міндет кез-келген уақытта өзінің орналасқан жерін анықтау мүмкіндігі. Бұл тапсырма картаны рельефпен салыстыру арқылы жүзеге асырылады. Картаны рельефпен салыстыру, егер карта бағытталған болса, дәлірек болады, яғни картаның магниттік меридиандары солтүстікке, параллель және компас тілшесінің көрсеткішіне бағытталған кезде.

Бақылаудағы негізгі қиындықтар - бұл жерді картаның шартты белгілері түрінде қабылдау, ал ең қиыны - аландық бағдарлардың өлшемдерін және сызықтық бағдарлардың бұрылу бұрыштарын бағалау, сондай-ақ рельеф бөлшектерін, әсіресе орамды беткейлерді ұсыну.

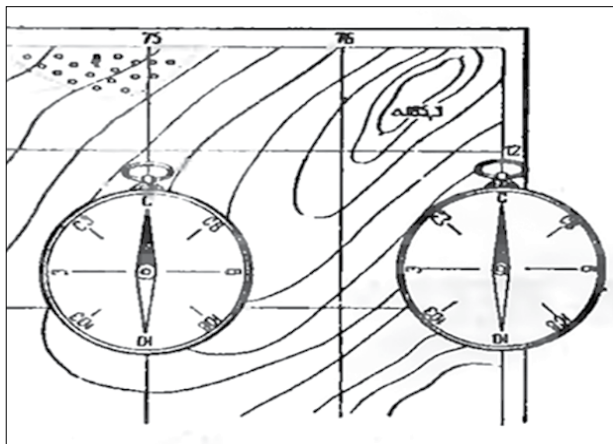
Рельефті және картаны салыстыруда тәжірибесі жоқ спортшылар картаны оқуды рельефті бақылаумен жиі алмастырып отыруы керек. Картаны оқу мен рельефті бақылау арасындағы байланыс егер картаның бейнесі мен рельефтің тиісті бөлігінің бейнесі бір-біріне сәйкес келетін және бірін-бірі толықтыратын санада бірдей айқындықпен ұсынылса оңтайлы. Жоғары білікті спортшылар үшін карта мен рельефтің бейнесі іс жүзінде рельеф пен карта туралы біртұтас идеяға біріктіріледі, бұл оларға көрінуден тыс «оңай көрінуге» мүмкіндік береді.

Өрескел жерлерде жүгіру жағдайында картаны оқу қысқа уақыт аралығында жүреді, сәйкесінше, біз алда және айналамыздағы рельефті көбірек көреміз, сонымен қатар басқа мәселелерді шешеміз (жүгіру техникасын бақылау және т.б.). Сонымен қатар, олардың ерекшелігі еріксіз назар аудартады, бір нәрсемен ерекшеленетін нұсқауларды есте сақтайды; көбінесе дәл осындай белгілер арқылы сіз картадан өз жолыңызды қалпына келтіріп, талдай аласыз. Ерікті және еріксіз есте сақтаудың арасында байланыс бар: ең қажет нәрсені саналы түрде есте сақтауды үйреніп, жеткілікті бақылау тәжірибесін жинап, біз назарымызды қажетті нысандарға саналы түрде жазуды үйренеміз.

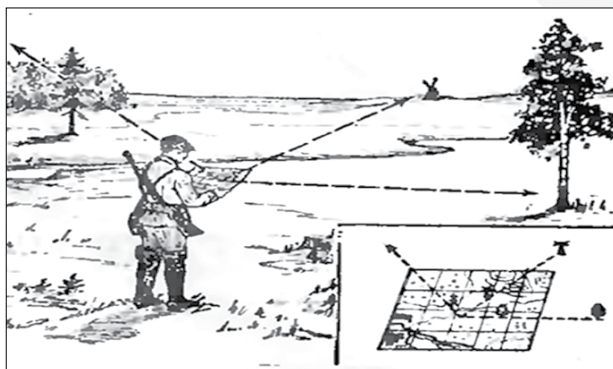
Картаны рельефпен салыстыру мүмкіндігі

бағдарды жоғалтуда шешуші рөл атқарады. Осы жағдайға тап болған спортшы, ең алдымен, бағдарын жоғалтпаған жерді еске түсіруі керек. Содан кейін қозғалыс бағыты мен қашықтықты жадта қалпына келтіру керек, бұл оның орналасқан жерінің шамамен шекарасын береді. Осыдан кейін спортшы өзіне бағытталған картада көрінетін белгілерді табуға тырысады, дұрысы белгілердің біреуін ғана емес бірнешеуін табу.

Егер бағдарлар картада көрсетілгендей орналаспаса, онда ауданның шекарасы дұрыс анықталмайды. Бұл жағдайда соңғы бағдарлауды жоғалтпаған жерге оралған жақсы. Спортшы қайтып оралуға уақытты жоғалтудан қорықпауы керек. Тәжірибе көрсеткендей, рельефті сансыз тарақтау сәтті болмайды.

Картаны компаспен бағыттау

Картаны жергілікті белгілермен бағыттау

Жаттығу 5.3.1. Тапсырма: спортшы қозғалыс кезінде ауданды картамен салыстырады және маршрутты картаға түсіреді. Орындау әдістемесі: жаттықтырушы топты сызықтық және алаңдық бағдарлар бойымен жүргізеді (жаңадан бастаушылар үшін қарқын - бұл қалыпты қадам).

Тапсырманы қиындату:

- а) қозғалыс қарқынының артуы;
- б) бағыттың неғұрлым жиі өзгеруі, шағын

(100-300 м) азимутальды учаскелерді пайдалана отырып қозғалу.

Жаттығу 5.3.2. Тапсырма: таңбаланған трассада бағдарлаудың жаттығу қашықтығынан өту (спортшылардың шеберлік деңгейіне байланысты ұзындығы мен күрделілігі). Жаңадан бастаушылар үшін сіз жүрер жолды картаға түсіруіңізге болады және әр БП үшін бірнеше нұсқаны ұсына аласыз.

Жаттығу 5.3.3. Тапсырма: картада сызылған сызықты дәл орындау арқылы барлық БП-н тауып, олардың орналасқан жерін картаға салыңыз.

Орындау әдістемесі: басында қатысушыларға түрлі бағдарлар арқылы өтетін сызық салынған карта беріледі. Спортшыларға БП-нің орналасқан жері мен саны белгісіз болады.

Пункттер арасындағы жердегі бағыт ешқандай түрде белгіленбейді. Нәтиже таңбаланған жолдағыдай анықталады.

5.4. Қашықтықты бақылау

Қашықтықты бақылау және өлшеу - сіздің орналасқан жеріңізді анықтаудың бір әдісі. Спорттық бағдарлауда жердегі қашықтықты бақылаудың бірнеше әдісі бар: қадамдар жұбын санау, бағдарлар бойынша, көзбен өлшеу, сезім бойынша, қозғалыс уақыты бойынша. Қазіргі заманғы бағдарлаудағы соңғы әдіс карталардың жеткілікті қанықтылығы мен дәлдігіне байланысты қолданылмайды.

Жұп қадамдарды санау өте қиын, бірақ өте сенімді және дәл әдіс. Қашықтықты қадамдармен бақылау үшін әр түрлі жерлерде жүру және жүгіру кезінде 100 метрге қанша жұп қадам сәйкес келетінін білу керек. Бұл ретте кедергілерді бұғу және еңсеру кезінде қозғалыс бағытына қарай жасалған қадамдар ескерілмейді. Жұптардың саны бір, мысалы, сол аяқ қадамын ғана есептеу арқылы жасалады. Қадамдар жұбының есебін игерудің басында (және әр маусымның басында) орташа мәнді ала отырып, қадамдар жұбының санын бірнеше рет, мүмкін әр түрлі топырақ, трафик және рельефі бар бақылау сегменттерінде тексеру қажет. Сондай-ақ, компастағы сызғышты немесе масштабты ескере отырып, картадан қажетті қашықтықты оқи білу керек.

Жұп қадам есептеу тәсілі спортшы назары мен жадын жүктеп, карта мен жергілікті жер бетін сәйкестендіруде алаңдаушылық тудырады. Сонымен қатар, есеп бұзылған кезде бағдарды жоғалту қаупі бар. Сондықтан, бағдарлау кезінде қадамдар есебі негізінен нашар бағдарларда

немесе тым қаныққан жерлерде, сондай-ақ нашар көріністерде қолданылады. Қадамдармен басқарылатын сегменттердің ұзындығы әдетте 50-200 метрді құрайды.

Бағдарлар бойынша қашықтықты бақылау әдісі осы кемшіліктерден босатылады және дәл, қаныққан, жақсы сызылған карталармен жүруде аз уақытты қажет етеді. Сонымен қатар, ол картаның нақтылығымен сәйкес келетін үлкен дәлдікке ие. Алайда, қашықтықты тек бағдарлар бойынша бақылау кезінде кез-келген бағдарды байқамай қалу арқылы артық қашықтықты жүгірудің нақты қаупі бар. Мұндай қателік параллель жағдайға түсу мүмкіндігімен күрделене түсуі ықтимал, яғни бір-біріне ұқсас екі бағдарды шатастыруы мүмкін.

Көз әдісі объектілердің өзара орналасуы мен өлшемдерін бағалауға мүмкіндік береді. Бұлшық ет пен көру сезімдерін қолдану оларды жадта сақталған стандартпен салыстыруға негізделген. Сонымен қатар, олар белгілі стандарттың ұзындығын ақылмен ұсынады (мысалы, жүз метрлік жүгіру жолы) және бағаланатын қашықтықпен салыстырылады. Сонымен қатар, жедел жадта сақталған стандарттарды қолдануға болады, яғни жаңадан алынған. Бұл белгілі ережеге сәйкес жасалады: «тағы да көп (жарты жүз және т.б.)». Біз «сонша» эталонның екі бағдар арасындағы жердің жаңа ғана жүріп өткен учаскесінің сезімдерінен аламыз, ол картаның масштабына қайта есептеуді талап етпейді. Көзбен өлшей отырып, картадағы осындай стандарттың ұзындығын келесі өлшеу сегментінің ұзындығымен салыстыра отырып, біз өткен қашықтықтың қай бөлігін әлі өту керектігін анықтаймыз.

Қашықтықты көзбен өлшей отырып, келесі құбылыстарды ескеру қажет:

- жарықтандырылған белгілер жақынырақ көрінеді, ал қараңғыланған белгілер сәйкесінше алысырақ;

- төменнен жоғары қараған кезде заттар үлкенірек және керісінше көрінеді;

Тәжірибелі бағдаршылар жаттығулар мен жарыстар кезінде дамыған қашықтық сезімін пайдаланады. Қашықтық сезімі спортшының визуалды және бұлшықет сезімдерінің үйлесіміне негізделген және қашықтықты өлшеу кезінде қолданылады, бірақ бәрі бірдей емес. Айта кету керек, қашықтық сезімін тәрбиелеу тек қашықтықты бақылау үшін ғана емес, сонымен қатар кеңістіктік ойлауды дамыту үшін

де қажет, сондықтан әрбір бағдаршы өткен қашықтықты субъективті анықтауға үйретуі керек.

Бір уақытта бақылаудың екі әдісінің үйлесуі бағдарлау сенімділігін едәуір арттырады. Бағдарлар бойынша бақылаудың үйлесіміндегі қашықтық сезімі жылдамдықты жоғалтпай дәлдік пен сенімділікке қол жеткізуге мүмкіндік береді. Операциялық стандарттарды пайдалану бақылаудың жылдамдығы мен сенімділігін едәуір арттырады. Егер сізге түсініксіз нүктеге жоғары дәлдік керек болса, жұп қадамдарды санау қажет.

Жаттығу 5.4.1. Сызылмаған қағазға әр түрлі бұрыштарда 2-ден 50 мм-ге дейінгі еркін ұзындықтың бірнеше сегменттері қолданылады. Спортшы кез-келген өлшеу құралдарынсыз сегменттің ұзындығын анықтайды және нәтижесін жазады. Қатысушының нәтижесі жұмсалған уақыт пен айыппұл бойынша анықталады (әрбір миллиметр қате үшін айыппұл уақытының бір минуты есептеледі).

Жаттығу 5.4.2. Қатысушыға сызылмаған қағаз парағы беріледі, онда бірнеше тік және көлденең сызықтар және кесінділердің көрсетілген ұзындықтары бар карточка салынған.

Тапсырма: карточкада көрсетілген сегменттерді штрихтап сызып тастаңыз. Нәтиже 5.4.1 жаттығуындағыдай анықталады.

Жаттығу 5.4.3. Мектептің немесе стадионның ең жақсы жоспарына конкурс өткізіледі. Өлшеу арқан немесе жұп қадамдар арқылы жүзеге асырылады. Жоспар бірнеше масштабта жасалуы керек 1:500, 1:5 000, 1:10 000.

Жаттығу 5.4.4. Қатысушыға БП нүктелері салынған, нөмірленген, бірақ қосылмаған карта беріледі. Нүктелерді түзу сызықтармен байланыстырмай, жергілікті жердегі кез-келген екі нүкте арасындағы қашықтықты көзбен анықтау керек.

Жаттығу 5.4.5. Топ жаттықтырушымен бірге жолда, алаңда немесе орманда жүгіреді. Белгілі бір нүктелерде (бағдарлардың жанында) жаттықтырушы көзге көрінетін басқа бағыттарға дейінгі қашықтықты мұқият анықтауды сұрайды. Осыдан кейін қашықтық жұп қадамдармен анықталады және карта бойынша өлшеу арқылы тексеріледі (карта тек жаттықтырушы да бар). Метрмен көрсетілген қателіктердің ең аз мөлшерін алған спортшы жеңімпаз атанады.

5.5. Компасты қолдану және бағытты бақылау

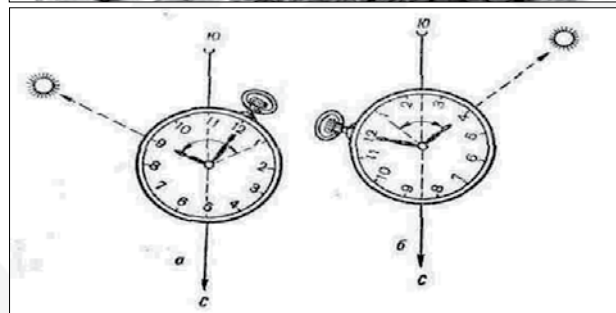
Компассыз бағытты бақылау әдістері бар екеніне қарамастан, қашықтықты қатесіз сәтті өту, БП іздеу мүмкін емес, демек, компаспен жұмыс істей алмай бағдарлау жарыстарында жоғары жетістікке жету мүмкін емес. Компасты қолдану техникасы неғұрлым жоғары болса, қозғалыс бағыты дәлірек болады.

Компасты немесе басқа әдістерді қолдана отырып бағытты анықтау және бақылау келесі мәселелерді шешу үшін қолданылады:

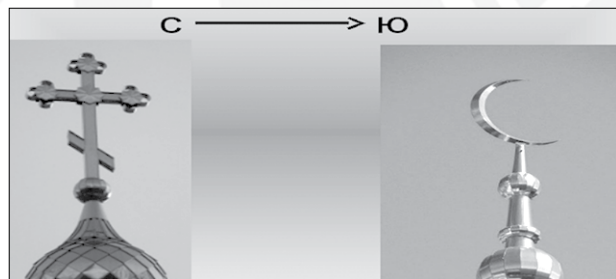
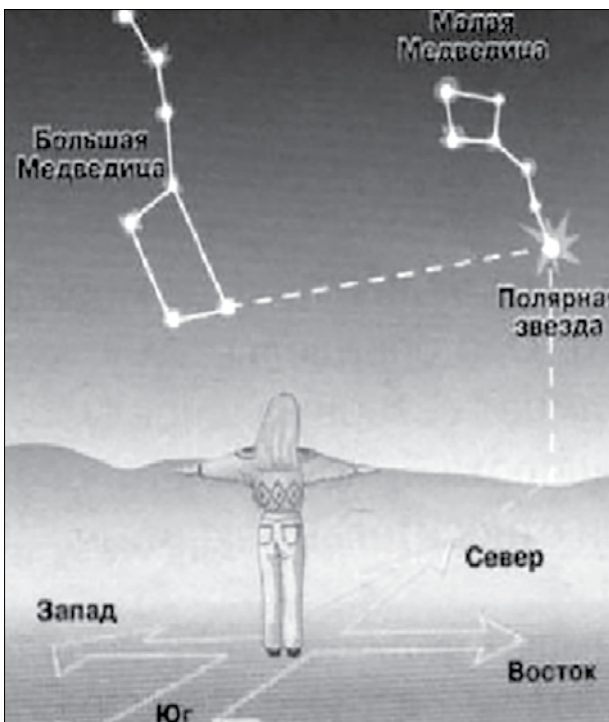
- картаны бағдарлау
- бағыт бойынша қозғалыс
- азимут бойынша қозғалыс

Компасты қолданған кезде келесі ережелерді сақтау керек: компасты көлденең ұстау керек (осы позицияда тілше оңтүстік-солтүстік бағытын дәл көрсетеді); компас темір және магнитті заттарға жақын болмауы керек (түйреуіштер, кілттер және т.б.), суықта компас колбасында сұйықтықтың қысылуына байланысты көпіршік пайда болады, егер ол жылы жерде жоғалмаса, - демек, компас колбасында ақау бар сондықтан көпіршік үлкейіп, тілшенің тұрақтылығы мен дәлдігін төмендетеді. Ұзақ уақыт сақтау және магнит өрістеріне әсер ету кезінде компас көрсеткіші магниттеледі.

Бағытты бақылаудың тағы да бір әдісі жергілікті белгілерге қарап анықтау. Олардың ішінде де қарапайымы да, талас тудыратыны да бар. Тұсбағдарсыз бағыт анықтау тәсілдеріне тоқталсақ:

- Темірқазық жұлдызына қарап;
 - Күн және сағат бойынша;
 - Табынушылық құрылыстары бойынша.
- Мысалы, Православ шіркеуінің алтарғы және часовнясы шығысқа, қоныраулары батысқа бағытталған. Күмбездегі кресттің белағашы солтүстікке көтеріңкі, оңтүстікке төменге бағытталады. Католик шіркеуінің алтарғы батысқа қарайды;

- Теректерге, қыналарға, түбірлерге қарап шамалай анықтауға болады. Дегенмен біреуіне қарап қана қоймай, бірнешеуін салыстыру керек. (мысалы, қайың ағашының түбірі солтүстік жағында күңгірттеу және қалыңдау болып келеді. Ыстық ауа райы кезінде оңтүстік жағында көбірек шайыр бөлінеді).

• Топырақтың оңтүстік жақ беті құрғақтау болып келеді және ондағы қар ертерек ери бастайды.

• Басқа да халықтық ырымдар

Картаны бағдарлау - бағдарлау техникасының ең көп қолданылатын әдісі. Спорттық бағдарлау техникасын «ұштауды» осыдан бастаған дұрыс. Картаны компас, күн, бағдарлар, бағыт сезімі арқылы бағыттауға болады.

Бағдарлау кезінде компасты картаның шетіне жақын орналастырған ыңғайлы. Алдымен компас солтүстік-оңтүстік бағытын анықтайды, содан кейін картаның магниттік меридианының бағыты онымен сәйкестендіріледі. Жиі қателікке жол бермеу үшін картаның солтүстік бөлігінің оңтүстікпен шатаспауын қарау керек (көбінесе бүгілген картада). Сонымен қатар «солтүстік-оңтүстік» бағдарды белгілер мен жазулардың дұрыс орналасуына (шағын ойықтар, мұнаралар, астаушалар, жақтаулық рәсімдеу мәтіні және т.б.) немесе картаның бағдарын бақылаудың басқа тәсілдеріне назар аудару ұсынылады.

Картаны тұспалдарға қарап бағдарлау компасқа қарағанда тезірек жүреді, бірақ ол аса дәлдікпен көрсетпейді. Картаны сызықтық нысандарға (соқпақтар, жолдар және т.б.) бағыттау оңай, олардың бағытын картадағы бағытпен бірге басқа бағыттармен салыстырады. Картаны тек нүктелі немесе шағын аландық бағдарлардың жиынтығы бойынша бағдарлау біршама қиын. Бұл әдетте тоқтатуды қажет етеді. Картаның күн қозғалысы дәлдігі көлеңке бағыты мен магниттік меридианның күннің қозғалысын ескере отырып сағатына шамамен 15 градус арасындағы бұрышты білуге болады.

Бағыт сезімі бойынша картаны бағдарлау сізге қозғалыс кезінде әр бұрылысты ескере отырып, шамамен бағдарды сақтауға мүмкіндік береді. Сондықтан дәл бағдарлауға көшу кезінде

басқа әдістер арқылы түзетулер енгізу қажет.

Картаны бағдарлау әдістерінің кез келгенінде бағдарды барлық бұрылыстарда сақтау керек, бұл ретте түзетулер енгізу картаны «нөлден» бағдарлауға қарағанда әлдеқайда жылдам болады. Ең бастысы дұрыс бағдарланған карта оқуға дайын екенін көрсетеді.

Бағыт бойынша қозғалыс - өрескел бағдарлау әдісі - бағдарға тез жету керек болған кезде және жол бойында пайдалану мүмкін болмаған кезде қолданылады. Бағыт бағдарланған карта бойынша алынады. Картада бастапқы нүкте мен мақсатты байланыстыратын сызық жергілікті жерде ойша жалғасады.

Қозғалыс бағыты мен сызықтық тұспалдардың бағыты бойынша (мысалы, жолға перпендикуляр, соқпақтардың қиылысу биссектрисасы бойынша, контурдың жалғасы бойынша және т.б.) бағытты анықтауға және бақылауға ұстап отыруға болады.

Бағытты сақтау үшін көзге көрінетін жерлерді (мысалы, басқалардан ерекшеленетін ағаш) бекіту ұсынылады. Қозғалыс кезінде назар аудармау және алынған бағыттан адаспау үшін басқаларына назарыңызды мүмкіндігінше аз бөлген жөн. Әдетте, бағытта жүгірудің соңғы мақсатын өткізіп алмау қаупін болдырмау үшін қашықтықты бақылау әртүрлі тәсілдермен қолданылады.

Азимут бойынша қозғалыс - дәл бағдарлауды қабылдау және оның дәлдігі карта жасаудың дәлдігіне жақын болуы керек. Азимут қысқа ұзындықтағы түсініксіз жерлерге шығу кезінде қолданылады.

Азимуттар. Қозғалыс кезінде таңдалған бағытты ұстап отыру үшін немесе объектілердің орналасу орнын анықтау үшін азимутын өлшейді.

Азимут – бұл «солтүстік» бағыт пен «объектіге» бағыт арасындағы бұрыш. Ол градуспен өлшенеді. Сонымен қатар бұл магниттік меридиан мен бастапқы және соңғы нүктелерін байланыстыратын сызық арасындағы бұрыш деп қарастыруға болады.

Географиялық және магниттік (компас нұсқамасы көрсететін) меридиандар сәйкес келмейтіні бәрімізге аян. Сондай - ақ картада тік бұрышты тормен суреттелетін Гаусс - Крюгер меридиан осі аймағымен де сәйкес келмейді.

«Солтүстікке» бағыттың бірнеше болуымен байланысты, азимуттар да әр- түрлі болады.

• шын азимут – солтүстік бағыт меридианы мен объект бағытына сағат тілі бағыты бойын-

ша өлшенетін көлбеу бұрыш. (Карта бойынша транспортирмен өлшеуге болады)

- магнитті азимут – солтүстік бағыт меридианы мен объект бағытына сағат тілі бағыты бойынша өлшенетін көлбеу бұрыш. Жергілікті жерде тұсбағдармен өлшенеді.

- Дирекциялық бұрыш – вертикальды тордағы солтүстік бағыт пен объекті бағыты арасындағы бұрыш. Картадан транспортир көмегімен өлшеуге болады.

Солтүстік бағыттағы шын және магнитті меридиандар арасындағы бұрыш магниттік септік деп аталады. Шығыс септік (+ белгісімен) – Егер магнит тілі шын меридианнан шығысқа ауытқыса, егер тіл батысқа ауытқыса батыс септік (- белгісімен). Солтүстік бағыттың шын меридианы және координата торының вертикальды сызығы арасындағы бұрыш меридиандардың таялуы деп аталады.

Азимут үш әдісте қабылданады (соңғы екеуінің реттілігін өзгертуге болады):

- 1) компасты картаға салыңыз, оның бүйір жиегі қозғалыстың бастапқы және соңғы нүктелерін байланыстырады және бекітеді (қысып ұстау);

- 2) картаны бағдарлау, бұл ретте компастың бүйір жағы қозғалыс бағытын көрсететін нысаналық сызық болады;

- 3) азимуттың бағыты колбаның түбіндегі солтүстік-оңтүстік сызығын бағдарланған картаның магниттік меридиан сызықтарымен сәйкестендіргенге дейін компас колбасын бұрумен

бекітіледі (егер соңғы операцияны жүргізбесе, онда барлығы бағыт бойынша қарапайым қозғалысқа келтіріледі).

«Саусақ» компасын қолданған кезде азимут біршама қарапайым қабылданады. Бастапқы және соңғы нүктелерді компастың визуалды осімен қосу арқылы; компасқа басылған карта жай ғана бағытталған; егер картаның магниттік меридианы компастан алыс болса, компас колбасын бұру қажет. Бір қолдағы карта мен компас бағытты басқару ыңғайлылығы мен картаны оқуды біріктіруге қосымша мүмкіндік береді.

Бағдарлаушылар пластинаның бағытын (визуалды ось) жалғастыра отырып, көзге көрінетін бағытты таңдап, компасты өз алдына ұстап, сол бағытта қозғалады. Таңдалған бағдарға жеткен соң, жаңасы сол бағытта белгіленеді. Тығыз орманда бағыт компас тақтасының тұрақты орнын сақтай отырып, колба түбіндегі жебелер мен сызықтардың параллелизмі бойынша бақыланады.

Жаттығу 5.5.1. Қатысушылар азимутты көрінетін жерлерде анықтауы керек. Жаттығу төбеде немесе ашық жерде жақсы орындалады. Жаттықтырушы бірнеше нұсқауларды ағайды, қатысушыларға әрқайсысы үшін азимутты (градуспен) анықтауды ұсынады. Жазылған өлшеу нәтижелері карта бойынша тексеріледі.

Жаттығу 5.5.2. сөреден 50-200 метр қашықтықта паролмен белгіленген бақылау пункттері радиалды түрде орнатылады. Стартта қатысушыларға БП нөмірлері, азимуттар мен қашықтықтар көрсетілген карточка беріледі. Әрбір БП-н алғаннан кейін қатысушы бастапқы нүктесіне қайтарылады. Тапсырманы ең жылдам орындаған адам жеңеді. Бұл жаттығуды қатысушыларды бірнеше командаға бөліп, эстафета түрінде өткізуге болады.

Жаттығу 5.5.3. «Ақ карта». Жаттықтырушы картада берілген бағытта әдеттегі қашықтықты жоспарлайды (БП арасындағы қашықтық 100-300 м). Содан кейін БП, старт және мәре, магнитті меридиандар таза қағазға ауыстырылады және спортшылардың саны бойынша көбейтіледі. Қатысушы осы «Ақ карта» бойынша азимуттың көмегімен барлық қашықтықты өтуі тиіс.

Жаттығу 5.5.4. Жаттықтырушы қашықтықты белгіленген бағыт бойынша қояды. Осыдан кейін, картадағы БП арасындағы әр аралықтың көп бөлігі «кесіліп» тасталады (картада белгілер өшіріліп, тек қозғалыс бағыты ғана қалады). Спортшы қашықтықты картада өшірілген (кесілген) аудандарда бағыт бойынша жүріп өтуі тиіс.

Табиғат ғажайыптарына саяхат

КАЙРЛИЕВА Қ.Ж.
ОБЖТЖЭО-ның ҚБП-і,
«Мұрагер» музейтану
үйірмесінің жетекшісі, Орал қ., БҚО

Аңдатпа

Сабақ жоспары оқушылардың жас ерекшелігіне орай мөлтекфильм желісінде құрылған. Сабақты жинақты, ұтымды ұйымдастыру үшін бағдарлау картасы жасалып, картада көрсетілген бағыттар бойынша кедергілерді әдіс-тәсілдері жеңу арқылы қызығушылықтары арттырылды. Музейде өткізілген сабақта үйірме оқушыларының экскурсия жасауды меңгеруі, өзін ұстауы, өз көзқарасын жеткізуі бағаланды. Сабақ қосымша білім беру саласында жұмыстанатын педагогтарға пайдалануға тиімді.

Аннотация

План занятия составлен в форме мультфильма. Учитывая возрастные особенности учащихся была разработана карта-ориентир. За счет преодоления препятствий, обозначенных на карте повышается интерес учащихся к занятию. Во время занятия в музее учащиеся оценили умение вести экскурсию, держать себя, выразить свою точку зрения. Занятие предназначено педагогам, работающим в сфере дополнительного образования.

Кілт сөздері: Табиғат ғажайыптарына саяхат, «Қазбалы жануарлар сүйектері», «Орман», «Жайық өзені», «Көл» экспозициясы, Қазақстан Республикасының Қызыл кітабы, «Ақылдың б қалпағы» әдісі.

Сабақтың мақсаты: оқушылардың өлке табиғатына деген сүйіспеншілігін арттыру, өлкенің жан-жануарлар әлемінің тарихын тану және оларды қорғау арқылы экологиялық мәдениетке тәрбиелеу.

Міндеттері:

- музей экспонаттары мен қорларын балалардың дамуы үшін пайдалану;
- оқу-тәрбие процесін ұйымдастыруға және өткізуге жәрдемдесу;
- туған өлкенің табиғатын қорғау және насихаттау;
- белсенді экскурсиялық-бұқаралық жұмыс жүргізу.

Қолданылатын әдіс-тәсілдер: топтастыру, әңгіме, түсіндіру, сұрақ-жауап.

Сабақтың түрі: саяхат сабақ

Көрнекіліктер: Карта, бейне материалдар, сұрақтар, құстар дауысы, түрлі - түсті қалпақтар.

Сабақтың барысы:

I бөлімі. Ұйымдастыру кезеңі:

- Салеметсіздер ме балалар, сабаққа қатысушы ұстаздар, музей мамандары! Бүгінгі сабағымыздың тақырыбы: «Табиғат ғажайыптарына саяхат». Сабағымыз қала-мыздағы ең қызықты музейінің бірі - «Табиғат және экология» музейінде өткелі отыр. Музей 1990 жылдан бастап Театрның көшесінде, ал 1996 жылдан бастап Нұрсұлтан Назарбаев даңғылы, 151/2 орналасқан. Музейде үш зал бар. Бірінші залда өлкенің зерттеуші-ғалымдарының жетістіктері, өлкенің ежелгі жануарларының пайдалы қазбалары мен сүйектері көрсетілген. Музейдің ең қызықты экспонаттары-жойылып кеткен жануарлардың сүйектері-азу, омыртқа, мамонттың моляры. Екінші залда өлкенің жәндіктері қойылған, олардың Солтүстік Каспий маңы аумағында 30-40 мың түрі, "дала"

диорамасы бар, онда жануарлар: суыр, шақалақ, Дала қыраны, ақбөкен бейнеленген. Үшінші залда "Орман" диорамасы бар. Біздің ормандарымыздағы ең ірі жануарлар-бұлан, елік, борсық, сілеусін, түлкі. Музей экспозициясында Белуга, бекіре, стерлет, бекіре, сазан, шортан, көксерке ұсынылған. Экспозиция Қазақстан Республикасының Қызыл кітабы қойылған бөліммен аяқталады. Бұған дейін өлкеміздің жануарлар әлемімен бірнеше рет таныстық. Бүгін сол музейге өзіміз экскурсия жасамақпыз. Біз бұл сабақты саяхатшы Дараның картасымен саяхат жасау арқылы өткіземіз:

1) «Табиғат ғажайыптарына саяхат» саяхаты. Музейдің бағдарлау картасы арқылы саяхат жасайды. Ол үшін картаға бекеттер салынып, түрлі түстермен белгіленеді. «Миға шабуыл» әдісі арқылы сұрақтарға жауап беріп, сабаққа ынтасын, зейінін аудару көзделеді. Қандай сұрақ түсін алғандар, сондай картадағы экспозицияны тауып алады. Стикерлердің түсіне қарай топқа бөлінген балалар экскурсия жасайды.

Мақсаты: жағымды атмосфералық ахуал орнату, топқа бөлу.

Саяхатшы Дараның картасында кедергілер болады. Оқушылар сол кедергілер арқылы өткен сабақтарды еске түсіреді.

Бірінші кедергі: жасырылған көмбені табу (онда төмендегі сұрақтар тұрады)

1) «Палеонтолог» (қоңыр түсті)
- Палеонтология нені зерттейді?

Жауабы: Палеонтология – жойылып кеткен

өсімдіктер мен жануарлар және олардың тарихи даму заңдылықтарын зерттейтін ғылым.

- Дүние жүзілік жер күні қай күні аталып өтіледі?

Жауабы: 22 сәуір, 1972 жылы АҚШ ресми мереке ретінде аталып өткен, ал 1994 жылдан бері аталып өтіледі.

2) «Энтомолог» экспозициясы

- Энтомология нені зерттейді?

Жауабы: Энтомология – жәндіктерді зерттейтін ғылым, жер бетінде, топырақ арасында, суда, ауада таралған жәндіктердің тіршілігін зерттейді;

- Көктемде, жаздың алғашқы айында неге орманда шулауға, қатты музыка қосуға, алау жағуға болмайды?

Себебі: Айқай, түтін иісі орман тұрғындарын шошытып, құстар мен аңдардың жып-жылы ұяларын тастауына себеп болады.

3) «Үздік зоолог» экспозициясы

- Зоология нені зерттейді?

Жауабы: Зоология – жануарлар организмдерінің құрылысын, қалыптасуы мен дамуын Жер бетінде таралуын зерттейді.

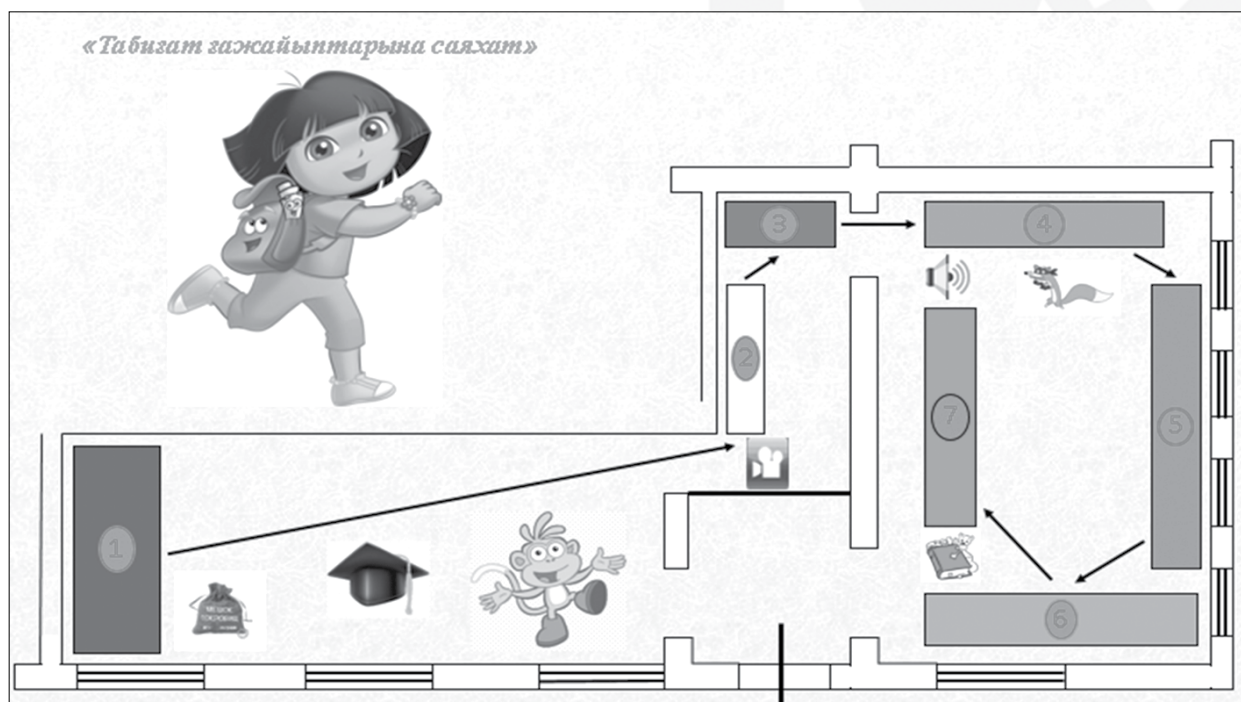
- Музей дегеніміз не?

Жауабы: Музей – тарихи-ғылыми дерек ретіндегі мұраларды сақтап, жинақтап, ғылымтанымдық қызмет атқаратын мекеме.

4) «Орнитолог» экспозициясы

- Орнитология нені зерттейді? (Жауабы: құстар әлемін зерттейді);

Жауабы: Орнитология – зоологияның құстар,

олардың жүйеленімі, жекеше және тарихи дамуы, физиологиясы, экологиясы, жер бетіне таралуын зерттейтін саласы.

- Ормандағы қуыс, қураған ағаштарды кесіп тастаса, орман неге өліп қалады?

Себебі: онда орманды құртатын қауіпті жәндіктермен қоректенетін қураған ағаш қуысына ұя салатын құстар, жарқанаттар өмір сүреді.

5) «Ихтиолог» экспозициясы

- Ихтиология нені зерттейді?

Жауабы: Ихтиология - балықтар мен дөңгелек ауыздыларды зерттейді.

- Жер туралы қандай қызықты деректер білесіңдер?

Жауабы: Жер шеңбер тәрізді емес. Ол сопақша келген. Жер бетінің 72 пайызын су алып жатыр. Жердің жалғыз серігі – Ай.

II. Негізгі бөлім. Картадан өз экспозициясын тапқан оқушылар экскурсия жасайды. Экскурсия жасаушылар бірге жүреді.

I зал - «Қазбалы жануарлар сүйектері» экспозициясы

Зерттеуші-ғалымдардың қазба жұмыстарының нәтижесінде осы жануарлардың сүйектері табылып, олардың жасы анықталып, суреттері салынды. 300 мың жыл бұрын Батыс Қазақстан облысының аумағында мекендеген мамонт, пілдің 3 түрі, мүйізтұмсықтың 2 түрі, жабайы өгіз түрі, алып мүйізді бұғы, киік, жолбарыс, үңгір аюы т.б. жоғарыда айтып өткен жануарлар мекендеген. Оған дәлел мына Сіздер көріп отырған сол заманда өмір сүрген жануардың сүйектері.

II зал - өлке құстары, омыртқасыздар және

«Дала» экспозициясы көрермен назарына ұсынылған. Омыртқасыз жануарлардан буынаяқтылар өте көп, оның ішінде бунақтыденелілер 265 000-ға жуық басым. Бұл топтын ішінде қоңыздардың (25 000) көбі ауыл және орман шаруашылық зиянкестері (жапырақ жегіш қоңыздар, біз тұмсық қоңыздар). Кейбір түрлері пайдалы – қан қызы, барылдауық қоңыздар. Көбелектердің 400-ге жақын түрі белгілі, олардың ішінде көгілдір көбелектер, нимфалидтер, мүр және қоңыр көбелектер кең тараған. Қосқанаттылардың 150-200 түрі кездеседі (масалар, шыбындар және бөгелектер). Турақанаттылар ішінде шегірткелер, шек-шектер; жарғақ-қанаттылардан соналар, аралар, шаншарлар облысқа тән қалыпты формалар.

Облыста кездесетін құстардың 27 түрі кішігірім топтары немесе жеке ұшып кіріп тұратын құстар, 41 түрі маусымдық ұшып өтетіндер, 26 түрдің өкілдері жазғы мезгілде байқалған ұяламайтын құстар, 24 түр қыстайтын құстарға жатады. 191 түр құстар ұялап, көбісі күзде ұшып кетеді, соның 38 түрі қыстайды, ал 23 түрі тұрақты қыстайтындар. Батыс Қазақстан облысы территориясымен жылдың төрт маусымына өздерінің тіршілік тағдырын байланыстырып жүрген 300-ден астам құстарымыздың «Қызыл Кітап» тұғырына ілінгендері де бар.

Екінші залда өлке құстарының тұлыптары – кәдімгі суықторғай, қара мойын сұқсыр, алакөз сүңгуір, кәдімгі құралай, ементұмсық, таукұдырет, қара сайрақ, индиялық қараторғай, шөпілдек, жасыл аражегіш, сыр шақшақай,

алаторғай. Жануарлар тұлыптары – сасық күзен, ақкіс, сілеусін.

Екінші кедергі: «Бұл қандай құстың дауысы?» ойыны. Көзімізді жұмып құстардың дыбысын тындап, ажыратайық!

III зал – «Орман» экспозициясы, «Жайық өзені» экспозициясы, «Көл» экспозициясы мен Қазақстан Республикасының Қызыл кітабы бөлімі қамтылған.

«Орман» экспозициясы. Батыс Қазақстан облысының мемлекеттік орман қоры негізінен Жайық және Ілек өзені жағалауларында, Шыңғырлау ауданының сайларында, Орда ауданының барханаралық ойпаттарда және жасанды жолмен авто жолдары бойында, құмдарда егілген ормандар мен т.б. құрайды. Мемлекеттік орман қорының барлық аланы бірінші санаттағы ормандарға жатады. Ағаш саңылауларында қараторғай, тоқылдақ, көкек және басқа да құстар ұялайды. Биік ормандардың барлық жерлерінде көптеп жаурауық, мысықторғай ұялайды. Бак сұлукеші әдетте, орман шетінде шоғарланған бір топ ағаштарында кездеседі. Облыстың оңтүстігінде тағандар топтары өмір сүреді.

«Көл» экспозициясы. Ең ірі көл бұл Орал қаласынан оңтүстік-шығысқа қарай 70 шақырым жерде орналасқан Шалқар көлі. Көл көлемі 191 кв.км. Сонымен қатар Қамыс-Самар көлдер жүйесі қызықты, олардың арасында ең ірілері - Жоғарғы, Сарыбулақ, Старицкое және т.б. Көл суларында көптеп үйректер, қаздар, қарқылдақтар ұя салады. Қалын қамыс арасында

жабайы шошқалар мекендейді.

«Жайық өзені» экспозициясы. БҚО сулары өзендер, көлдер мен су қоймаларымен берілген. Олардың көбісі жауын және еріген қардың сайларға ағып жиналуынан пайда болған. Облыс аумағында 200 шамасында үлкен және кіші өзендер бар, олардың жалпы ұзындығы Жайық өзені есепке алмағанда 5100 км құрайды. Облыстың ең ірі өзені – Жайық, ол өз бастауын Орал тауларынан алып Каспий теңізіне құяды. Жалпы ұзындығы 2534 км, облыс бойынша 500 км.

Облыс балықтары республиканың ихтиофаунасының жартысын құрайды. Облыс суларында әр түрлі балықтар кездеседі, бұл – сазан, шортан, көксерке, бекіре балықтар тобы және т.б.

Үшінші кедергі: «Қызыл кітап» туралы кім өлең біледі?

Қ.Мырзалиевтың «Қызыл кітап» поэмасынан үзінді:

*...Мына қыры қазақтың,
Ана қыры
Қызыл қырман бүгінде,
Қала бірі.
Қайда кетті,
Кім маған айтады енді
Атыраудың құланы —
Онағры?!
Жер айтады осылай,
Күн айтады,
Күн айтады,*

Көңілді мұңайтады.
Ақтөбеде бір кезде піл болғанын
Кім біледі бүгінде?
Кім айтады?!
Айла көп-ті адамда,
Айла көп-ті.
Айласына талайды айғақ етті.
Қылыш тісті жолбарыс —
Жерлес біздің
Айтыңдаршы, ағайын,
Қайда кетті?!
Жатыр дейсің жаратқан кімді ескеріп.
Құртты ма әлде өзара күндес бөрі?!
Ажары еді Даланың,
Қайда кетті,
Қайда кетті қазақы жүндес керік?!
Іздеймін мен әр бұта,
Әр талымды.
Момынымды,
Тентегім,
Арқалымды.
Кім қайырып береді кваганы?
Кім қайырып береді тарпаңымды?!
Нысанаға мықтап бір ілінгенге
Тіршілік жоқ...
Дүние бүлінген бе?!
Құмырсқалар құрыса,
Оның орнын
Толтыруға болмайды піліңмен де!
Қуанышын,
Қайғысын,

Мұңын көріп,
Жылжып жатыр осылай күн ілгері.
Мамонт қана емес қой
Опат болған
Жетіп жатыр мамонттың інілері!
Жарқырап-ақ тұрғанда көктем нұры,
Қасірет пен қайғының жеткен бірі.
Хайуанаттар ғана ма зәбір көрген,
Хайуанаттар ғана ма кеткен құрып?!
Жоқ боп кетті
Әдемі теке мүйіз,
Айғыр жалды көгілдір жылқы киік!
Қара жерді жылатып,
Еңіретіп
Кетті солай дронттың өмірі өтіп.
Екі ғасыр бұрын біз
Ең ақырғы
Су сиырды өлтірдік мәңіретіп.
Қызыл-жасыл,
Зер өңді,
Қалайы тұр
Тотылардың музейде талайы тұр.
Адамдардың алдында
Ақырғы рет
Ылқынды да
Көз жұмды жабайы тур.
Қызыл кітап —
Мезгілсіз кеткендердің
Бастарына қойылған қызыл шырақ!
Келеді кез,
Күрделі біздің бұл кез!

*Жаутаңдайды адамға түзде мың кез,
Қызыл кітап —
Опат боп кеткен аңның,
Бастарына қойылған қызыл күмбез.
Қашқан кезде адамнан
Ізін қандап,
Тау ешкісі өтеді құзыңды аңдап.
Қызыл кітап —
Тірі жан тимесін деп,
Хайуанатқа берілген қызыл мандат.
Баяғыдай көбінің халы бірақ —
Мойындарын үзеді әлі бұрап.*

*Қызыл кітап —
Бұл өзі қызық кітап:
Тысы жұқа,
Астары қалың*

Музей жетекшісіне сөз беру.

Төртінші кедергі: «Ақ аюдың тұлыбы» бейнеролик көру.

ІІІ. Қорытынды бөлімі «Алты ойшыл қалпақ» әдісі арқылы сабақты қорытындылау

Бесінші кедергі: «Нені білдік? Нені көрдік? Нені үйрендік?»

Қалпақтарды пайдалану ережелері:

1. Ойлау қалпағын киіп, біз сол қалпақ білдіретін рөлді иеленеміз.

2. Нақты түсті қалпақты шешіп, біз сол ойлау типінен бас тартамыз.

3. Қалпақты басқа қалпақпен ауыстыру кезінде ойлау әдісі ауысады. Бұл әдіс адамды ренжітпей, ойлау барысын ауыстырады. Біз айтылған ойларға қарсылық білдірмейміз, оларды ауыстыруды сұраймыз.

«Ақ қалпақ» Сабақтан не ұқтым? Жақсылық жағы қандай?

«Қызыл қалпақ» Сабақтан қандай ой келді?

«Жасыл қалпақ» Алған мәліметтерден қандай жаңа идея туындады?

«Сарғыш қалпақ» Сабақтың жағымды тұсы қандай болды? Артықшылығы?

«Қара қалпақ» Сабақтың жағымсыз кезеңдері?

«Көк қалпақ» барлық қалпақтың айтқанын қамтып сөйлейді.

Сабақ аяқталды, сау болыңыздар!

«Ұлағатты ұстаз тағылымы» музей сағаты

ҒАЙНЕДЕН Т.Ғ.
ОБЖТЖЭО-ның
«Балалар туризмі тарихы»
музейінің жетекшісі, ҚББП-і,
Орал қ., БҚО.

Аңдатпа

Бұл мақала балалар туризмінің патриоты, өлкетанушы, ұстаз болған Виктор Павлович Фоминнің туғанына 65 жыл толуына орай, өткізілген «Ұлағатты ұстаз тағылымы» атты музей сағатында өмір жолы мен еңбегіне тоқталған.

Аннотация

Эта статья посвящена 65-летию со дня рождения Виктора Павловича Фомина-краеведа, замечательного педагога, патриота детского туризма.

Кілт сөздері: педагогика ғылымдарының кандидаты, «Құнды экспонаттар», туристік кедергілер, Тау туризмі, Жаяу туризм, Велотуризм, Шаңғы туризмі.

Сабактың мақсаты: Оқушыларды өлкетанушы, турист В.П.Фоминнің өмір деректерімен және еңбек жолдарындағы жеткен жетістіктерімен таныстырып, ойлау қабілеттерін дамыту, білімдерін толықтырып, қызығушылықтарын арттыру арқылы топпен жұмыс жасауға баулу.

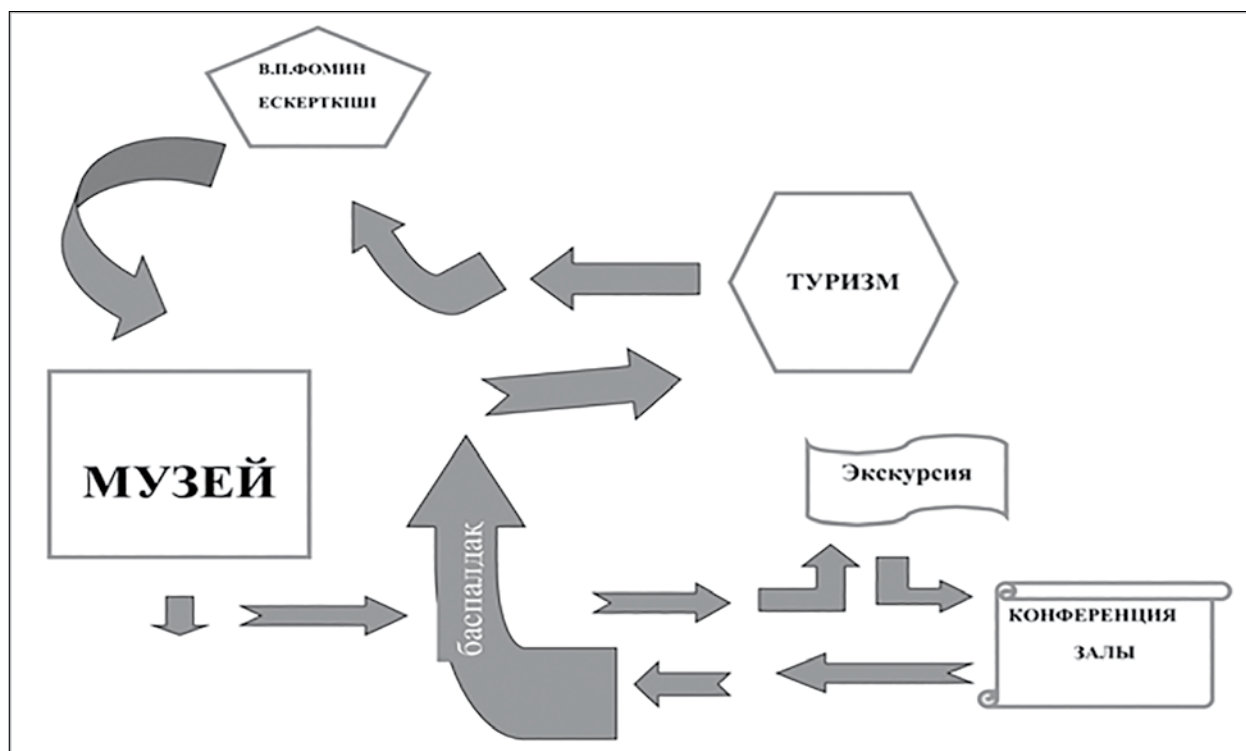
Жүргізуші: Қайырлы күн, құрметті оқушылар, қонақтар! Бүгін балалар туризмінің патриоты, өлкетанушы, ұстаз болған Виктор Павлович Фоминнің туғанына 65 жыл толуына орай, өткізіліп отырған «Ұлағатты ұстаз тағылымы» атты музей сағатына қош келдіңіздер!

Ұстаз еңбегі – өлшеусіз, баға жетпес құндылық. Әкім де, ғалым да, дарын да, ел басқарған басшы да ұстаздың алдында тәлім алған.

Бүгінгі сабақта шәкірттерін білім нәрімен сусындатып, жақсы қасиеттерді бойына дарытып, өмірдің қыр-сырын білуге баулыған ұстаз, турист, өлкетанушы, педагогика ғылымдарының кандидаты болған Виктор Павлович Фоминнің өмір жолымен, еңбегімен танысамыз.

Слайд Ұстаздың өмірбаянына тоқталатын болсақ, Виктор Павлович Фомин 1957 жылдың

12 сәуірінде РФ Тамбов облысы, Ушенский ауданында дүниеге келген. Бөрлі ауданы Успен орта мектебін аяқтағаннан кейін, А.С.Пушкин атындағы педагогикалық институттың жаратылыстану – география факультетін бітірген. Ұстаз білім жолын 1979-1982 жылдары Бәйтерек ауданы (бұрынғы Зеленов ауд.) Үлкен Шаған орта мектебінде бастап, химия пәнінің мұғалімі болып қызмет атқарды. Виктор Павлович – жоғары білікті маман, мақсатты басшы және ұйымдастырушы. Педагог 1986 жылдан 2019 жылға дейін Батыс Қазақстан облыстық балалар-жасөспірімдер туризмі және экология орталығында басшылық қызмет атқарды. Ұстаздың марапаттарына тоқталатын болсақ, 1990 жылы В. Фоминге «Қазақ ССР халық ағарту ісінің үздігі» атағы берілді. 1997 жылы кандидаттық диссертациясын қорғады. 1997 жылы – Халықаралық балалар жасөспірімдер туризмі және өлкетану академиясының академигі (келесіде –ХБЖТЖӨА) атанды. 2010 жылы ХБЖТЖӨА вице - президенті, 2005 жылы «Ы.Алтынсарин» атындағы, 2010 жылы Т.Жездібаев атындағы және «Қазақстан Республикасы Тәуелсіздігінің 10 жылдығына»,

«Остапец Свешников атындағы ҚР Құрметті туризм қызметкері», ҚР туризм саласына сіңірген еңбегі үшін «Құрметті білім қызметкері» төс белгілермен марапатталған.

Жүргізуші: Балалар туризмінің патриоты, өлкетанушы, ұстаз болған Виктор Павлович Фоминді өмір жолындағы қолданылған құнды заттары және әдістемелік кітаптары осы орталықта кітапханда тағы да басқа әдістемелік бөлімдерде орналасқан. Сондықтан сіздерге «Құнды экспонаттар» квест ойынын ұйымдастыру арқылы музей қорына жинақтауымыз кажет. «Құнды экспонаттар» квест ойыны 8 бақылау бекетінен (ББ) тұрады, әр топ сызба бойынша 4 ББ-гі сұрақтарға жауап береді (карта 1) (карта 2). Оқушылар екі топқа бөлінеміз, қолдарымызға карталарымызды алып, құнды экспонаттарымызды жинақтауға кірісейік, ал ойынымыз басталды.

1) «Өлкетану» тобы жасыл түсті карта (3 сынып)

2) «Туризм» тобы көк түсті карта (5 сынып)

Карта 1

Карта 2

Бақылау бекетінің сұрақ жауаптары.

1 топ - «Өлкетану» тобы

ББ№1

1. Виктор Павлович Фомин ол кім? (турист, өлкетанушы, ұстаз, академик)

2. Виктор Павлович Фомин дүниеге келген уақыты? (1957 жылы 12 сәуір)

3. Еңбек жолын қай мектептен бастаған? (Үлкен Шаған мектебі)

ББ№2

1. «Өмір баспақтары» кітабы қай жылы жарық көрді? (2017 жылы)

2. Виктор Павлович Фоминнің мамандығы қандай? (Биология – химия пәндерінің мұғалімі)

3. Виктор Павлович Фоминге Қазақ ССР халық ағарту ісінің үздігі атағы қашан берілді? (1990 жыл)

ББ №3

1. Орталықтың неше туристік сауықтыру базалары бар? («Евразия» ТСК, «Самал» ТЛ)

2. Виктор Павлович Фомин қай жылы Халықаралық Балалар-Жасөспірімдер туризмі және өлкетану Академиясының академигі атанды? (1999 ж)

3. Туризм бөлімінің меңгерушісі, Виктор Павловичтің шәкірті кім? (Неталиева Камшат Едресовна)

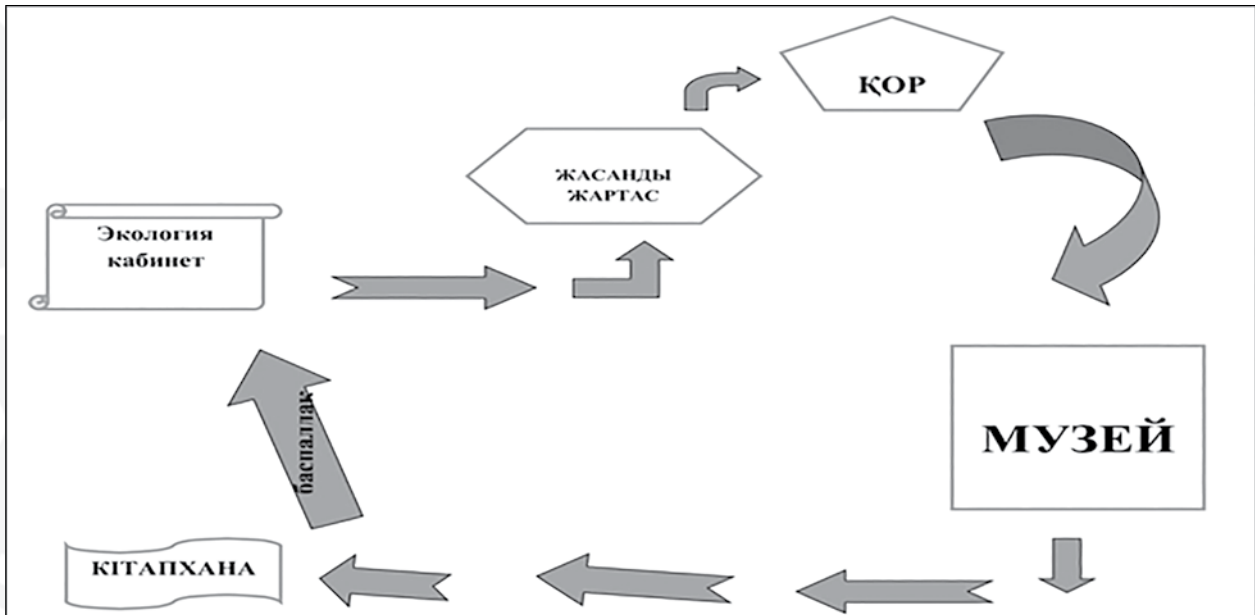
ББ №4

1. Виктор Павлович Фомин қай жылы диссертация қорғады? (1997 ж)

2. Виктор Павлович Фомин ескерткіші қай жылы орталыққа орнатылды? (2021 жылы 10 қазан)

3. Батыс Қазақстан облысының әкімдігі білім басқармасының балалар мен жасөспірімдер туризм және экология облыстық орталығын қанша жыл басқарды? (33 жыл)

2 топ - «Туризм» тобы

ББ№1

1. В.П.Фоминнің «БҚО туристік-өлкетану қызметінің әдістемесі» кітабы қай жылы шықты? (2019 жылы)
2. 2017 жылы В.П.Фоминнің өмірі мен шығармашылығына арнап қандай кітап жарық көрді? («Өмір баспалдақтары»)
3. Кітапханадағы В.П.Фоминнің кітаптарының саны қанша? (11 дана)

ББ №2

1. Ең алғашқы «Жайық-Урал» экспедициясы қашан басталды? (1989 ж)
2. «Халықаралық Ең жақсы практикалық тәжірибе» номинациясы бойынша Жайық-Урал экспедициясы қай жылы, қайда болды? (1988 ж, Дубайда)
3. Табылған ихтиозаврдың ресми аты? (Казахстанская Субботини)

ББ №3

1. В.Фоминнің қолдауымен облыста қанша туризм орталықтары мен станциялар құрылды? (13)
2. ОБЖТжЭО-ның туризм және қауіпсіз маршруттар бөлімі қандай шаралар ұйымдастырады? (Туристік кедергілер, Тау туризмі, Жаяу туризм, Велотуризм, Шаңғы туризмі)
3. Батыс Қазақстан облысының әкімдігі білім басқармасының балалар мен жасөспірімдер туризм және экология облыстық орталығын қазіргі таңда кім басқарады? (Бекқалиев Ғалым Ибатоллаұлы)

ББ №4

1. В.Фомин ОБЖТжЭО-ны 33 жыл басқарған уақыт ішінде оқушыларды үйірмеге тарту қаншаға артты? (500-ден 1000-ға дейін артты)

2. Виктор Павловичтің қолдауымен «Әр білім беру мекемесінде музей!» акциясы негізінде облыс бойынша қанша музей ашылып, паспортталған? (169 мектеп музейі ашылып, соның ішінде 138-і паспортталған)

3. Виктор Павлович Фомин қандай төс белгілерімен марапатталған? («Ыбырай Алтынсарин атындағы», «ҚР туризмді дамытуға қосқан үлесі үшін», «Құрметті білім қызметкері», «ҚР туризм саласында сіңірген еңбегі үшін» т.б.)

Жүргізуші: Оқушылар бүгінгі музей сағатында В.П.Фоминнің өмірі мен шығармашылығымен танысып сіздерден кері байланыс ретінде 2 топқа конверт беріледі, оның ішінде дұрыс және қате 10 мәлімет жазылған, мәліметтер ішінен дұрыстарын тауып, тақтада ілінген постерге жапсырып, айтылған ақпараттарды түйіндейміз.

Мысалы:

Виктор Павлович Фомин – білімі жоғары, А.С.Пушкин атындағы педагогикалық институтының жаратылыстану-география факультетін бітірген.

Виктор Павлович Фомин – білімі орта, А.С.Пушкин атындағы педагогикалық институтының физика-математика факультетін бітірген.

В.П. Фомин педагогика ғылымдарының кандидаты, 1999 жылы Халықаралық Балалар-Жасөспірімдер туризмі және өлкетану академиясының академигі атанды, 2008 ж.бастап ҚР География қоғамының мүшесі болып табылады.

В.П. Фомин – 1985 жылы физика ғылымдарының докторы атанды, 1997 жылдан бастап ҚР Жазушылар одағының мүшесі, ақын.

Виктор Павлович Фомин 1957 жылы 12 сәуірде

РФ, Тамбов облысы, Ушенский ауданында дүниеге келген.

Виктор Павлович Фомин 1957 жылы 12 сәуірде ҚР, Солтүстік Қазақстан облысында дүниеге келген.

Виктор Павлович 2005 ж. бастап «Соқпақ-Тропинка» журналының бас редакторы болған, ол бүкіл республика және облыс бойынша кеңінен таратылуда.

Виктор Павлович 2005 ж. бастап «Менің Отаным - Қазақстан» журналының бас редакторы болып табылады, ол бүкіл республика және облыс бойынша кеңінен таратылуда.

Виктор Павлович Фоминнің жалпы еңбек өтілі – 40 жыл. (1979-2019 жж)

Виктор Павлович Фоминнің жалпы еңбек өтілі – 30 жыл. (1979-2019 жж)

1982-1984 жж. Зеленов ауданы, Первосоветск орта мектебі директорының оқу-тәрбие жұмысының орынбасары қызметін атқарған.

1988-1990 жж. Бөрлі ауданында директордың оқу-тәрбие жұмысының орынбасары қызметін атқарған.

1997 жылы Виктор Павлович Фомин кандидаттық диссертациясын қорғады.

1997 жылы Виктор Павлович Фоминнің өлендер жинағы жарық көрді.

1986-2019 жж. БҚО балалар-жасөспірімдер туризмі және экология орталығының директоры қызметін атқарды.

1986-2019 жж. БҚО өнер-шығармашылық орталығының директоры қызметін атқарды.

Облыс аудандарында туристік-өлкетану жұмыстарының нәтижелі дамуы үшін арнайы туристік қоғамдық кадрларды дайындау семинарын Нұр-Сұлтан, Алматы, Ақтөбе қалалары мен Мәскеу, Белгород, Ярославль, Красноярск, Санкт-Петербург қалаларында тәжірибе алмасу мақсатында жүргізген.

Облыс аудандарында туристік-өлкетану жұмыстарының нәтижелі дамуы үшін арнайы туристік қоғамдық кадрларды дайындау семинарын Семей, Өскемен, Көкшетау, Казань, Сочи, Саратов, Самара қалаларында тәжірибе алмасу мақсатында жүргізген.

Виктор Павловичтің қолдауымен «Әр білім беру мекемесінде музей!» акциясы

негізінде облыс бойынша 169 мектеп музейі ашылып, соның ішінде 138-і паспортталған.

Виктор Павловичтің қолдауымен «Әр білім беру мекемесінде музей!» акциясы негізінде облыс бойынша 100 мектеп музейі ашылып, соның ішінде 45-і паспортталған.

Қорытынды. Бүгінгі музей сағатына балалар туризміне зор үлес қосқан тұлға - В.П. Фоминнің атқарған қызметімен, өмір жолымен таныстық. Бүгінде шәкірттері балалар туризмін дамытып, еңбегін жалғастыруда.

Музей сағатын қорыта келе, квест нәтижесі бойынша топ мүшелерін марапаттау сәтіне кезек берейік.

Жүргізуші: Ұстазымыз Виктор Павлович Фоминнің еңбегін толық тану мақсатында ұйымдастырылған музей сағатына белсене қатысқандарыңыз үшін алғыс білдіреміз.

VI Казахстанская олимпиада юных геологов 2022!

22-29 июля 2022 года сборная команда ЗКО «Сармат» приняла участие в VI Казахстанской олимпиаде юных геологов, которая проходила в Акмолинской области в республиканском учебно-оздоровительном лагере «Балдаурен» курортной зоны Бурабай.

Организатором мероприятия являются Корпоративный фонд «Жас геолог» и ТОО «Kazakhmys Barlau». Поддержку данному мероприятию также оказало министерство экологии, геологии и природных ресурсов РК. В олимпиаде приняли участие более 150 детей (учащиеся 7 - 11 классов) со всех регионов Казахстана и стран СНГ (РФ, Узбекистан, Белопусь). Сборная ЗКО «Сармат» показала высокие результаты и заняла в общекомандном зачете почетное 2 место. А также:

Номинация «Поиски нефти и газа» - 1 место; номинация «Геология и мы» - 1 место; номинация «Геологический отчет» - 1 место»; номинация «Рисунки» -

1 место; номинация «Подделки из камня» - 2 место; номинация «Палеонтология» - 3 место; номинация «Гидрология» - 3 место. Также, участница команды Кривобокова Ольга, по результатам личного зачета стала обладателем бесплатного образовательного гранта в Казахстанско-Британский технический университет. Поздравляем победителей!

Облыстық “Хрустальді шоқыр-2021” байқауының жеңімпаздарын Тани жүр! Знай наших!

Қосымша білім беру мекемелері
ТӨҚ үздік ұйымдастырғаны үшін:
I орын – Ақжайық аудандық бала-
лар - жасөспірімдер туризмі және
экология орталығы
(директоры
Умбеталиев Максим Жанишұлы).

Жалпы орта білім беретін
мекемелерде ТӨҚ үздік ұйымдастырғаны үшін:
I орын – Ақжайық ауданы Ы.Алтынсарин ОЖББМ
(директоры
Утепбергенова Нұржамал Утепбергеновна

Мектепке дейінгі білім мекемелерінде
ТӨҚ үздік ұйымдастырғаны үшін:
I орын – Бәйтерек ауданы «Белес» ЖОББМ
бала-бақша кешені (меңгерушісі
Жантолиева Эльвира Зиенеденқызы).

- **Вы любите свое дело?**
- **Планируете повысить свою педагогическую категорию?**
- **Хотите пополнить педагогическую копилку и распространить педагогический опыт?**

Тогда вам на помощь придет Республиканский научно-методический журнал «Соқпақ-Тропинка»!

В журнале на протяжении 16 лет публикуются труды ученых и педагогов Казахстана, а также ближнего и дальнего зарубежья в области туристско-краеведческой и экологической деятельности.

Подписной индекс: 75184, 25184 АО «Казпочта», АО «Евразия Пресс»;

Стоимость подписки (на полгода): индивидуальная-3000 тг, ведомственная-3600 тг; 1 шт-1000 тг;

Обложка на цветной глянцевой бумаге, 64 страницы, выходит раз в 2 месяца, количество выходов в год: 6;

Свидетельство о регистрации: № 4482-Ж - 1 декабря 2003 года Министерство информации Республики Казахстан;

Темы: «Актуальные вопросы», «Методология», «Туризм», «Краеведение», «Экология», «Геология», «Спортивное ориентирование», «Педагогическая практика (занятия)»;

Требования к статье: не менее 5 страниц, аннотация на 2 языках (казахский, русский), ключевые слова, фотографии автора и необходимых для статьи форматов JPEG, список использованной литературы, квитанция о подписке на издание; Распространитель/типография: ГККП «Областной центр детско-юношеского туризма и экологии Управления образования акимата Западно-Казахстанской области»;

Адрес: г.Уральск, ул. Исатай батыра 71/1, тел/факс (8-7112) 52-59-42, E-mail: evrasia_centre@mail.ru;

Телефон редактора: 8 707 873 59 31. Кайрлиева Куралай Жауынбаевна

